

ВІСНИК

Київського національного торговельно- економічного університету

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік

Уперше вийшов друком у лютому 1998 р.

№ 4⁽¹³²⁾2020

До жовтня 2000 р. виходив під назвою

"Вісник Київського державного торговельно-економічного університету"

Журнал визнано МОН України як фахове видання з економічних наук категорії "Б"

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

МАЗАРАКІ А.А., головний редактор;

ПРИТУЛЬСЬКА Н.В., заступник головного редактора;

МЕЛЬНИЧЕНКО С.В., відповідальний секретар

БАЙ С. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;

БЕРІДZE P., д. е. н., професор, Батумський державний університет ім. Шота Руставелі (*Грузія*);

БЛАКИТА Г. В., д. е. н., професор, КНТЕУ;

БЛАНК І. О., д. е. н., професор, КНТЕУ;

БОЙКО М. Г., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ВЕДМІДЬ Н. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ВОЛОСОВИЧ С. В., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ГЕРАСИМЕНКО А. Г., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ДЖОУБ М., д., професор, Університет Маямі (*США*);

ДУБОВИК Т. В., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ІЛЛЯШ О. І., доктор хабілітований, професор, Університет Миколая Коперника в Торуні (*Польща*);

ІЛЬЧЕНКО Н. Б., д. е. н., доцент, КНТЕУ;

ЛАБУРЦЕВА О. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ЛАГУТІН В. Д., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ЛАНГ Ф. П., доктор хабілітований, Брауншвейзький технічний університет (*Німеччина*);

ЛАЦЕ Н., д. е. н., професор, Ризький технічний університет (*Латвія*);

НАЗАРОВА К. О., д. е. н., професор, КНТЕУ;

НОВІКОВА Н. Л., д. е. н., доцент, КНТЕУ;

ПАВЛІК А., д. е. н., професор, Університет ім. Яна Кохановського (*Польща*);

ПИРОЖКОВ С. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;

СУВАН-АЧАРІЯ Ч., д. е. н., доцент, професор, Таксін університет (*Таїланд*);

ТАКАХАШИ Т., д. н., професор, Університет Такушюку (*Японія*);

ТКАЧЕНКО Т. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ФІЛІС К., керівник Центру вивчення Росії, Єврозії та Південно-Східної Європи, політолог (*Греція*), с. н. с., Коледж святого Антонія (*Велика Британія*);

ФОМІНА О. В., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ЧУГУНОВ І. Я., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ШУЛЬГА Н. П., д. е. н., професор, КНТЕУ

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Київський національний
торговельно-економічний університет

Заступник директора
з наукової періодики ЦПНМВ –
завідувач редакції С. Л. ОЛЮНІНА

Редактори:
Е. Ю. КИРИЧЕНКО, І. Й. РАСКАЗОВА
Художньо-технічний редактор
С. В. АНДРУШКО

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 13100-1984ПР від 23.08.2007

Індекс журналу
в Каталогі видань України на 2020 рік – 21910

Підписано до друку 01.09.2020.
Ум. друк. арк. 11. Тираж 250 пр. Зам. 379

Адреса редакції, видавця, виготовлювача:
вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156.
Телефон редакції 529-50-24, факс: 513-85-36,
e-mail: visnik@knute.edu.ua

Надруковано на обладнанні КНТЕУ.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 4620 від 03.10.2013

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ
(протокол засідання № 1 від 28.08.2020)

Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі, дозволяються лише зі згоди автора та редакції
Журнал представлено в міжнародних і національних наукометричних базах: Індекс Копернікус (*Index Copernicus*);
реферативній базі даних "Україніка наукова", а також у пошуковій системі Академії Google (*Google Scholar*).

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2020

Київ · КНТЕУ · 2020

З М І С Т

МАКРОЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

ГЕРАСИМЕНКО А.	Геоелекономічні трансформації у XXI ст.: діалектика динаміки та сталості	5
ДУГІНЕЦЬ Г., ЧЕРНИШЕВ О.	Інституційна підтримка українського експорту	20

ЕКОНОМІКА ТУРИЗМУ

МАЗАРАКІ А., БОЙКО М., БОСОВСЬКА М.	Трансформація туризму в Суспільстві 5.0	33
ТКАЧЕНКО Т., ДУПЛЯК Т., ЗАБАЛДІНА Ю.	Івент-індустрія та туризм у світовій економіці	55
МЕЛЬНИЧЕНКО С.	Туристичний збір: вплив на економіку регіону	64

ПІДПРИЄМНИЦТВО

ФЕДУЛОВА І., ДЖУЛАЙ М.	Економічні наслідки пандемії <i>COVID-19</i> для підприємств України	74
ПРИТУЛЯК Н.	Факторний аналіз ліквідності активів підприємства	92

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

ЧУГУНОВ І., НАСІБОВА О.	Еволюція фінансового забезпечення соціального захисту населення	106
ПАСІЧНИЙ М.	Детермінанти екологічного оподаткування	120
РОМАНОВСЬКА Ю.	Фінансова забезпеченість Пенсійного фонду України	135

СОДЕРЖАНИЕ

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

ГЕРАСИМЕНКО А.	Геоэкономические трансформации в XXI в.: диалектика динамики и стабильности	5
ДУГИНЕЦ А., ЧЕРНЫШЕВ А.	Институциональная поддержка украинского экспорта	20

ЭКОНОМИКА ТУРИЗМА

МАЗАРАКИ А., БОЙКО М., БОСОВСКАЯ М.	Трансформация туризма в Обществе 5.0	33
ТКАЧЕНКО Т., ДУПЛЯК Т., ЗАБАЛДИНА Ю.	Ивент-индустрия и туризм в мировой экономике	55
МЕЛЬНИЧЕНКО С.	Туристический сбор: влияние на экономику региона	64

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

ФЕДУЛОВА И., ДЖУЛАЙ М.	Экономические следствия пандемии <i>COVID-19</i> для предприятий Украины	74
ПРИТУЛЯК Н.	Факторный анализ ликвидности активов предприятия	92

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ФИНАНСЫ

ЧУГУНОВ И., НАСИБОВА О.	Эволюция финансового обеспечения социальной защиты населения	106
ПАСЕЧНЫЙ Н.	Детерминанты экологического налогообложения	120
РОМАНОВСКАЯ Ю.	Финансовая обеспеченность Пенсионного фонда Украины	135

C O N T E N T

MACROECONOMIC THEORY

GERASYMENKO A.	Geo-economic transformations in the XXI century: dialectics of dynamics and stability	5
DUGINETS G., CHERNYSHEV O.	Institutional support of Ukrainian exports	20

TOURISM ECONOMICS

MAZARAKI A., BOIKO M., BOSOVSKA M.	Tourism transformation in Society 5.0	33
TKACHENKO T., DUPLIAK T., ZABALDINA Yu.	Event industry and tourism in the world economy	55
MELNYCHENKO S.	Tourist fee: impact on the economy of the region	64

ENTERPRISE

FEDULOVA I., DZHULAI M.	Economic consequences of the <i>COVID-19</i> pandemic for Ukrainian enterprises	74
PRYTULIAK N.	Factor analysis of liquidity of enterprise assets	92

STATE FINANCES

CHUGUNOV I., NASIBOVA O.	Evolution of financial support of the social protection of the population	106
PASICHNYI M.	Determinants of ecological taxation	120
ROMANOVSKA Yu.	Financial security of the Pension fund of Ukraine	135

ГЕРАСИМЕНКО Анжеліка,

д. е. н., професор, професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: a.gerasymenko@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0003-0313-6942

ГЕОЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ХХІ СТ.: ДІАЛЕКТИКА ДИНАМІКИ ТА СТАЛОСТІ*

Досліджено передумови та перспективи гео економічних трансформацій світової економіки у ХХІ ст. за основними складовими національного багатства як основи та індикатора місця окремої країни в світ-системній матриці. Обґрунтовано їхню недостатність для зміни співвідношення сил на глобальному ринку, складу та меж концентричних кіл світ-системного порядку організації світової економіки.

Ключові слова: світова економіка, світ-система, технології, інвестиції, природні ресурси, людський капітал.

Герасименко А. Геоэкономические трансформации в ХХІ в.: диалектика динамики и стабильности. Исследованы предпосылки и перспективы геоэкономических трансформаций мировой экономики в ХХІ веке по основным составляющим национального богатства как основы и индикатора места отдельной страны в мир-системной матрице. Обоснована их недостаточность для изменения соотношения сил на глобальном рынке, состава и границ концентрических кругов мир-системного порядка организации мировой экономики.

Ключевые слова: мировая экономика, мир-система, технологии, инвестиции, природные ресурсы, человеческий капитал.

Постановка проблеми. Сьогодні світова економіка знаходиться на роздоріжжі. Велика кількість еволюційно сформованих економічних диспропорцій критично наблизила її до точки біфуркації, а поточна біоекономічна криза стала додатковим чинником турбулентності, здатним як проштовхнути її на наступний якісний щабель розвитку,

* Стаття підготовлена в межах виконання науково-дослідної роботи "Парадигмальні та концептуальні зрушення в економічній теорії ХХІ століття" (номер державної реєстрації 0118U000126).

так і відправити на нове коло еволюції. Разом з тим одним із найобговорюваніших аспектів її подальшого розвитку є очікуваний розподіл сил між основними гравцями глобального ринку, перспектива їхнього переміщення між концентричними колами світ-системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конструкцію сучасної світової економіки прихильники світ-системного підходу розглядають як систему "концентричних кіл", а саме: ядро, напівпериферія, периферія. Ядро утворює сукупність найрозвиненіших держав; далі йде коло країн-претендентів на швидке входження до техносфери за рівнем розвитку або важливістю виконуваних функцій; за ним – держави, що є джерелами енергоресурсів і сировини, інші країни [1, с. 12]. Наприклад, О. Арін, досліджуючи структуру світу, що склалася на межі ХХ–ХХІ ст., пропонує розглядати:

"перший світ", що включає розвинені країни (так званий "золотий мільярд"), географічно охоплюючи три зони: Північну Америку, Західну Європу, Японію;

"другий світ", до складу якого входять Індія, Китай, країни колишнього радянського блоку;

"третій світ" – країни, що розвиваються, функціонуючи на засадах поєднання феодалізму та капіталізму [2].

Водночас сталості поглядів на розподіл країн між концентричними колами світ-системи немає. Окремі свідчення їхнього умовного розподілу на лідерів і аутсайдерів знаходимо в працях П. Бубенка [3], Д. Лук'яненка, А. Поручника [4], Л. Михайлишин, В. Свірського [5], І. Шовкун [6], Л. Цимбал [7] та ін. Однак коло країн напівпериферії є найменш визначеним, до того ж відсутнє єдине бачення траєкторії їх подальшого переміщення між концентричними колами.

Метою цієї статті є визначення перспектив та напрямів геоекономічних трансформацій у ХХІ ст., оцінка ймовірності зміни складу та меж концентричних кіл світ-системного порядку організації світової економіки.

Матеріали та методи. Поточне дослідження базується на використанні результатів теоретико-економічних та аналітико-прикладних досліджень українських і закордонних вчених, а також статистичних даних міжнародних організацій, зокрема Світового банку, ООН, ОЕСР тощо. Ці матеріали покладено в основу компаративного аналізу передумов і тенденцій розвитку країн, що належать до різних концентричних кіл світ-системи у ХХ і ХХІ ст., їх спроможності переміститися з одного кола в інше. Обґрунтовано діалектичний зв'язок між динамікою геоекономічних трансформацій та їхньою неспроможністю здолати сталість раніше встановленого світ-системного порядку організації глобальної економіки.

Результати дослідження. У цьому дослідженні за основу базового розподілу країн між концентричними колами взято рівень середньодушового доходу. *По-перше*, такий розподіл відповідає вимогам світ-системного підходу, ілюструючи різний потенціал розвитку країн.

По-друге, він дає змогу скористатися статистичними даними Світового банку, за методикою якого всі країни за показником середньодушового доходу поділяються на країни з низьким доходом, доходом нижче, вище середнього та високим доходом. По-третє, розподіл багатства між цими країнами характеризується значною диспропорцією і є порівняно стабільним у часі [8, с. 45], одночасно являючи собою аргумент на користь розподілу світу на ядро, периферію і напівпериферію та засвідчуючи обмежені можливості до переміщення країн між групами.

Згідно з методикою Світового банку, оцінка багатства (як передумови та індикатора належності країни до того чи іншого концентричного кола) відбувається за такими складовими: капітал, природні ресурси, людські ресурси, чиста вартість закордонних активів [8, с. 28]. Завдяки такому поділу відстежимо ймовірне переміщення країн між концентричними колами, доповнивши його інформацією та технологіями. Саме ці ресурси у XXI ст. обіцяють найвищі норми віддачі.

М. Делягін пропонує власну концепцію світового порядку, що заснована на п'ятирівневій технологічній піраміді: на *першому* (найвищому) щаблі піраміди знаходяться управлінські технології, завданням яких є формування свідомості множини економічних акторів; на *другому* – виробничі технології для реалізації на практиці технології вищого порядку; на *третьому* – споживчі товари, обладнання та послуги, що постачають на відкритий ринок; на *четвертому* – складні однорідні товари; на *п'ятому* – однорідні "біржові" товари сировинного характеру [9]. Кожна з цих технологій відповідно передбачає різні рівні віддачі на ресурс. Наприклад, Ю. Шишков вказує, що продаж на світовому ринку одного кілограму сировини нафти приносить 2–2.5 цента прибутку, разом з тим кілограм побутової техніки – 50 дол. США, кілограм авіаційної техніки – 1 тис. дол. США, а кілограм електроніки та інформаційної техніки – до 5 тис. дол. США [10, с. 155–156].

Наведена статистика вдало ілюструє бар'єр, що виникає між власниками різного *рівня технологій*, закріплюючи їх у різних концентричних колах світ-системи. Ю. Павленко зазначає, що "як лідер у розробці новітніх електронних та інших технологій розвинені країни Заходу сьогодні забезпечили собі майже монопольне право формування інформаційних потоків і контролю над ними. Продукуючи новітні виробничі технології, вони реалізують на світовому ринку товари найкращої якості та встигають оновити свою технологічну базу й налагодити випуск нового покоління товарів до того, як у решті країн встигнуть досягти та реалізувати ці їх стандарти" [11, с. 105] і сформувати хоча б мінімальну загрозу домінуючому становищу розвинених країн на ринках високотехнологічної продукції.

США, Китай та Японія разом контролюють більш ніж половину всіх інновацій у сфері високих технологій, закріплюючи своє домінування на ринках високотехнологічної продукції у часі та фіксуючи

склад світ-системного ядра [12, с. 8]. Підтвердженням останньому є динаміка зміни структури патентних заявок за країною походження (рис. 1), яка свідчить, що саме ці сім країн лідирують на ринку технологій протягом останніх 15 років, займаючи сумарну частку від 78 % у 2003 р. до 83 % у 2017 р. На початку 2000-х років це швидше було лідерство шести країн світ-системного ядра: США, Японії, Німеччини, Великобританії, Франції та Південної Кореї, до якого в 2010-х роках увірвався Китай.

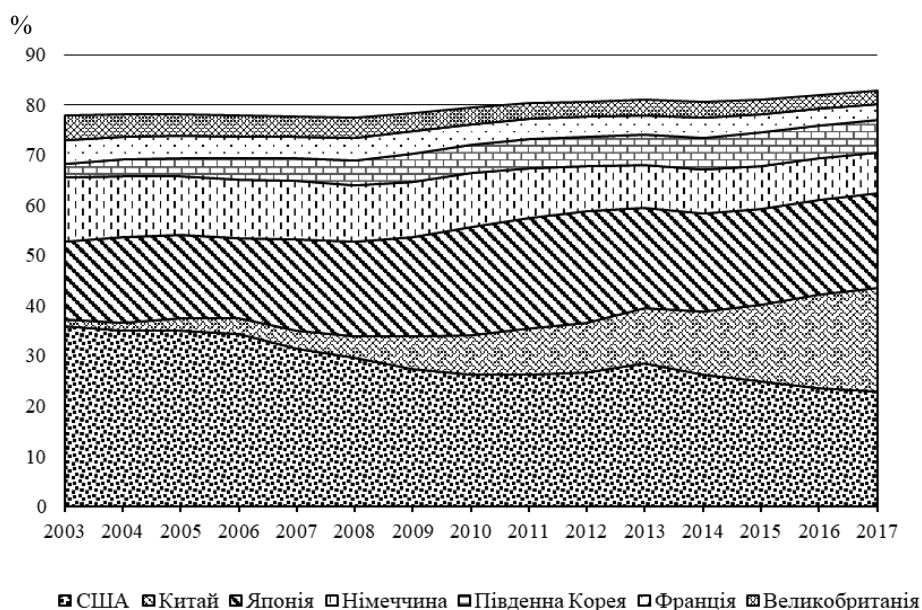

Рис. 1. Динаміка часток ТОП-7 країн у загальному обсягу поданих їхніми резидентами патентних заявок, 2003–2017 рр.

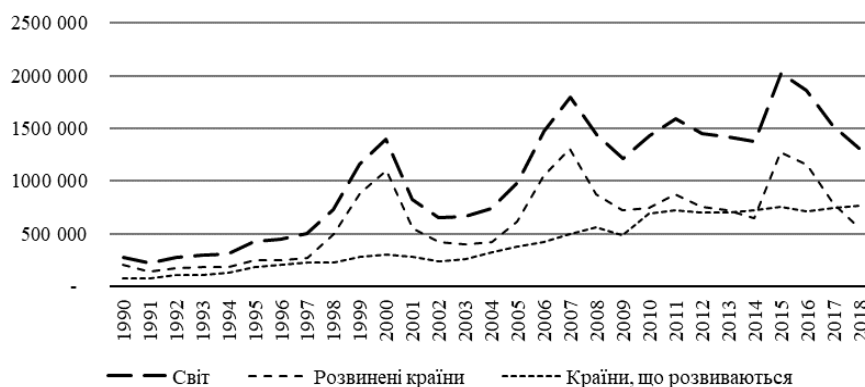
Джерело: складено автором за даними ОЕСР [14].

Така динаміка одночасно є підтвердженням обмеженості можливостей для країн периферії та напівпериферії увійти до складу світ-системного ядра, принаймні за індикатором технологічного розвитку, і здатністю останніх це зробити за прикладом Китаю. Для цього варто критично підвищити інвестиції у НДДКР. Згадувані лідери технологічного рейтингу сьогодні витрачають на НДДКР не менш як 2 % ВВП, що становить від 32 млрд дол. США у Південній Кореї до 410 млрд дол. США у США¹. Наразі навіть країни БРІКС (за винятком Китаю) не долають цієї межі й не наближаються до неї, не кажучи вже про інші країни периферії та напівпериферії. Це своєю чергою ставить під сумнів можливості відповідних держав у найближчі десятиліття порушити технологічне домінування країн ядра та змінити глобальну гео економічну диспозицію, вимагаючи потужного притоку капіталу.

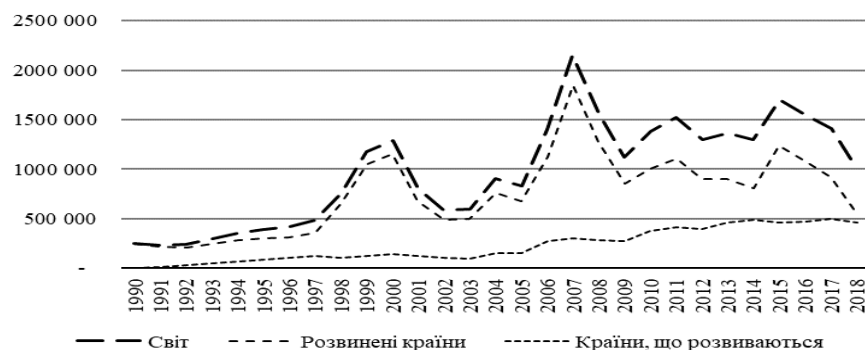
¹ Розраховано автором за даними Світового банку [13].

Якщо напередодні Першої світової війни $\frac{2}{3}$ усіх інвестицій перетікали з розвинених країн у їхні колонії, то вже в 1990-х роках $\frac{3}{4}$ усіх накопичених інвестицій становили перехресні капіталовкладення розвинених країн [15, с. 84]. Тобто *капітал* обертався насамперед усередині ядра світ-системи, не збагачуючи країни периферії чи напівпериферії, не забезпечуючи їх пальним для прориву до суміжного концентричного кола.

У ХХІ ст. спостерігається поступове зростання ролі країн, що розвиваються, у міжнародному русі капіталу (рис. 2). Суттєве зростання ілюструють одночасно і вхідні, і вихідні капітальні потоки для країн, що розвиваються.

а) притік прямих іноземних інвестицій

б) відтік прямих іноземних інвестицій

Рис. 2. Міжнародний рух прямих іноземних інвестицій, млн дол. США, 1990–2018 рр. [16]

Такий характер міжнародного руху капіталу пояснюється принаймні двома ключовими чинниками: більшими темпами розвитку економік периферії та напівпериферії порівняно з країнами ядра; інституційною слабкістю країн периферії та напівпериферії.

Підвищення рівня та якості життя у розвинених країнах світового ядра протягом ХХ ст. негативно вплинуло на динаміку їх економічного розвитку – збільшення вартості робочої сили, зростання соціальних стандартів, встановлення високих екологічних стандартів змушували компанії виносити виробництво за межі країн ядра – до країн периферії та напівпериферії. Це забезпечувало притік автономних інвестицій до економік цих країн і стимулювало прискорення в них темпів економічного зростання, що своєю чергою стимулювало притік індукованих інвестицій, підживлюючи ще більшою мірою посилення їх економік. Як наслідок – з початку 2000-х спостерігається *системне переважання темпів економічного зростання у країнах периферії* порівняно з країнами ядра, не кажучи вже про країни напівпериферії, яким традиційно характерні вищі темпи економічного зростання [17].

Протягом ХХІ ст. варто очікувати продовження цієї тенденції з поступовим виходом на перше місце за темпами економічного зростання країн периферії, що випереджатимуть уже не тільки країни ядра, але й країни напівпериферії. В останніх післякризове відновлення економічного зростання та пов'язаний з цим приріст добробуту населення поступово здорожчуватиме виробництво, уповільнюватиме темпи економічного зростання, стимулюючи зміну вектора руху капіталу в бік країн периферії, пояснюючи загалом зростаючу динаміку вхідного потоку капіталу до країн периферії та напівпериферії.

Другий із зазначених чинників детермінації векторів міжнародного руху капіталу – *інституційна слабкість країн периферії та напівпериферії* – пояснює дію так званого парадокса Лукаса, що вказує на рух капіталу з країн периферії до країн ядра, попри нижчі процентні ставки в останніх – фактично повернення раніше вкладених іноземних інвестицій. *По-перше*, множина ризиків, з якими стикаються інвестори в країнах периферії, починаючи від корупції й закінчуючи нерозвиненою інфраструктурою, є фактором зважування номінально вищих процентних ставок по капіталу, часом вирівнюючи їх з номінально низькими ставками залучення капіталу в розвинені економіки та примушуючи інвесторів диверсифікувати свої вкладення, реекспортуючи надлишок капіталу назад у розвинені країни. *По-друге*, нерозвиненість фінансових ринків як окремого елемента ринкової інфраструктури ускладнює реінвестування в економіки країн, що розвиваються, також стимулюючи зворотний потік капіталу. Якщо до цього додати порівняно вищі частки заощаджень у структурі використовуваного доходу для країн, що розвиваються, проти розвинених, зрозумілим стає стрімке зростання не тільки вхідного, але й вихідного потоку прямих іноземних інвестицій, що за абсолютним значенням майже наздогнало аналогічний індикатор для розвинених країн (див. *рис. 2*). Додавання ж портфельних інвестицій, які ще більше чутливі до ризиків за прямі і потребують існування ефективного фінансового ринку, обумовлює чистий рух капіталу від країн периферії до країн ядра,

посилюючи монолітність останнього. А отже, за цим критерієм, як і за технологічним, перспективи порушення світ-системного устрою світової економіки у ХХІ ст. є примарними.

Ще однією складовою національного багатства є *природні ресурси*. Економічний розвиток у ХХ ст., зростання добробуту населення розвинених країн, зниження рівня бідності в країнах, що розвиваються, супроводжувалися стрімким підвищенням обсягів використання ресурсів – біомаси, палива, мінералів, являючи собою ще один вид пального для глобального економічного зростання на рівні з фінансовим капіталом. Щорічне використання природних матеріальних ресурсів у 2010 р. збільшилось до понад 70 млрд т порівняно з 23.7 млрд т у 1970 р. [18, с. 31].

Споживання ресурсів у різних країнах має різну інтенсивність, в цілому відповідаючи концепції концентричних кіл. Про останнє свідчить статистика екологічного сліду (індикатора, що показує попит людської популяції на природний капітал) різних країн, яка ілюструє, що в країнах Північної Америки щорічний екологічний слід становить близько 25 т на душу населення, в Західній Європі – 20 т на душу населення, країнах Східної Азії та Океанії, Латинської Америки – 9–10 т на душу населення, країнах Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії – 7.5 т на душу населення, країнах Африки – менше ніж 3 т на душу населення [18, с. 16–17].

Зворотною є ситуація з видобуванням природних ресурсів. Протягом 1970–2010 рр. частка ресурсів, добутих у розвинених країнах Північної Америки, Західної Європи і навіть Східної Європи та пострадянських країнах, скоротилася, а відповідна частка в країнах, що розвиваються, насамперед у країнах Східної Азії та Океанії, стрімко зросла (*таблиця*). У Китаї чи Індії чистий експорт природних ресурсів є від'ємним², проте здебільшого для країн, що розвиваються, така умова не виконується. Їхні природні ресурси за низькими сировинними цінами експортуються для подальшого перероблення та споживання до розвинених країн, і ця тенденція є стабільною [18, с. 56].

Навіть у разі, коли первинне перероблення відбувається вдома, технологічне відставання таких країн обумовлює порівняно низьку ефективність використання природних ресурсів. Станом на 2010 р. середня матеріаломісткість ВВП країн Північної Америки та Західної Європи в половину менша від загально світового рівня відповідного індикатора, а для країн, що розвиваються, – у 1.5–2.5 рази перевищувала відповідний світовий рівень [18, с. 71], фіксуючи роль відповідних країн у світ-системному порядку.

Чи є підстави очікувати змін такого порядку в найближчому майбутньому? Навряд чи. Результати аналізу динаміки структури ВВП відповідних країн свідчать про зростання частки ресурсної ренти в структурі ВВП країн із низьким середньодушовим доходом з 4 % у

² Розраховано автором за даними ОЕСР [14].

середині 1970-х до 11 % у 2017 р.³, а отже, про їх все більшу залежність від торгівлі ресурсами. Оскільки переважно йдеться про вичерпні ресурси, запаси яких у світі стрімко скорочуються (наприклад, очікується, що розвіданих ресурсів нафти вистачить на 65 років, природного газу – на 67 р., залізної руди – на 72, мідної руди – на 53 роки тощо [18, с. 35]), змушуючи виробників переходити на менш матеріаломісткі технології та технології виробництва з відновлювальних ресурсів, у XXI ст. ці країни втратять свою основну конкурентну перевагу, збільшуючи відрив від світ-системного ядра та укорінюючи наявні геоелекономічні диспропорції.

Таблиця

**Динаміка геоструктури добування природних ресурсів
у 1970 та 2010 рр., %**

Реґіон	1970	2010
Західна Європа	20.9	10.5
Східна Європа, Кавказ та Центральна Азія	14.7	5.8
Близький Схід	3.2	3.4
Східна Азія та Океанія	24.3	52.9
Африка	7.9	7.0
Північна Америка	19.6	9.7
Латинська Америка	9.4	10.7

Джерело: зведено автором [18, с. 51].

Ще одним базовим ресурсом, що визначає багатство націй, є людський ресурс. Саме він виступає домінуючою складовою національного багатства в сучасному світі. Винятком є лише країни з низьким доходом на душу населення, де його випереджають природні ресурси, проте навіть тут частка людського капіталу в національному багатстві становить понад 40 %. У країнах ОЕСР з високим рівнем доходу на душу населення його частка в національному багатстві сягає 70 % [20].

Такий розрив між капіталізацією робочої сили в країнах ядра та периферії передусім обумовлений її вищою якістю, що в поєднанні з технологіями забезпечує більшу віддачу на ресурс порівняно з аналогічним показником для густонаселених країн, що розвиваються. За даними ООН, із двох дітей, що народилися у 2000 р.: в розвиненій країні з дуже високим рівнем людського розвитку та країні, що розвивається, з низьким рівнем людського розвитку перша дитина має шанс 50 % стати студентом закладу вищої освіти, разом з тим друга з ймовірністю 17 % не доживе до 20-річного віку, а її шанс вступити до закладу вищої освіти – нижче ніж 3 % [21, с. 1]. Таким чином, формується освітній якір, що стримує розвиток країн периферії та напівпериферії, їх перехід до світ-системного ядра.

Просвітницька діяльність міжнародних організацій і зусилля урядів країн, що розвиваються, суттєво підвищили грамотність їхнього

³ Розраховано автором за даними Світового банку [19].

населення протягом ХХ ст., втім, це стосується переважно початкової освіти. Станом на 2017 р. частка населення, що має початкову освіту, в країнах з низьким рівнем людського розвитку сягнула позначки 42.3, у групі країн із середнім рівнем – 66.5, з високим – 84.9, і дуже високим – 93.5. Однак у сегменті вищої освіти, що власне відповідає за формування висококваліфікованого фахівця, ситуація є набагато гіршою. Частка населення з вищою освітою у країнах з низьким рівнем людського розвитку становить лише 3.2 % проти 28.6 % у країнах з дуже високим рівнем людського розвитку. При цьому протягом останніх 10 років приріст фахівців із вищою освітою в останній групі становив 7.1 %, тоді як у першій – тільки 1.1 % [21, с. 8, 36].

Як наслідок, станом на кінець першої декади ХХІ ст. розподіл висококваліфікованого населення (як частки населення з вищою освітою з-поміж жителів старше за 15 років) за країнами має вигляд, зображений на *рис. 3*. США, Канада, Південна Корея, Японія зафарбовано темнішим кольором, що відповідає високій кваліфікації робочої сили, разом з тим країни Південної та Центральної Африки, Індія, Китай, Аргентина та ін., в яких рівень освіченості населення є значно нижчим (випускники вишів становлять менше ніж 5 % населення), вимушені виконувати роль периферії перших, закріплюючи цей статус у часі.

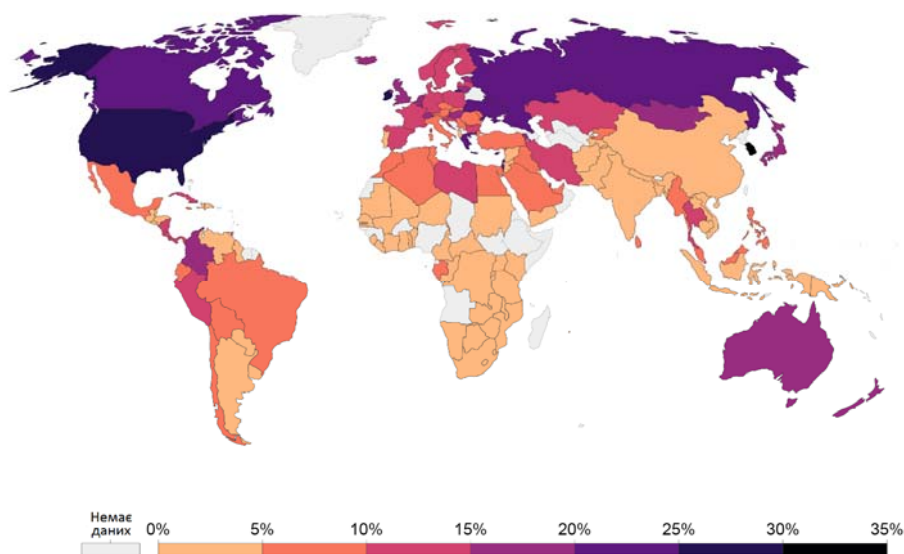

Рис. 3. Частка населення з вищою освітою у різних країнах світу, 2010 р. [22]

Різниця в доходах населення в різних країнах тільки посилює зазначену геокономічну диспропорцію, вимиваючи найбільш кваліфіковані кадри із країн, що розвиваються, в розвинені країни шляхом трудової міграції. У 2017 р. скорегований чистий національний дохід на душу населення в розвинених країнах (країнах з високим доходом

на душу населення) був у 55 разів вищим за аналогічний показник для країн з низьким доходом на душу населення, у 19 разів вищим, ніж в країнах із доходом на душу населення нижче середнього, і в 5 разів порівняно з країнами з доходом на душу населення вище середнього, а напередодні світової фінансово-економічної кризи 2008 р. ці пропорції стали ще більшими: відповідно в 82, 31 та 9 разів⁴. Як наслідок, показники чистого притоку робочої сили до розвинених країн протягом усього дослідженого періоду (1962–2017 рр.) були додатними, контрастуючи з системним відтоком робочої сили з країн, що розвиваються (рис. 4).

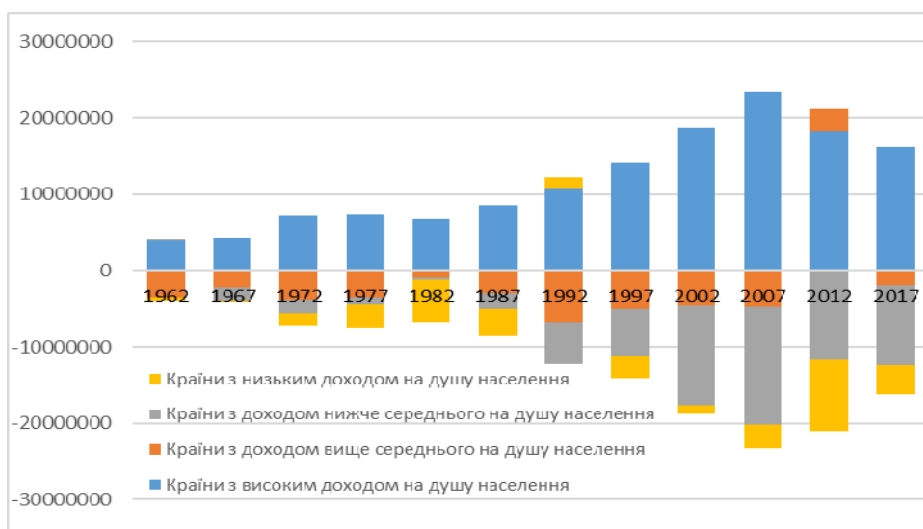

Рис. 4. Чиста міграція робочої сили, 1962–2017 рр.

Джерело: складено автором за даними Світового банку [24].

Водночас, починаючи з середини 2000-х більшою мірою після світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., темпи міграції скорочуються, реагуючи на скорочення розриву між доходами та обумовлюючи це скорочення. Тож тут можна зазначити дію кількох чинників.

Перший – уповільнення розвитку провідних економік світу. Це знижує розрив між доходами населення як стимул до еміграції, до того ж, сьогодні драйверами економічного зростання у світі стають країни, що розвиваються. Якщо у післявоєнний період розвинені країни світу відчували брак низькокваліфікованої робочої сили, що досі залишається основною базою міграційних потоків, то з винесенням виробництва у менш розвинені країни цей вектор міграції став слабшим, потягнувши за собою зниження міграційної активності загалом. Нині розвинені країни світу переважно формують запит на висококваліфіковану робочу силу, прописуючи такі умови в своєму законодавстві, які здатні

⁴ Розраховано автором за даними Світового банку [23].

забезпечити її притік, попри поступове обмеження запиту на низькокваліфіковану працю, обумовлене насиченням регіональних ринків відповідним ресурсом. Продовження цього тренду очікується у найближчі десятиліття XXI ст.

Другий чинник – технологічний. Якщо у XX ст. для роботи на американську корпорацію необхідно було переїхати до США, то сьогодні можна працювати віддалено з будь-якої точки світу. *Gig*-платформи, здобувши поширення у другій декаді XXI ст., уповільнили темпи міжнародної міграції, принаймні в сегменті висококваліфікованого персоналу. Подальший розвиток *gig*-економіки тільки посилить ці тенденції.

Водночас не варто очікувати критичного падіння темпів міграції, особливо в сегменті висококваліфікованої робочої сили, як і не варто сподіватися на суттєві зміни її векторів.

З огляду на це, дійдемо висновку, що світ-системна структура глобальної економіки сьогодні залишається доволі жорсткою і навряд чи зміниться у найближчі 20–50 років. Тож, як і раніше, спостерігатимемо перетік робочої сили з країн, що розвиваються, до розвинених. Попри зростання рівня доходів у перших (тільки протягом 1980–2008 рр. частка осіб, що живе за межею бідності, скоротилася більше ніж вдвічі [25, с. 1577–1625]), а точніше – саме завдяки такому зростанню процеси міграції до розвинених країн зберігатимуть свою актуальність. Адже збільшення доходів у багатьох країнах, що розвиваються, сприяло появі в них так званого середнього класу – населення, що, задовольнивши базові потреби нижчих щаблів піраміди Маслоу, формує запит на блага вищого порядку: соціальні гарантії, соціальне визнання, повагу, свободу самовираження тощо, які зазвичай відповідні країни забезпечити не можуть через відсутність ефективних суспільних інститутів. Як наслідок, у висококваліфікованої робочої сили з'являються неекономічні стимули до міграції, що вкорінює наявні диспропорції у розподілі людського капіталу між країнами, закріплюючи останні в поточних концентричних колах світ-системи.

Висновки. За результатами дослідження геоекономічної диспозиції сил різних національних гравців глобального ринку, що визначається їхнім національним багатством і стратегією примноження останнього, можна зробити висновок про очікувану сталість складу та меж концентричних кіл світ-системного порядку організації глобальної економіки у XXI ст. Попри зміну окремих геоекономічних трендів у XXI ст., зокрема перетворення країн периферії з аутсайдерів на лідерів економічного зростання, посилення їх залученості до міжнародного руху капіталу, скорочення темпів міграції робочої сили тощо, не варто очікувати розмивання меж між окремими концентраційними колами не тільки в найближчому майбутньому, але й у довгостроковій перспективі. Наявні технологічні, освітні, інфраструктурні бар'єри є достатньо ефективними для збереження влади країн ядра над периферією, підпорядкування останньої цілям розвитку ядра.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хоменко І. Б. Вплив транснаціональних корпорацій на конкурентне середовище національної економіки: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02. Київський національний університет ім. Вадима Гетьмана. Київ, 2010. 227 с.
2. Арин О. А. Мир без России. Серия: История XXI века. М. Эксмо, 2002. 480 с.
3. Бубенко П. Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку: монографія. Харків: ХНАМГ, 2008. 295 с.
4. Лук'яненко Д. Г., Поручник А. М., Колот А. М. Глобальна економіка XXI століття: людський вимір: монографія; за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника. Київ: КНЕУ, 2008. 420 с.
5. Михайлишин Л. І., Свірський В. С. Трансформації інноваційно-орієнтованих моделей розвитку в глобальній економіці. *Інноваційна економіка*. 2016. № 1-2 (61). С.15-20.
6. Шовкун І. А. Прискорення технологічних змін і посилення конкуренції у світовій економіці. *Міжнародні відносини. Економічні науки*. 2019. Т. 1. № 20. С. 69-72.
7. Цимбал Л. І. Особливості розвитку країн в умовах переходу до нового технологічного устрою. *Економіка розвитку*. 2014. № 1 (69). С. 105-109.
8. Lange G.-M., Wodon Q., Carey R. The Changing Wealth of Nations 2018: Building a Sustainable Future. URL: <https://apo.org.au/sites/default/files/resource-files/2018/01/apo-nid136681-1224651.pdf>.
9. Делягин М. Г. Мировой кризис: общая теория глобализации: Электронная книга, 2003. URL: <https://avidreaders.ru/read-book/mirovoy-krizis-obschaya-teoriya-globalizacii.html>.
10. Шишков Ю. В. Глобализация экономики – продукт индустриализации и информатизации социума. *Общественные науки и современность*. 2002. № 2. С. 155-156.
11. Павленко Ю. Глобалізація та цивілізаційні зрушення сьогодення. *Міжнародна економічна політика*. 2005. Вип. 2. С. 102–118.
12. Герасименко А. Г. Модель ринкового домінування як спосіб організації глобальної економіки. *Економіка та держава*. 2015. № 8. С. 6-9.
13. Research and development expenditure (% of GDP). The World Bank data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?locations=CN-IN-BR-JP-RU-ZA-US>.
14. Офіційний статистичний портал ОЕСР OECD. Stat. URL: <https://stats.oecd.org>.
15. Володин А. Г., Широков Г. К. Глобализация: истоки, тенденции, перспективы. *ПОЛИС. Политические исследования*. 1999. № 5. С. 83-93.
16. Tracing three decades of foreign direct investment booms and busts and their recent decline. *New Perspective of Global Economic Dynamics*. 27 September 2019. URL: <https://ged-project.de/allgemein-en/foreign-direct-investment>.
17. GDP growth. The World Bank Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG?end=2018&start=1960&view=chart>.
18. Global Material Flows and Resource Productivity. Assessment Report for the UNEP International Resource Panel. URL: <https://www.resourcepanel.org/reports/global-material-flows-and-resource-productivity-database-link>.
19. Total natural resources rents (% of GDP). The World Bank Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.TOTL.RT.ZS?locations=XD>.

20. The Changing Wealth of Nations 2018. The World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29001/9781464810466.pdf?sequence=4&isAllowed=y>.
21. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. United Nations Development Programme. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>.
22. Roser M. Ortiz-Ospina E. Tertiary Education. Our World in Data. URL: <https://ourworldindata.org/tertiary-education>.
23. Adjusted net national income per capita (current US\$). The World Bank Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.ADJ.NNTY.PC.CD>.
24. Net migration. The World Bank Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SM.POP.NETM>.
25. Chen S. Ravallion M. The Developing World is Poorer than we Thought, but no Less Successful in the Fight Against Poverty. *Quarterly Journal of Economics*, 2010. Vol. 125. Issue 4. P.1577-1625.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2020.

Gerasymenko A. Geo-economic transformations in the XXI century: dialectics of dynamics and stability.

Background. The accumulated disproportions in the development of globalization processes in combination with the current bio-economic crisis exacerbate the need for sound awareness of the future structure of the world economy in the XXI century.

Analysis of recent research and publications. Despite the broad support for the idea of different countries' inequality in the global competition and the idea of the global economy's organization as a world-system, the systematic research on the development of the global world system in the XXI century is not presented in the scientific literature.

The aim of the paper is to determine the perspectives and the vectors of geo-economic transformations in the XXI century, to assess the likelihood of changes in the composition and boundaries of concentric circles of the world-system order of the global economy organization.

Materials and methods. The study is based on a comparative analysis of the backgrounds and the tendencies in the development of countries belonging to different concentric circles of the world-system in the XX and XXI centuries, their ability to move from one circle to another. The dialectical connection between the dynamics of geo-economic transformation and their inability to cope with the stability of the previously established world-system order of the global economy organization is substantiated.

Results. The study of the dynamics of the role of some countries in the technological structure of the global economy, incoming and outgoing foreign investments, extraction and consumption of natural resources, human capital formation and exploitation, migration processes illustrates the gradual transformation of the global economy, which is insufficient to change its world-system organization.

Conclusion. Despite the change of certain geo-economic trends in XXI century, in particular, the transformation of peripheral countries from outsiders to leaders of economic growth, strengthening their involvement in the international movement of capital, reducing the rate of labor migration, etc., in the XXI century the constancy of modern composition and boundaries of concentric circles of the world-system order of the organization of the global economy will be observed.

Keywords: global economy, world-system, technologies, investments, natural resources, human capital.

REFERENCES

1. Khomenko, I. B. (2010). Vplyv transnatsionalnykh korporatsii na konkurentne seredovyshe natsionalnoi ekonomiky: dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.02. Kyivskiy natsionalnyi universytet im. Vadyma Hetmana. Kyiv [Influence of transnational corporations on the competitive environment of the national economy: dis. ... cand. of Econ. Sciences: 08.00.02]. Kyi'vs'kyj nacional'nyj universytet im. Vadyma Get'mana. Kyiv [in Ukrainian].
2. Arin, O. A. (2002). Mir bez Rossii [World without Russia]. *Istoriya XXI veka – History of the XXI century*. Moscow: Eksmo [in Russian].
3. Bubenko, P. T. (2008). Instytutsiina dynamika prostorovoi orhanizatsii ekonomichnoho rozvytku [Institutional dynamics of spatial organization of economic development. Monograph] Kharkiv: KhNAMH [in Ukrainian].
4. Luk'ianenko, D. H., Poruchnyk, A. M., & Kolot, A. M. [et al.] (2008). Hlobalna ekonomika XXI stolittia: liudskiy vymir [The global economy of the XXI century: the human dimension]. D. H. Luk'ianenko, A. Poruchnyk [Eds.]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
5. Mykhailyshyn, L. I., & Svirskiy, V. S. (2016). Transformatsii innovatsiino-oriientovanykh modelei rozvytku v hlobalnii ekonomitsi [Transformations of innovation-oriented development models in the global economy]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy, 1-2 (61)*, 15-20 [in Ukrainian].
6. Shovkun, I. A. (2019). Pryskorennia tekhnolohichnykh zmin i posylennia konkurentsii u svitovii ekonomitsi [Accelerating technological changes and increasing competition in the world economy]. *Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomichni nauky – International relations. Economic sciences*. (Vol. 1), 20, 69-72 [in Ukrainian].
7. Tsymbal, L. I. (2014). Osoblyvosti rozvytku krain v umovakh perekhodu do novoho tekhnolohichnoho ustroiu [Features of the development of countries in the transition to a new technological system]. *Ekonomika rozvytku – Economics of development, 1 (69)*, 105-109 [in Ukrainian].
8. Lange, G.-M., Wodon, Q., & Carey, R. (2018). The Changing Wealth of Nations 2018: Building a Sustainable Future. Retrieved from <https://apo.org.au/sites/default/files/resource-files/2018/01/apo-nid136681-1224651.pdf> [in English].
9. Delyagin, M. G. (2003). Mirovoj krizis: obshhaya teoriya globalizaczii: E`lektronnaya kniga [World crisis: general theory of globalization: E-book]. Retrieved from <https://avidreaders.ru/read-book/mirovoy-krizis-obschaya-teoriya-globalizacii.html> [in Russian].
10. Shishkov, Yu. V. (2002). Globalizaczija e`konomiki – produkt industrializaczii i informatizaczii socziuma [The globalization of the economy is a product of industrialization and informatization of society]. *Obshhestvenny`e nauki i sovremennost – Social sciences and modernity, 2*, 155-156 [in Russian].
11. Pavlenko, Yu. (2005). Hlobalizatsiia ta tsyvilizatsiini zrushennia sohodennia [Globalizacija ta cyvilizacijni zrushennja s`ogodennja]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka – International economic policy*, (Issue 2), (pp. 102-118) [in Ukrainian].
12. Gerasymenko, A. G. (2015). Model rynkovoho dominuvannia yak sposib orhanizatsii hlobalnoi ekonomiky [The model of market dominance as a way of organizing the global economy]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state, 8*, 6-9 [in Ukrainian].
13. Research and development expenditure (% of GDP). (n.d.). The World Bank data. data.worldbank.org. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?locations=CN-IN-BR-JP-RU-ZA-US> [in English].
14. Official statistical portal OECD.Stat. Retrieved from <https://stats.oecd.org> [in English].

15. Volodin, A. G., & Shirokov, G. K. (1999). Globalizacziya: istoki, tendenczii, perspektivy [Globalization: origins, trends, prospects]. *POLIS. Politicheskie issledovaniya – POLIS. Political studies*, 5, 83-93 [in Russian].
16. Tracing three decades of foreign direct investment booms and busts and their recent decline. *New Perspective of Global Economic Dynamics*. 27 September 2019. Retrieved from <https://ged-project.de/allgemein-en/foreign-direct-investment> [in English].
17. GDP growth. The World Bank Data. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG?end=2018&start=1960&view=chart> [in English].
18. Global Material Flows and Resource Productivity. Assessment Report for the UNEP International Resource Panel. Retrieved from <https://www.resourcepanel.org/reports/global-material-flows-and-resource-productivity-database-link> [in English].
19. Total natural resources rents (% of GDP). The World Bank Data. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.TOTL.RT.ZS?locations=XD> [in English].
20. The Changing Wealth of Nations 2018. The World Bank. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29001/9781464810466.pdf?sequence=4&isAllowed=y> [in English].
21. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. United Nations Development Programme. Retrieved from <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf> [in English].
22. Roser, M. (n.d.). Ortiz-Ospina E. Tertiary Education. Our World in Data. [ourworldindata.org](https://ourworldindata.org/tertiary-education). Retrieved from <https://ourworldindata.org/tertiary-education> [in English].
23. Adjusted net national income per capita (current US\$) (n.d.). The World Bank Data. data.worldbank.org. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.ADJ.NNTY.PC.CD> [in English].
24. Net migration. The World Bank Data. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/SM.POP.NETM> [in English].
25. Chen, S. (2010). Ravallion M. The Developing World is Poorer than we Thought, but no Less Successful in the Fight Against Poverty. *Quarterly Journal of Economics*. (Vol. 125). (Issue 4), (pp. 1577-1625) [in English].

ДУГІНЕЦЬ Ганна,
д. е. н., доцент, завідувач кафедри світової економіки
Київського національного
торгівельно-економічного університету
вул. Кіото 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: g.duginets@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3708-3666

ЧЕРНИШЕВ Олексій,
здобувач вищої освіти
Київського національного
торгівельно-економічного університету
вул. Кіото 19, Київ, 02156, Україна

E-mail: chernishew@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5993-5340

ІНСТИТУЦІЙНА ПІДТРИМКА УКРАЇНСЬКОГО ЕКСПОРТУ

Досліджено основні організаційні та правові засади інституційної підтримки експорту в Україні. Проаналізовано рівень розвитку експортного потенціалу та основні цілі формування інституційного механізму експортної підтримки вітчизняних підприємств. Запропоновано механізм трансформації, який не вимагає додаткових витрат адміністративно-фінансових ресурсів та покликаний оптимізувати існуючу розгалужену систему державної підтримки вітчизняних експортерів на зовнішніх ринках.

Ключові слова: зовнішньоекономічна політика, стратегія, Міністерство закордонних справ, експорт, торгівля, національні економічні інтереси.

Дугинец А., Чернышев А. Институциональная поддержка украинского экспорта. Исследованы организационные и правовые основы институциональной поддержки экспорта в Украине. Проанализирован уровень развития экспортного потенциала и основные цели формирования институционального механизма экспортной поддержки отечественных предприятий. Предложен механизм трансформации, не требующий дополнительных затрат административно-финансовых ресурсов, который призван оптимизировать существующую разветвленную систему государственной поддержки отечественных экспортеров на внешних рынках.

Ключевые слова: внешнеэкономическая политика, стратегия, Министерство иностранных дел, экспорт, торговля, национальные экономические интересы.

Постановка проблеми. Глобальні кризові явища у світовій економічній системі мають досить серйозні наслідки для економіки України. Зважаючи на специфіку економічної системи нашої держави, можна відзначити її експортоорієнтований характер. Розвиток експортної діяльності вітчизняних підприємств є одним з головних чинників економічного зростання та підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на світовому ринку товарів та послуг. Участь українських підприємств у процесах міжнародного торговельного обміну є каталізатором технологічного розвитку, підвищення рівня інноваційності галузей економіки, посилення позиції суб'єктів господарювання на світовому ринку через використання в т.ч. різноманітних маркетингових інструментів. Захист існуючих позицій та зростання присутності України на зовнішніх ринках є важливою передумовою функціонування економіки та запорукою її розвитку у сучасних умовах.

Суттєвою проблемою, яка простежується нині в організації експортної діяльності вітчизняних підприємств, є низький рівень інституційної підтримки товаровиробників з боку органів державної влади на міжнародному ринку. Переважна більшість вітчизняних підприємств постачають на світовий ринок сировину та напівфабрикати, а частка продукції з високою доданою вартістю залишається доволі низькою. Такі тенденції не сприяють економічній безпеці країни, що вимагає формулювання нових підходів до організації експортної діяльності на рівні окремих галузей національної економіки. Важливою є розробка шляхів подальшого розвитку механізмів інституційної підтримки експорту у напрямку зростання його доданої вартості та диверсифікації ринків збуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективності підтримки експорту з боку держави регулярно досліджується фахівцями Міжнародного валютного фонду, Світового банку, низки аналітичних центрів США та країн Західної Європи [1; 2]. Також привертають увагу дослідження щодо взаємозв'язку політики сприяння експорту з подальшим економічним зростанням держав. Так, цікавими є дослідження Д. Сантоса на прикладі п'яти країн АСЕАН [3], напрацювання Д. Внуковського щодо дослідження досвіду функціонування Агентства сприяння експорту в Великобританії, Угорщині та Чехії [4] та праці А. Елетоелето щодо державної політики сприяння торгівлі та відповідних інститутів у країнах Балтії, Вишеграду та Іберії [5]. Щодо вітчизняних учених, то заслуговують на увагу дослідження: О. Кам'янецької стосовно системи державної підтримки експортерів у розвинених країнах [6]; А. Мазаракі щодо інституційних засад підтримки експорту вітчизняних товаровиробників [7], О. Шарова щодо аналізу загальнотеоретичних питань економічної дипломатії як науки міжнародних економічних відносин і засобу здійснення зовнішньоекономічної політики держави [8]. Не заперечуючи вагомий внесок існуючих напрацювань в обраній сфері дослідження, необхідно відзначити, ще один аспект, який необхідно враховувати при формуванні зовнішньої політики держави. Це ідентифікація особливостей розробки державної політики удосконалення інституційних засад експорту в економіці України.

Мета статті – обґрунтувати організаційно-правові засади трансформації інституційних механізмів розвитку зовнішньоторговельної політики держави та експортної діяльності вітчизняних підприємств.

Матеріали та методи. Для реалізації мети дослідження використано комплекс взаємодоповнюючих методів наукового дослідження економічних процесів і явищ: системно-структурного, порівняльного аналізу, компаративного та статистичного аналізу; територіальний, ресурсний та інформаційний підходи – для аналізу зовнішньоторговельних відносин та торговельних обмежень. Інформаційною базою дослідження є статистичні й аналітичні матеріали та інформаційно-

аналітичні збірники, бюлетені й огляди міжнародних організацій; інформаційні матеріали національних та зарубіжних дослідницьких центрів; широке коло вітчизняних та зарубіжних літературних джерел, результати власних наукових досліджень, аналітичні й інформаційні матеріали з відкритих джерел.

Результати дослідження. Згідно з даними Державної служби статистики, частка експорту у валовому внутрішньому продукті (ВВП) України за підсумками 2019 р. становила понад 50 %.

Експортну діяльність підприємства в економіці доцільно оцінювати, виходячи з теорії порівняльних переваг, відповідно до якої реалізована концепція трансферу вартості вироблених товарів та послуг між різними країнами. Проте перед тим, як представити результати теоретичних узагальнень, варто проаналізувати рівень розвитку експортного потенціалу вітчизняної економіки. З цією метою доцільно розглянути динаміку обсягів експорту товарів і послуг з України протягом 2005–2019 рр. (рис. 1).

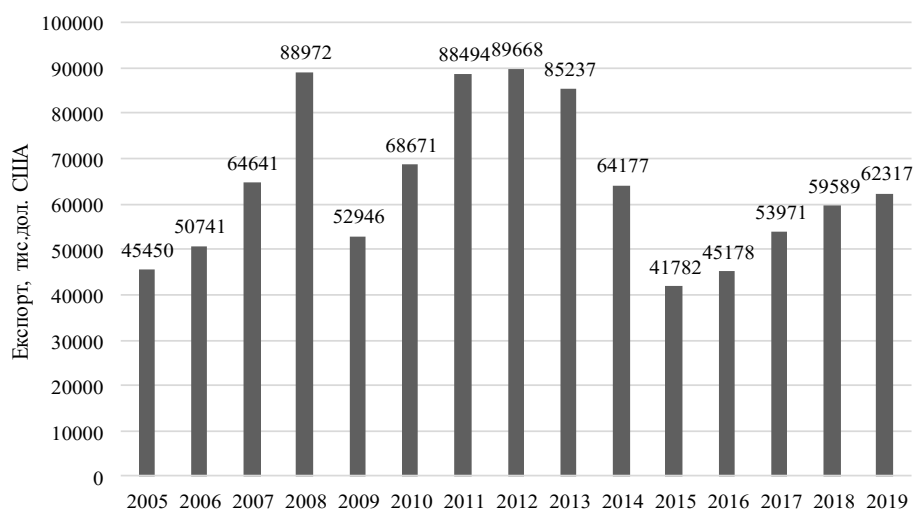

Рис. 1. Динаміка обсягів експорту товарів і послуг з України з 2005 по 2019 рр.

Джерело: складено авторами за [9].

З наведених даних можна зробити висновок, що загальна динаміка експорту товарів і послуг з України протягом 2005–2012 рр. мала тенденцію до зростання. Так, порівняно з 2005 р. значення цього показника у 2019 р. зросло на 98 %. Проте з 2012 по 2015 рр. обсяг експорту з України скоротився на 102 %, що зумовлено наслідками економічної кризи [9]. Це свідчить про зростання обсягу експорту товарів на 5.8 %. У 2019 р. загальний обсяг експорту становив 50.1 млрд дол. США. При цьому обсяг імпорту в Україну у 2019 р. зріс на 6.3 % до рівня 60.8 млрд дол. США. Упродовж останніх років відбуваються певні

трансформації у процесах експортної діяльності вітчизняних підприємств. Так, якщо до 2015 р. в економіці України експорт переважно складався з металевої продукції та корисних копалин, то у 2018–2019 рр. у товарній структурі експорту починають домінувати такі товарні групи, як агросировина, готові продовольчі товари, комплектуючі для машинобудування.

На сільськогосподарську продукцію нині припадає до 40 % українського експорту, що перевищує показник постачання на міжнародний ринок металопродукції (20.5 % у структурі експорту) майже у 2 рази. У географічній структурі експорту перше місце посідає Китай – 7.2 % у загальних обсягах постачання товарів на зовнішній ринок. Друге місце належить Польщі, яка займає 6.6 %. Варто відмітити зниження частки Росії в українському експорті впродовж 2014–2019 рр. Так, якщо до 2013 р. на цю країну припадало 16.7 %, то у 2019 р. цей показник становив 6.5 %. Важливими зовнішньоторговельними партнерами України є Туреччина (5.2 %), Німеччина (4.8 %), Італія (4.8 %), Єгипет (4.5 %) та Індія (4.0 %) [2].

Сьогодні підтримка та захист інтересів українського бізнесу на міжнародній арені перетворюється на найважливіше завдання на державному рівні – один із пріоритетів національної безпеки України. Економічні чинники національних інтересів завжди присутні в актуальних зовнішньополітичних пріоритетах усіх країн світу, оскільки вони є джерелом добробуту громадян, забезпечують розвиток та процвітання держави. Відповідно, розробка стратегії розширення ринків збуту та ефективної підтримки вітчизняного бізнесу закордоном має відбуватися вже зараз [10].

Роль держави у підтримці експорту є ключовою в таких країнах, як США (фінансова підтримка експортерів через "Експортно-Імпортний банк" та надання/гарантування кредитів для здійснення закордонних інвестицій через американську Корпорацію закордонних приватних інвестицій (ОПІК); ФРН (страхування експортних кредитів та інвестицій німецьких фірм за кордоном); Австрія; Швейцарія (гарантування ризиків, пов'язаних з діяльністю компаній на закордонних ринках) [11].

З метою розробки системи інституційної підтримки експортерів в Україні мають бути чітко сформовані інституційні підвалини для подальшої ефективної реалізації державної політики сприяння експортній діяльності у ключових галузях економіки України [6; 12]. Запорукою реалізації зовнішньоторговельної політики є створення єдиної цілісної повнофункціональної вертикалі з підтримки торгівлі, яка повинна гнучко та ефективно реагувати на потреби вітчизняних експортерів та надавати широкий спектр послуг і засобів підтримки. Основні цілі формування інституційного механізму експортної підтримки вітчизняних підприємств наведено на *рис. 2*.

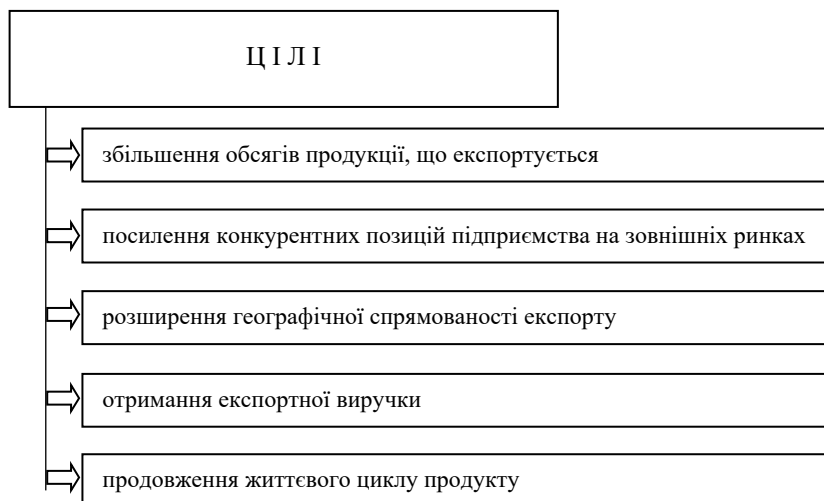

Рис. 2. Цілі формування інституційного механізму експортної підтримки вітчизняних підприємств

Джерело: складено авторами за [6; 7; 10; 12].

Наведені на *рис. 2* цілі забезпечують досягнення вітчизняними підприємствами-експортерами у процесі здійснення експортних операцій відповідних вигід та інтересів, які визначені стратегією їх розвитку. Кожна ціль відповідає певному напрямку реалізації стратегії підприємства при його виході на зовнішній ринок.

На сьогодні інституційна підтримка експортера є абсолютно розпорошеною та фактично неіснуючою, з огляду на невизначеність та певний дуалізм у реалізації повноважень та необхідної підтримки на державному рівні. Наразі функціонують два міністерства та допоміжні при них органи, на які покладені завдання з реалізації зазначеної підтримки. Йдеться про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Міністерство закордонних справ України. Відповідно до Постанов Кабінету Міністрів України [13] на ці відомства покладені завдання із забезпечення торговельно-економічних інтересів держави. Втім, на практиці це означає, що формування та реалізація зовнішньоекономічної політики держави розподілені і, відповідно, вона є малоефективною. Очевидно, що визначальною складовою цих завдань мала б бути практична реалізація державної підтримки. Зважаючи на реалії сьогодення, реалізація цього завдання покладена на закордонні дипломатичні установи – Посольства та Консульства України за кордоном (точніше, відділи з економічних питань (ВЕП) у їх складі, які утворені досі чинним Указом Президента України № 522/2010 [14]).

У цьому Указі зазначається, що ВЕП створюються з метою забезпечення цілісності та узгодженого проведення зовнішньополітичного курсу України, вдосконалення механізму захисту за кордоном

інтересів держави в економічній сфері, подальшого розвитку економічних зв'язків з іноземними державами і міжнародними організаціями та відповідно до пункту 3 частини першої статті 106 Конституції України. Перед Міністерством закордонних справ ставиться завдання щодо практичної реалізації цього кроку. В той же час, цим Указом ліквідовано торговельно-економічні місії у складі закордонних дипломатичних установ України, що підпорядковувались на той час Міністерству економіки та показали свою неієздатність як інститут, успадкований від періоду планової економіки та державного регулювання зовнішньоекономічних зв'язків [8].

Підпорядкування відділів з економічних питань МЗС – перший конкретний крок до створення єдиного центру прийняття рішень щодо реалізації зовнішньої політики держави з її узгодженими політичною та економічною складовими. Таке рішення зберігає актуальність і правильність донині.

ВЕП, створені Указом Президента в складі закордонних дипломатичних установ (ЗДУ), підпорядковані МЗС, мали б ефективно виконувати покладені на них завдання у взаємодії з тодішнім Міністерством економіки, зокрема, з підтримки вітчизняних експортерів. Проте реальність інша. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, яке в різні часи мало різні назви, але завжди прагнуло залишити в них слово "торгівля", намагалось зберегти свій попередній вплив на торговельно-економічні місії, нині – ВЕП. Наприклад, створення у 2018 р. та функціонування підпорядкованої цьому міністерству державної установи "Офіс з просування експорту" (Офіс), основним завданням якого були підтримка та просування експорту товарів, робіт та послуг українських виробників, а також участь в реалізації Експортної стратегії України, мало б лише сприяти реалізації зазначеним завданням [15].

Зрозумілим є і механізм функціонування Офісу. Втім, виникає питання щодо його підпорядкованості. Адже на практиці більша частина отримуваної інформації та реальних дій з підтримки експортерів за кордоном здійснюється підпорядкованими МЗС працівниками ВЕП, які працюють "на місцях", володіють системою необхідних контактів та зв'язків, корисною інформацією та за дорученням з Києва надають весь необхідний обсяг даних Офісу. Проте чи доцільно дублювати функціональні обов'язки та чи необхідно підпорядковувати цю державну установу саме цьому міністерству за умови вже існуючого в той час покладеного на систему МЗС функціоналу. У цьому контексті варто згадати про функціонування Ради експортерів та інвесторів при МЗС України, створену в 2013 р. Основними завданнями Ради були: належна реалізація національних зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних пріоритетів, сприяння виходу українських експортерів на зовнішні ринки та захист їх економічних і торговельних інтересів за кордоном, залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України [16].

Дискусії та протистояння, що тривають між двома відомствами стосовно прямого підпорядкування зазначених ВЕП, а отже, й адміністративно-кадрового впливу на реалізацію зовнішньоекономічної політики, не додають результативності підтримки експортерам з боку держави. Навпаки, така ситуація створює діаметрально протилежний ефект. Вона шкодить реалізації стратегічних та тактичних завдань, сформованих перед зазначеними державними інституціями для допомоги бізнесу за межами України та досягненню конкретних результатів. Наразі відсутні статистичні дані щодо потенційних втрат експортоорієнтованої економіки нашої держави через неефективну модель захисту та просування інтересів експортерів, і можна стверджувати, що уніфікована та дієва модель давала б кращий результат. Без перебільшення таке "перетягування канату" негативно впливає на державу в цілому та на окремих громадян, які мали б отримувати економічну вигоду від зовнішньополітичної діяльності. Дискусії довкола питання підпорядкування ВЕП у складі ЗДУ точаться досить тривалий час. Однак узгоджена позиція відсутня.

Відстоювання економічних інтересів завжди виступає рушійним та водночас стабілізуючим фактором реалізації конкретних політичних завдань. Сьогодні ситуація вимагає чітких кроків задля формування ефективної моделі інституційної підтримки з боку держави. Вбачається доцільним та абсолютно логічним встановлення єдиної управлінської вертикалі у зовнішньоекономічній галузі на базі Міністерства закордонних справ України. З метою забезпечення цілісності системи державної підтримки вітчизняних експортерів та вироблення сучасної та гнучкої державної експортної стратегії таким кроком має стати передавання МЗС функціоналу зовнішньоекономічного блоку Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, включно з посадою заступника міністра – торгового представника та підпорядкованих йому структурних підрозділів, а також підпорядкування МЗС державної установи "Офіс з просування експорту" та "Офіс із залучення та підтримки інвестицій" без жодних кадрових скорочень. Створення дієвого формату залучення Міністерства розвитку економіки, Національного банку, Міністерства фінансів, Міністерства енергетики, Ради національної безпеки та оборони, Національного інституту стратегічних досліджень, Служби зовнішньої розвідки, а також профільних недержавних організацій та наукових інститутів до тісної співпраці та формування засад стратегічних зовнішньоекономічних інтересів держави. Очевидно, що для такого сценарію потрібна політична воля на найвищому рівні та готовність проводити структурні зміни в самому МЗС. Створення в Міністерстві закордонних справ України єдиної вертикалі та центру прийняття рішень, які відповідатимуть за формування та реалізацію зовнішньоекономічної політики держави, є на часі. Передумов та аргументів для такого кроку вдосталь. Розглянемо ключові.

Чинна нормативно-правова база. Розглядаючи напрямок вдосконалення засад регулювання експортної діяльності в Україні, варто наголосити на положеннях національного законодавства, починаючи з Указів Президента 841/1996 та 1188/2005 [17], якими на МЗС покладено координацію заходів органів виконавчої влади у сфері зовнішніх зносин.

Міністерством закордонних справ погоджуються всі офіційні заходи з представлення держави Україна за кордоном – від складу офіційної делегації, до представлення позиції української сторони в ході, наприклад, антидемпінгового розслідування з боку іноземної держави стосовно товарів українського походження. На практиці це означає, що жоден з офіційних документів, підготовлений Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, Національним банком, Міністерством фінансів України чи будь-яким іншим органом державної влади не може бути переданий іноземним партнерам без погодження з МЗС.

Указ Президента України № 522/2010 [14] передбачає створення і підпорядкування МЗС відділів з економічних питань у складі закордонних установ України, Указ Президента України № 837/2019 [18] – посилення інституційної спроможності органів дипломатичної служби щодо сприяння діяльності українських суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за кордоном.

Таким чином, стислий аналіз чинних нормативно-правових документів вказує на вже існуючі чіткі передумови для здійснення такого кроку, тобто нових актів приймати не потрібно. Слід просто виявити політичну волю на передання у відання МЗС зовнішньоекономічного блоку Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, що має бути закріплена рішенням Кабінету Міністрів України.

Міжнародний досвід свідчить про доцільність поєднання в одному відомстві, а саме в МЗС, розробки та подальшої реалізації зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної стратегії держав. За таким підходом успішно діє Форін Офіс Великої Британії, якому підзвітне Британське відомство з питань торгівлі та інвестицій (*UKTI*). Економічні відділи закордонних дипломатичних представництв Великої Британії є складовою частиною цього відомства. Всього за межами країни діє приблизно 162 секції у майже 100 державах. Керівник та певна кількість співробітників належать до дипломатичного складу (ротація відбувається кожні 3–4 роки). Інші працівники відомства рекрутуються з числа місцевого населення країни перебування на довгостроковій основі [19].

У контексті досягнення мети дослідження цікавим є аналіз досвіду Канади. МЗС Канади підпорядковується Служба торгових комісарів, що очолюється старшою посадовою особою міністерства в ранзі

заступника міністра, у підпорядкуванні якого перебувають три функціональні підрозділи: *International Business Development Policy* (група перспективного планування); *Operations and Services Bureau* (організація безкоштовних освітніх програм, семінарів та конференцій для експортерів, методичне керівництво іноземними установами); *Market Development Bureau* (центр ринкових досліджень, вивчення кон'юнктури ринків за пріоритетними секторами і підготовка оглядів, робота з галузевими асоціаціями). Основні завдання Служби торгових комісарів: підготовка канадських компаній для виходу на міжнародні ринки; оцінювання потенціалу компанії на цільових ринках та надання консультацій з ринкових стратегій; пошук контактів; допомога у вирішенні проблемних питань у сфері бізнесу [20]. У Данії, наприклад, функціонує Торговельна рада при Міністерстві закордонних справ і розвитку Данії, яка відповідає за пошук нових ринків збуту, вирішення проблемних питань данських компаній у взаємодії з урядами іноземних держав, здійснення аналізу купівельної спроможності іноземних споживачів та потреб іноземних ринків тощо [21]. Міністерство зовнішніх зносин та торгівлі Угорщини відповідає за реалізацію зовнішньоекономічних інтересів держави у країні перебування; сприяння у збільшенні експорту угорських товарів та послуг та їх виходу на іноземний ринок, ефективне представлення інтересів угорських підприємств за допомогою економічно-дипломатичних засобів, надання комерційної інформації угорським підприємствам та сприяння у встановленні відповідних зв'язків; у рамках спільної торговельної політики ЄС забезпечення необхідної інформації для втілення угорських зовнішньоекономічних інтересів [22]. Очевидно, що це не вичерпний перелік країн (тією чи іншою мірою на МЗС Франції, Нідерландів, Литви, Словаччини покладені завдання з підтримки експортерів [23–26]), які застосовують запропоновану нами модель формування політико-економічної стратегії на базі МЗС. У сучасних умовах політика та економіка настільки взаємозалежні, що нехтування цим фактом призводить до прорахунків, як у політичних, так і економічних питаннях. І, навпаки, врахування цієї залежності при плануванні та прийнятті стратегічних рішень надасть можливість досягнути найкращих результатів. Нашій державі слід врахувати досвід інших та створити власну дієву державну модель захисту та просування інтересів українського бізнесу за кордоном на базі МЗС.

Доповнення цієї моделі економічним блоком посилить позиції та інструментарій МЗС. Водночас, такий прагматичний підхід у жодному разі не послабить позиції Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства у реалізації основних покладених на відомство завдань – формування умов розвитку внутрішнього ринку, проведення регуляторної політики тощо. З урахуванням нещодавнього рішення про передання цьому відомству функціоналу Міністерства аграрної політики та продовольства зазначений крок лише сприятиме раціональній концентрації на його ефективній галузевій діяльності.

Висновки. В умовах невідворотності настання глобальної економічної кризи пріоритетом державного регулювання постає захист інтересів українських експортерів на іноземних ринках. Наразі вплив експорту на економіку нашої держави є стратегічним. Створення уніфікованого інституційного механізму формування та подальшої реалізації зовнішньоторговельної політики держави на базі зовнішньополітичного відомства є першим кроком у процесі комплексної державної стратегії щодо забезпечення національних економічних інтересів за кордоном.

На підставі результатів дослідження чинної нормативно-правової бази та аналізу міжнародного досвіду регулювання експорту доведено, що всі необхідні передумови для такого кроку наявні. Підтримка та захист інтересів українського бізнесу на міжнародній арені перетворюється на найважливіше завдання на державному рівні.

Розроблення стратегії розширення ринків збуту та ефективної підтримки вітчизняного бізнесу за кордоном має бути підпорядковане одному центральному органу виконавчої влади. Запропонований механізм трансформації не вимагає додаткових витрат адміністративно-фінансових ресурсів, навпаки він покликаний оптимізувати існуючу розгалужену систему державної підтримки вітчизняних експортерів на зовнішніх ринках.

Після сформування на базі МЗС відповідного відділу слід розробити дієву експортну стратегію держави із закладенням чітких ключових показників її ефективності, через реалізацію якої буде досягнута цілісність зовнішньополітичного курсу держави, утворено ефективну систему реалізації державної політики із забезпечення національних економічних інтересів на світовому ринку, що цілком відповідає сучасним реаліям міжнародних економічних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. International Monetary Fund. Official site. URL: <https://www.imf.org/external/index.htm>.
2. Russia loses leverage as Ukrainian exports go global. Atlantic Council. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/russia-loses-leverage-as-ukrainian-exports-go-global>.
3. Santosa D. B. Does export promotion policy benefit for ASEAN economic development? *International Journal of Trade and Global Markets*. 2018. № 1-2. Т. 11. С. 3-11. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJTG.M.2018.092484>.
4. Wnukowski D. et al. Export Promotion Agency: The Experience of Selected European Countries, 2016.
5. Éltető A., Antalóczy K. Export promotion aims and reality: A comparison of the Iberian, Baltic and Central European region. *Baltic Journal of European Studies*. 2017. № 1. Т. 7. С. 43-63. DOI: <https://doi.org/10.1515/bjes-2017-0004>.

6. Кам'янецька О. В. Система державної підтримки експортерів у розвинутих країнах. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2016. № 2. С. 37-41.
7. Мазаракі А. А., Мельник Т. М., Іксарова Н. О. та ін. Зовнішня торгівля України: XXI століття: монографія; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2016. 600 с.
8. Шаров О. М. Економічна Дипломатія: основи, проблеми та перспективи: монографія. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2019.
9. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/proministerstvo/struktura/rada-eksporteriv-ta-investoriv-pri-mzs-ukrayini>.
11. World Bank. Official site. URL: <https://www.worldbank.org>.
12. Белінська Я. В. Державна підтримка експорту: зарубіжний досвід та уроки для України. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3(8).
13. Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Постанова Кабінету Міністрів України від 2019 № 838. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-2019-%D0%BF#Text>.
14. Про деякі питання представництва економічних інтересів України за кордоном. Указ Президента України від 08.04.2010 № 522/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/522/2010#Text>.
15. Основні орієнтири експортної стратегії України. Державна установа "Офіс з просування експорту України". URL: <https://epo.org.ua/about>.
16. Щодо створення Ради експортерів та інвесторів при МЗС України. URL: <https://thailand.mfa.gov.ua/news/12668-shhodo-stvorenniya-radi-jeksporteriv-ta-investoriv-pri-mzs-ukrayini>.
17. Про внесення змін до Указу Президента України від 18 вересня 1996 р. № 841. Указ Президента України від 22.08.2005 № 1188/2005.
18. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави. Указ Президента України від 08.11.2019 № 837. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text>.
19. Study on best practices on national export promotion activities. URL: <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-03-18-141-en-n.pdf>.
20. Government of Canada. Global Affairs Canada. URL: <https://www.international.gc.ca/gac-amc/index.aspx?lang=eng>.
21. Ministry of Foreign Affairs of Denmark. The Trade Council. URL: <https://um.dk/en/tradecouncil>.
22. Ministry of Foreign Affairs and Trade. URL: <https://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade>.
23. Government of the Netherlands. The Ministry of Foreign Affairs (BZ). URL: <https://www.government.nl/ministries/ministry-of-foreign-affairs>.
24. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania. URL: <http://urm.lt/default/en>.
25. Ministry of Foreign and European Affairs of the Slovak Republic on the Situation in Belarus. URL: <https://www.mzv.sk/web/en>.
26. Ministry for Europe and Foreign Affairs. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en>.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2020.

Duginets G., Chernyshev O. Institutional support of Ukrainian exports.

Background. The organization of export activities of domestic enterprises is characterized by a very low level of public authorities' support for producers in the international market. It is beneficial to rethink the potential opportunities for further development of various mechanisms of institutional support for exports, with the objective of increasing their added value and diversifying target markets.

Analysis of recent research and publications has shown that despite some scientific progress, the issue of properly characterizing the development of state policy aimed at improving the institutional framework of exports in Ukraine remains unresolved.

The **aim** of the article is to substantiate the organizational and legal principles of transformation of institutional mechanisms of the development of foreign trade policy of the state and export activities of domestic enterprises.

Materials and methods. System of complementary methods of scientific research of economic processes and phenomena with the use of statistical and analytical materials, as well as the results of own previous researches have been used in the study.

Results. The level of development of export potential of the domestic economy has been analyzed. It is proved that in the conditions the inevitability of a global economic crisis, the priority of state regulation is to protect the interests of Ukrainian exporters in foreign markets. The main goals of formation of the institutional mechanism of export support of domestic enterprises have been analyzed. Based on the study results of the current regulatory framework and analysis of international experience in export regulation, it is proved that there are necessary prerequisites for the transformation of the existing system of state support of exports. The creation of a single integrated full-featured trade support vertical is justified, which should flexibly and effectively respond to the needs of domestic exporters and provide a wide range of services and support tools.

Conclusion. The transformation mechanism, which does not require additional costs of administrative and financial resources is proposed, it is designed to optimize the existing extensive system of state support of domestic exporters in foreign markets. Further steps of creation an effective state export strategy with clear key indicators of its effectiveness are suggested, through the implementation of which the integrity of the state foreign policy will be achieved, an effective system of state policy to ensure national economic interests in the world market, fully consistent with modern realities of international economic relations.

Keywords: foreign economic policy, strategy, Ministry of Foreign Affairs, export, trade, national economic interests.

REFERENCES

1. International Monetary Fund. Official site. www.imf.org. Retrieved from <https://www.imf.org/external/index.htm> [in English].
2. Russia loses leverage as Ukrainian exports go global. Atlantic Council. www.atlanticcouncil.org. Retrieved from <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainalert/russia-loses-leverage-as-ukrainian-exports-go-global> [in English].
3. Santosa, D. B. (2018). Does export promotion policy benefit for ASEAN economic development? *International Journal of Trade and Global Markets*, 1-2. Vol. 11. (pp. 3-11). DOI: <https://doi.org/10.1504/IJTG.M.2018.092484> [in English].
4. Wnukowski, D. et al. (2016). Export Promotion Agency: The Experience of Selected European Countries [in English].
5. Éltető, A., & Antalóczy, K. (2017). Export promotion aims and reality: A comparison of the Iberian, Baltic and Central European region. *Baltic Journal of European Studies*, 1. Vol. 7. (pp. 43-63). DOI: <https://doi.org/10.1515/bjes-2017-0004> [in English].
6. Kam'janec'ka, O. V. (2016). Systema derzhavnoi' pidtrymky eksporteriv u rozvynenyh kraïnah [The system of state support for exporters in developed countries]. *Svitove gospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny – World Economy and International Economic Relations*, 2, 37-41 [in Ukrainian].
7. Mazaraki, A. A., Mel'nyk, T. M., Iksarova, N. O. et al. (2016). *Zovnishnja torgivlja Ukraïny: HHI stolittja [Ukraine's foreign trade: XXI century]*. A. A. Mazaraki [Ed.]. Kyiv: Kyiv. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].

8. Sharov, O. M. (2019). *Ekonomichna Dyplomatiya: osnovy, problemy ta perspektyvy [Economic Diplomacy: Fundamentals, Problems and Prospects]*. Kyiv: Nacional'nyj instytut strategichnyh doslidzhen' [in Ukrainian].
9. Tovarna struktura zovnishn'oi' torgivli Ukrai'ny [Commodity structure of Ukraine's foreign trade]. Official site www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
10. Ministerstvo zakordonnyh sprav Ukrai'ny [Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. mfa.gov.ua. Retrieved from <https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/struktura/rada-eksporteriv-ta-investoriv-pri-mzs-ukrayini> [in Ukrainian].
11. World Bank. Official site. www.worldbank.org. Retrieved from <https://www.worldbank.org> [in English].
12. Belins'ka, Ja. V. (2008). Derzhavna pidtrymka eksportu: zarubizhnyj dosvid ta uroky dlja Ukrai'ny [State export support: foreign experience and lessons for Ukraine]. *Strategichni priorytety – Strategic Priorities*, 3(8) [in Ukrainian].
13. Polozhennja pro Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torgivli ta sil'skogo gospodarstva Ukrai'ny [Resolution on the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 2019 № 838]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
14. Pro dejaki pytannja predstavnytva ekonomichnyh interesiv Ukrai'ny za kordonom [On some issues of representation of economic interests of Ukraine abroad. Decree of the President of Ukraine dated on April 08, 2010 № 522/2010]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/522/2010#Text> [in Ukrainian].
15. Osnovni orijentyry eksportnoi' strategii' Ukrai'ny. Derzhavna ustanova «Ofis z prosuvannja eksportu Ukrai'ny» [The main guidelines of Ukraine's export strategy. State Institution «Export Promotion Office of Ukraine»]. Retrieved from <https://epo.org.ua/about> [in Ukrainian].
16. Shhodo stvorennya Rady eksporteriv ta investoriv pry MZS Ukrai'ny [On the establishment of the Council of Exporters and Investors at the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. thailand.mfa.gov.ua. Retrieved from <https://thailand.mfa.gov.ua/news/12668-shhodo-stvorennya-radi-jeksporteriv-ta-investoriv-pri-mzs-ukrajini> [in Ukrainian].
17. Pro vnesennja zmin do Ukazu Prezydenta Ukrai'ny vid 18 veresnja 1996 r. № 841. Ukaz Prezydenta Ukrai'ny vid 22.08.2005 № 1188/2005 [On amendments to the Decree of the President of Ukraine dated on September 18, 1996 № 841. Decree of the President of Ukraine dated on August, 22, 2005 № 1188/2005] [in Ukrainian].
18. Pro nevidkladni zahody z provedennja reform ta zmicennja derzhavy. Ukaz Prezydenta Ukrai'ny vid 08.11.2019 № 837 [On urgent measures to reform and strengthen the state. Decree of the President of Ukraine dated on November 08, 2019 № 837]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text> [in Ukrainian].
19. Study on best practices on national export promotion activities. www.eesc.europa.eu. Retrieved from <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-03-18-141-en-n.pdf> [in English].
20. Government of Canada. Global Affairs Canada. www.international.gc.ca. Retrieved from <https://www.international.gc.ca/gac-amc/index.aspx?lang=eng> [in English].
21. Ministry of Foreign Affairs of Denmark. The Trade Council. um.dk. Retrieved from <https://um.dk/en/tradecouncil> [in English].
22. Ministry of Foreign Affairs and Trade. www.kormany.hu. Retrieved from <https://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade> [in English].
23. Government of the Netherlands. The Ministry of Foreign Affairs (BZ). www.government.nl. Retrieved from <https://www.government.nl/ministries/ministry-of-foreign-affairs> [in English].
24. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania. urm.lt. Retrieved from <http://urm.lt/default/en> [in English].
25. Ministry of Foreign and European Affairs of the Slovak Republic on the Situation in Belarus. www.mzv.sk. Retrieved from <https://www.mzv.sk/web/en> [in English].
26. Ministry for Europe and Foreign Affairs. www.diplomatie.gouv.fr. Retrieved from <https://www.diplomatie.gouv.fr/en> [in English].

МАЗАРАКІ Анатолій,
д. е. н., професор, ректор
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: rector@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0001-5283-8444

БОЙКО Маргарита,
д. е. н., професор, завідувач кафедри
готельно-ресторанного бізнесу
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: m.boyko@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0003-0249-1432

БОСОВСЬКА Мирослава,
д. е. н., професор, професор кафедри готельно-ресторанного бізнесу
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: m.bosovskaya@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0002-6021-5228

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТУРИЗМУ В СУСПІЛЬСТВІ 5.0

Досліджено парадигму Суспільства 5.0 на глобальному та галузевому (туристична сфера) рівнях, визначено її імманентні атрибути. Розглянуто генезу становлення моделі розвитку економічної системи "від Індустрії 1.0 до Суспільства 5.0". Здійснено форсайт стратегічних положень концепції Суспільство 5.0 у сфері туризму через детермінацію глобальних трендів, викликів, ризиків та загроз у площину реалізації потенційних можливостей для розвитку туристичної галузі. Обґрунтовано, що впровадження моделі управління Суспільство 5.0 створить унікальні можливості, конкурентні переваги та дасть змогу отримати економічні, соціальні та екологічні вигоди для суб'єктів туристичної галузі.

Ключові слова: Індустрія 4.0, Суспільство 5.0, економічні виклики, економічні тренди, туристична галузь, суб'єкти туристичної діяльності, інноваційний розвиток, парадигма, цифрова економіка.

Мазараки А., Бойко М., Босовская М. Трансформация туризма в Обществе 5.0. Исследована парадигма Общества 5.0 на глобальном и отраслевом (туристическая сфера) уровнях, определены ее имманентные атрибуты. Рассмотрен генезис становления модели развития экономической системы "от Индустрии 1.0 до Общества 5.0". Осуществлен форсайт стратегических положений концепции Общества 5.0 в сфере туризма через детерминацию глобальных трендов, вызовов, рисков и угроз в плоскость реализации потенциальных возможностей для развития

туристической отрасли. Обосновано, что внедрение модели управления Общества 5.0 создаст уникальные возможности, конкурентные преимущества и позволит получить экономические, социальные и экологические выгоды для субъектов туристической отрасли.

Ключевые слова: Индустрия 4.0, Общество 5.0, экономические вызовы, экономические тренды, туристическая отрасль, субъекты туристической деятельности, инновационное развитие, парадигма, цифровая экономика.

Постановка проблеми. Глобальні та кризові економічні виклики і трансформації, епідеміологічні кризи та зовнішня самоізоляція країн, інформатизація, диджиталізація, інноватизація економічних процесів обумовили прискорення структурно-функціональних змін як у світовій економіці, так і національних та галузевих економічних системах. За результатами опитування топменеджерів найбільших компаній світу, представленого на щорічному Всесвітньому економічному форумі у Давосі (2019 р.), визначено, що турбулентність зовнішнього середовища міжнародного бізнесу є загрозою глобального економічного зростання. Респонденти вказали, що протягом 2020 р. уповільниться зростання світової економіки [1–3]. І що показово, на негативних трендах наголошує майже шестеро більше респондентів, ніж за минулорічного опитування. Викликами XXI ст. визначено: економічні чинники, екзистенційні фактори, соціальна політика, міжнародні конфлікти, політична невизначеність, геополітичні проблеми, протекціонізм, тероризм, епідеміологічна, екологічна та кліматична кризи [1; 4], які базуються на імперативах Індустрії 4.0. Наголошено, що у фокусі підвищеної уваги є вирішення проблем щодо формування соціально орієнтованого середовища для забезпечення реалізації цілей стійкого розвитку, дієвого управління людським потенціалом та зняття бар'єрів для самореалізації кожної людини у суспільстві. Наведені чинники забезпечать соціальне та економічне зростання економічних систем на принципах Суспільства 5.0 [5; 6].

Епідеміологічна криза, зумовлена поширенням коронавірусу, що став пандемією, активно ослаблює світову економіку, стримує рівень її зростання та є непередбачуваним викликом для світової спільноти. За аналітичними висновками Світової організації торгівлі, скорочення обсягів торгівлі у 2020 р. може сягнути 13–32 % [1], за прогнозами *Ifo Institute for Economic Research at the University of Munich*, падіння обсягів світового ВВП може становити до 1.5–6 % [5], МВФ прогнозує падіння світової економіки до 3 % [6]; на *United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)* спрогнозували скорочення прямих інвестицій на 5–15 % [7].

За аналітичними прогнозами Всесвітньої ради подорожей та туризму (*WTTC*), Всесвітньої туристичної організації (*UNWTO*), світова індустрія туризму у 2020 р. зазнає кризового падіння обсягів діяльності від 20 до 30 %, зокрема за січень–квітень 2020 р. скорочення обсягів продажів туристичних компаній становить 84 %, галузі авіаперевезень – 76 %, готелів та ресторанів – 68 %, сфери відпочинку та розваг – 43 % [8].

Водночас, аналітики впевнені, що сфера туризму має реальні можливості швидко відновитися і стати стратегічним сектором, що забезпечить посткризове відновлення та стійке зростання як міжнародної, так і національних економік, створюючи мультиплікативний ефект у суміжних та дотичних галузях [8].

Про значущість та перспективність туризму переконливо свідчать макроекономічні тенденції, тренди його розвитку у світі. За аналітичними висновками *WTTC* та *UNWTO*, світова індустрія туризму докризового етапу забезпечувала щорічне зростання туристичного потоку на 3.8–5 %, починаючи з 50-х років ХХ ст., а валютних надходжень від туристичної діяльності – до 6 %. На сектор туризму у світі припадає 10 % світових інвестицій, кожне 10-те місце у світовій зайнятості, до 7 % від світового ВВП, що становить 1.4 трлн дол. США на рік або 4 млрд дол. США в день валютних надходжень [9–11].

Графічно загальні економічні параметри розвитку туризму у світі, що відображають зміну абсолютних показників чисельності туристів та обсягів надходжень, зображено на *рис. 1* та *2*.

Рис. 1. Динаміка кількості міжнародних туристських прибуттів у світі за 1950–2019 рр. та прогноз на 2020–2022 рр.

Джерело: розроблено і розраховано авторами на основі [9–13].

Рис. 2. Динаміка обсягу міжнародних надходжень від туризму у світі за 1950–2022 рр. та прогноз на 2020–2022 рр.

Джерело: розроблено і розраховано авторами на основі [9–13].

Як впливає з *рис. 1, 2*, туристична активність найбільшими темпами зростала у 1950–1960 рр. (10.6 %) та 1960–1970 рр. (9.1 %). Саме цей період визначають як фазу масового зростання туризму. З початку 90-х років ХХ ст. середньорічні темпи зростання туристичних потоків стабілізувалися на рівні 3.8–5 % та перевищують довгостроковий прогноз розвитку туристичного сектора світу до 2030 р. (до 3.8 %). Водночас, у певні періоди – 2004, 2009, за прогнозами 2020 рр., спостерігається зниження показників як наслідок світових економічних криз, за якими слідували етапи прискореного зростання. Економічні спади створюють нові можливості для розвитку туризму та забезпечують структурну трансформацію світової туристичної системи.

Таким чином, вирішення стратегічних завдань забезпечення стійкого зростання економіки, подолання наслідків світової епідеміологічної кризи обумовлює актуальність наукових досліджень у сфері туризму з метою визначення нового вектора розвитку, який враховує наслідки суспільної трансформації від Індустрії 4.0 до Суспільства 5.0. Вагомість вирішуваних на положеннях концепції Суспільства 5.0 завдань щодо активізації розвитку туризму обумовили актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепцію "Індустрія 4.0" задекларовано у 2011 р. на промисловій виставці в Ганновері (Німеччина) Х. Кагерманном, В.-Д. Лукасом, В. Уолстером як ідеологію впровадження інформаційних технологій та формування інформаційних систем у процеси виробництва, управління, дистрибуції на всіх рівнях економічних систем з метою формування конкурентних переваг [14]. Принципи реалізації цієї концепції стали ключовою проблемою щорічних зустрічей, які відбуваються під егідою Всесвітнього економічного форуму в м. Давосі [1; 8]. За оцінками консалтингової компанії *Roland Berger*, економіка ЄС до 2027 р. недоотримає 605 млрд дол. США, якщо проігнорує вимоги Індустрії 4.0, а у випадку їх виконання потенційний прибуток становитиме 1.25 трлн дол. США [15].

Практична значущість Індустрії 4.0 стала передумовою дослідження її феномену світовою науковою спільнотою, зокрема Р. Гофман розглянув аспекти формування інвестиційних можливостей Німеччини в умовах впровадження Індустрії 4.0 [16]; Сюй Да, Ерік Л. Сюй та Лін Лі визначили прогнози та перспективи впровадження структурних елементів концепції в промисловості [17]; Дж. Брандер та З. Панг розкрили зміст, технології автоматизації процесів та особливості тренду "Інтернет речей" [18]; Г. Ченг, Л. Лю, Х. Цян та Ю. Лю дослідили девелопмент інноваційних інтелектуальних технологій [3]; С. Кергроах та С. Фрей, М. Осборн спрогнозували соціальні зміни, нові виклики для ринку праці, пов'язані з індустріалізацією світової економіки та здійснили форсайт трудових процесів [19; 20]. Наслідки реалізації положень концепції Індустрії 4.0 для соціальних систем розрахували А. Сетруло, А. Нуволарі [21]. М. Гхобакхлу розробив методологію

проектування дорожніх карт реалізації інформаційних процесів [22]; А. Мартинеллі, А. Міна та М. Моггі встановили роль інновацій в імplementації технологій Індустрії 4.0 [23]; Т. Парді спроектував вплив диджиталізації на окремі галузі економіки (автомобілебудування) [24].

Концепція Індустрії 4.0 зосереджена на технічних, технологічних, інформаційних аспектах, проте не приділяє уваги соціальним процесам, екологічним проблемам та формуванню і розвитку людського капіталу. У фокусі досліджень науковців – потреба формування концепції майбутнього – Суспільство 5.0, яка за активної підтримки принципів Індустрії 4.0 актуалізує необхідність створення нової стратегії економічного розвитку суспільства [25]. Ідею досягнення цілей гуманізму в умовах розвитку інформаційного простору на засадах методології досягнення погодженості, взаємодоповнення та фракальності суспільства як самоорганізованої системи розвинуто Р. Нурулінім [26]. М. Бераві аргументовано необхідність вирішення екологічних проблем як ключової детермінанти концепції Суспільство 5.0 [27].

Критичне осмислення теоретичних здобутків свідчить про науковий інтерес до проблематики формування концепції Суспільство 5.0. Фрагментарність та дискусійність наявних розробок обмежує можливості їх застосування у туризмі. Несформованість цілісної концепції та концепції Суспільство 5.0, необґрунтованість її методологічного базису та вагомість вирішуваних на її положеннях завдань обумовили актуальність статті.

Мета статті – діагностика трендів та викликів для туристичного сектора в умовах формування нової парадигми розвитку економіки майбутнього – Суспільства 5.0, прогнозування можливостей та стратегічних перспектив, що виникли внаслідок імplementації її положень.

Матеріали та методи. Теоретичною та методологічною основою статті є класичні концепції економічного розвитку, базис еволюційного та системного підходів. Використано пул загальнонаукових та спеціальних методів дослідження: абстрагування, аналізу та синтезу; систематизації, декомпонування; аналітичних, логічних та історичних узагальнень, економічного прогнозування та форсайту – для структуризації іманентних ознак та ідентифікації трендів концепції Суспільство 5.0, систематизації викликів та прогнозування можливостей імplementації її положень у туризмі.

Результати дослідження. Впровадження інновацій та індустріальні революції ХХ–ХХІ ст. призвели до глобальних структурних та секторальних трансформацій суспільства, наслідки яких формують стратегічний вектор розвитку як світової системи, так і окремих її складових. Еволюція економічної системи відбувається шляхом поєднання на певних етапах поступального (еволюційного) та стрімкого (революційного) впровадження певних інноваційних технологій, які охоплюють усі сфери розвитку суспільства та характеризується витісненням певних іманентних атрибутів попереднього періоду.

Як видно з *рис. 3*, глобальним трендом сучасності визначено Індустрію 4.0, атрибутивні ознаки якої сформовано Х. Кагерманном, У.-Д. Лукасом, У. Уолстером (2011) [14] та поглиблено міжнародною науковою спільнотою: великі дані та їх аналіз (*Big Data and Analytics*); автономні роботи (*Autonomous Robots*); моделювання (*Simulation*); горизонтальна та вертикальна системна інтеграція (*Horizontal and Vertical System Integration*); промисловий Інтернет Речей (*The Industrial Internet of Things*); розумні міста (*Smart City*); кібербезпека (*Cyber Security*); хмарні технології (*The Cloud*); адитивне (додаткове) виробництво, (3D друк) (*Additive Manufacturing*); віртуальна реальність (*Augmented Reality*) [1; 4; 8; 14, 16; 18 та ін.].

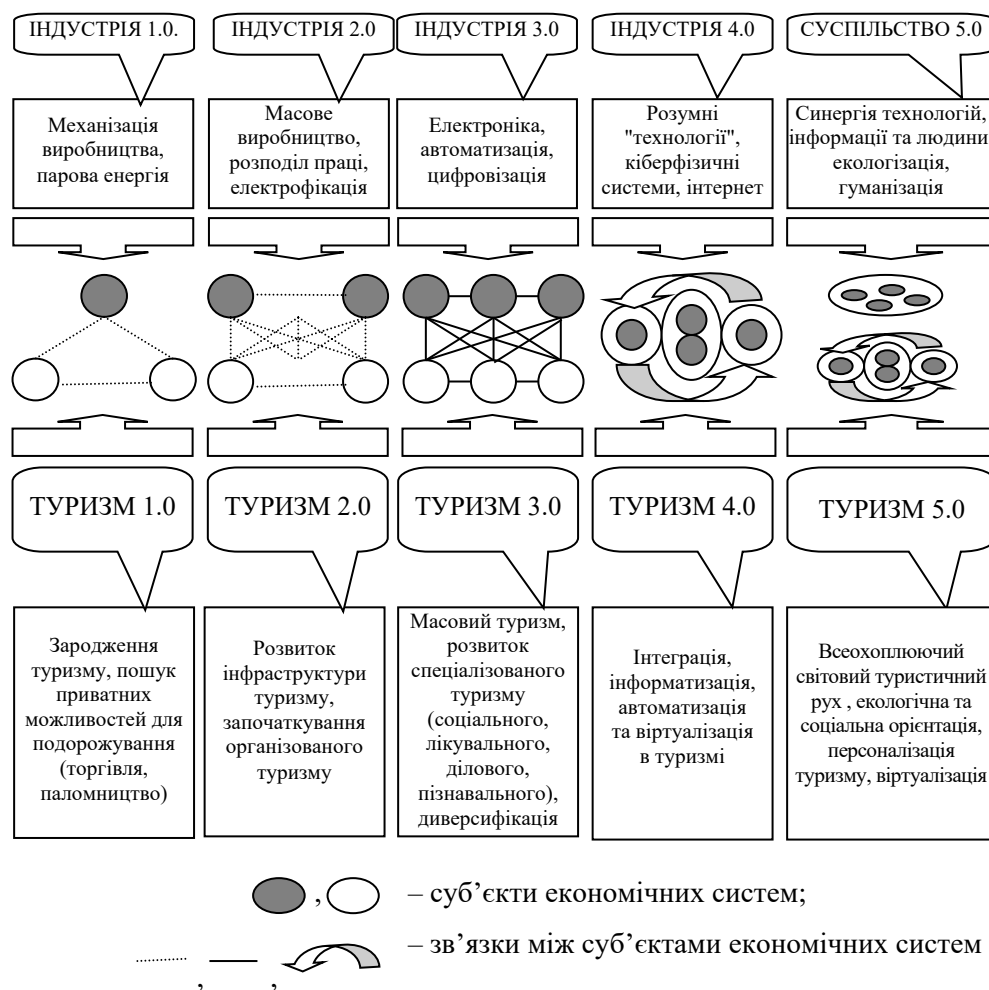

Рис. 3. Структурно-динамічні аспекти розвитку парадигми Суспільство 5.0

Джерело: розроблено авторами.

Іманентними рисами Індустрії 4.0 визначено диджиталізацію, автоматизацію та роботизацію процесів, цифровий розвиток та стрімке впровадження інформаційно-комунікативних технологій у практику діяльності економічних суб'єктів. Водночас, вона характеризується лише науково-технічним спрямуванням, при цьому залишає без уваги соціальні, екологічні, гуманітарні проблеми розвитку суспільства. Р. Нуруллін вважає це загрозою для існування людства, яка унеможлиблює вихід із кризових станів та вихід на нові рівні розвитку цивілізації [26]. Аналітичним центром *Deutsche Bank (DB Research)* також підтверджено зростання попиту на дослідження у соціальній сфері [4].

Концепція Суспільство 5.0 має врахувати як здобутки, так і виклики Індустрії 4.0, у тому числі знецінення людини, екологічну безпеку та гуманітарні проблеми. Глобальна архітектура Суспільства 5.0 має базуватися, з одного боку, на інноваційному розвитку та технологічних змінах, а з іншого – на забезпеченні принципів сталості, гуманізму, екологічності, безпечності, ціннісної орієнтації суспільства.

Глобальні тренди концепції Суспільство 5.0 визначено у контексті іманентних складових:

структурні зміни у світовій економіці (глобалізаційні тенденції та інтернаціоналізація, кризові явища в економіці, ускладнення умов ведення бізнесу, зміна структури галузей економіки та ринків, зближення та об'єднання країн та секторів бізнесу, зростання конкуренції, концентрація виробництва та монополізація ринків);

науково-технічні та технологічні інновації (штучний інтелект, нанотехнології, швидкісний інтернет-зв'язок, інтернет речей, засоби віртуальної та додаткової реальності, блокчейн, безпілотні прилади, роботи обумовлюють формування нових сегментів ринку, перерозподіл капіталу та інвестицій між країнами, регіонами та галузями, зміни бізнес-моделей організації бізнесу, трансформації очікувань та потреб споживачів, переформатування операційних та управлінських процесів суб'єктів бізнесу, зростання цінності інформації);

урбанізація та зміна кон'юнктури ринків (формування кластерних систем, розвиток та просування дестинацій, поява нових товарів та ринкових пропозицій, скорочення життєвого циклу продуктів, коливання ринкової кон'юнктури, формування нових споживчих сегментів, вихід на нові географічні ринки, поява транснаціональних компаній та глобальних проєктів підтримки певних галузей, регіонів та країн);

демографічні зміни та соціальні трансформації (старіння населення, глобальне насичення ринків праці (зниження попиту, зростання пропозиції), масова втрата робочих місць та зростання безробіття, зникнення цілих галузей і професій, особливо тих, що не потребують високої кваліфікації (зміна кон'юнктури), зростання попиту на висококваліфікований персонал (знання – найбільша цінність), неформальна зайнятість, звільнення людини від важкої і рутинної праці, зміна особистості людини (оскільки Індустрія 4.0 закладає нові принципи в етику й естетику), зниження спеціалізації персоналу);

кліматичні та екологічні проблеми (зростання потреби в ресурсах, підвищення вимог до захисту навколишнього середовища, створення екологічно безпечних та ресурсощадливих виробництв, імплементація критеріїв та принципів сталого розвитку, розвиток технологій екологічної безпеки, раціонального використання та економії ресурсів).

Форсайт концепції Суспільство 5.0 у сфері туризму детермінує низку трендів з метою реалізації потенційних можливостей для розвитку як суб'єктів туристичної сфери, так і національної туристичної системи (рис. 4).

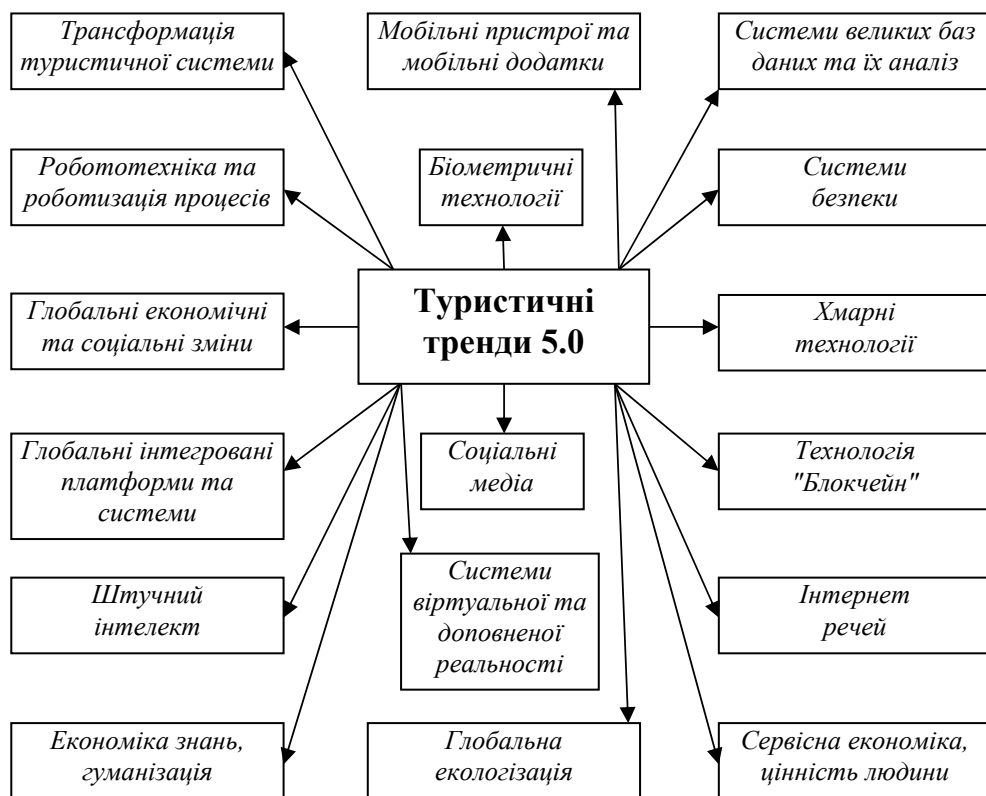

Рис. 4. Тренди розвитку туристичної системи на засадах парадигми Суспільство 5.0

Джерело: розроблено авторами.

Структурні зміни на користь індустрії туризму. Туризм ХХІ ст. перетворився на потужну високорентабельну індустрію, міжсекторальний господарський комплекс, вид економічної діяльності, сферу економічних відносин, який виступає глобальним комунікатором світової, національних та регіональних економік, галузей та сфер діяльності, підприємницьких структур і споживачів, а також індикатором економічного та соціального розвитку. Туризм займає 3-тє місце у світі за обсягами діяльності після хімічної та паливної промисловості, створює 3.6 % світового ВВП, має стійкий високий рівень зростання – до 5 % річних, його частка

у світовому експорті становить 7 %, а в експорті послуг – понад 30 %; формує позитивний імідж країни на світовому ринку. Зазнавши значного спаду внаслідок світової пандемії коронавірусу [9–12], за прогнозом UNWTO, ООН та Всесвітньої Ради з туризму та подорожей (WTTC), за 2 роки відбудеться повне відновлення обсягів кількості міжнародних туристських прибуттів у світі та обсягів валютних надходжень від туризму [8].

Водночас, позиція України у глобальному рейтингу туристичної конкурентоспроможності за 2007–2019 рр. є низькою (табл. 1): 76–88 місця з-поміж 124–140 країн. Загальна оцінка у 2019 р. складає 3.5 з максимальних 7 балів, причому найнижчими є показники "Людські ресурси", "Культурні ресурси", "Природні ресурси", "Цінова конкурентоспроможність".

Таблиця 1

Динаміка рейтингу конкурентоспроможності туристичної системи України у 2007–2019 рр.

Показники	Рейтинг України/кількість країн						Оцінка, бали, 2019
	2007	2008	2009	2011	2013	2017	
	78/124	77/130	77/133	85/139	76/140	88/136	
Державна політика та нормативне регулювання; бізнес-середовище *	88	100	104	107	114	124	4.1
Екологічні можливості; екологічна стійкість *	109	83	79	88	92	97	4.8
Безпека та захист	73	93	86	82	77	127	6.5
Охорона здоров'я та санітарія	39	17	18	17	8	8	4.8
Пріоритетність туризму	90	96	87	101	84	90	4.5
Інфраструктура повітряного транспорту	87	98	94	93	78	79	4.3
Наземна транспортна інфраструктура; наземна та портова інфраструктура *	67	84	72	74	73	81	3.7
Туристична інфраструктура; інфраструктура туристичного сервісу *	75	62	101	53	50	71	5.9
Інфраструктура зв'язку та комунікацій; інформаційно-комунікаційні технології *	64	52	119	68	70	81	3.9
Цінова конкурентоспроможність	37	115	61	119	110	45	2.7
Людські ресурси; людські ресурси та ринок праці *	73	80	68	68	65	41	3.1
Схильність до туризму, гостинність; міжнародна відкритість *	46	62	66	117	101	78	4.3
Природні ресурси	118	104	112	119	102	115	2.2
Культурні ресурси; культурні ресурси та діловий туризм *	118	84	88	86	80	51	1.9

* Назва показника з 2017 р.

Джерело: розроблено авторами за матеріалами рапортів Всесвітнього економічного форуму [31].

У 2019 р. Україна посіла 78 позицію серед 140 країн, і це найгірший рейтинг країни за охопленний період досліджень, що є передумовою зниження інвестиційної привабливості туристичного сектора.

Результати аналітичного опрацювання рейтингових показників субіндексів з позиції їх впливу на глобальні структурні асиметрії у рейтингу туристичної привабливості України свідчать, що конкурентними перевагами є: безпека та захист, екологічні можливості, туристичні ресурси, схильність до туризму та гостинність, які створюють передумови для розвитку туризму.

Внутрішні трансформації туристичної сфери, зміна кон'юнктури ринків, зростання туристичного сектора як наслідок процесів урбанізації. Так, основними напрямками змін у туристичній сфері мають стати новації туристичних продуктів (унікальні туристичні об'єкти, готелі та ресторани); нові види туризму (космічний, е-туризм, інтерактивні екскурсії), нові туристські дестинації, туристичні маршрути та туристичні напрями; нові види транспорту (електротранспорт, космічні кораблі, безпілотні автомобілі, надшвидкісний транспорт), організаційні зміни та інноваційні підходи в споживанні туристичного продукту (аудіогіди, інтерактивні та віртуальні туристичні об'єкти, 3D–8D пристрої тощо); цінність інтелектуальних активів (торговельні марки міжнародних мереж, корпоративні бренди, стандарти сервісу, корпоративна культура); впровадження новітніх операційних технологій (QR-кодування, GPS-екскурсоводи, 3D-екрани, VR-технології, робототехніка). Також актуальною залишається диверсифікація туристичних продуктів (географічна, споживча, ринкова), що дає змогу персоніфікувати сервіс у туризмі та управляти поведінкою споживача.

Активне проникнення та використання інноваційних цифрових технологій. Характерна риса цифровізації туризму – автоматизація управлінських та сервісних процесів як на локальному рівні, так і формування інтегрованих інформаційних систем та платформ, а також впровадження цифрових технологій у діяльність суб'єктів туристичного бізнесу та туристичної інфраструктури. Ф. Котлер (2019) визначає, що цифрова комунікація відбувається як в онлайн-, так і офлайн-формах [29], за допомогою технологій мережі Інтернет або із застосуванням будь-яких інших цифрових носіїв інформації з використанням таких цифрових каналів, як мобільні пристрої; мережа Інтернет, а також пристрої, що надають доступ до неї; локальні мережі; цифрове телебачення; POS-термінали та інтерактивні екрани. Пул інтегрованих інформаційно-комунікативних технологій та платформ включає універсальні глобальні системи бронювання туристичних послуг: *Skyscanner, Booking.com, Otel.com, Agoda.com, Hotels.com, Airbnb, Trivago, Skyscanner, Kiwi, Onetwotrip, Hotelworld, Home Away, DB Navigator* та спеціалізовані – сайти авіакомпаній *Wizzair, Ryanair, Iberia і Vueling, МАУ*; системи самостійного розміщення та вибору проживання: *TripAdvisor, TripMyDream, Rome2rio, izi.TRAVEL*; пошукові та навігаційні сервіси: *Google.com, Bing, Ask.com, Ukr.net, I.ua,*

Online.ua, Meta; оренда автомобілів: *Europcar* і *Hertz, Economy-bookings, Uber* і *Taxify, Ultimate Drives*; фінансові послуги: *Приват24, Ощад24, Monobank*; туристичні блог-сервіси: *Twitter, Blogger, WordPress.com, Blog.com, LiveJournal, Blogoreader, Meta.ua, Hiblogger.net, ВКурсі.ком*; мультифункціональні глобальні адміністратори: *Glovo, UberEats*; системи контенту, створеного користувачами (*User-Generated Content*).

Найбільш дієвим та динамічним трендом комунікації майбутнього, за висновком *PwC UN report World Population Ageing*, визнано мобільні пристрої та мобільні додатки (25 % усіх продажів у сфері туризму припадає на мобільні пристрої у 2017 р.) [30]. Основне призначення – задовольнити імпульсивні потреби туриста та оптимізувати канали комунікації та продажу суб'єктів бізнесу у сфері туризму. У сфері туризму існують такі різновиди мобільних додатків: перекладачі, карти, бронювання готелей (*Hotellook, Booking*), купівля квитків та порівняльні інтегровані сервіси продажу (*Aviasales, Scyscanner*), путівники та довідники (*TravelMe*), пошук попутників (*BlaBlaCar*), оренда автомобілів (*Sixt*), додатки візуалізації подорожей (*TripTrip, Spottly*), пошукові системи (*Momondo, Kayak, Bilet, App In The Air, Hotel Reservation Service, Hotels.com, Expedia.Com*) та багато інших. Всеохоплююче використання мобільних приладів потребує створення спеціалізованих інтерфейсів персональних сайтів підприємств та корпоративних онлайн-платформ.

Соціальні медіа. Альтернативні та нішеві канали соціальних медіа: *Snapchat, Pinterest, Facebook, Instagram, Zoom, Google Duo* є платформами для онлайн-спілкування зі споживачами. Технології: *Viber, Whatsapp, Telegram, Skype, Facebook Messenger* – ефективні спеціалізовані платформи для досягнення цілей персональної взаємодії з цільовими споживачами. Основний тренд – цифровізація всіх аспектів внутрішньоорганізаційної, зовнішньої та приватної соціальної взаємодії.

Системи великих баз даних та їх аналіз (Big Data and Analytics). У сфері туризму *Big Data and Analytics* – це технічні рішення, що дають змогу перетворити несистематизовані масиви даних в інформацію, яка забезпечує персоналізацію та персоніфікацію в туризмі. Так, це рішення щодо пошуку цільової аудиторії, визначення потреб кожного сегмента та туриста, встановлення індивідуального підходу до формування туристичного продукту для кожного клієнта та визначення його вартості. На рівні суб'єкта бізнесу – це можливості моніторингу ринку, проведення цільових рекламних кампаній, реалізації завдань ревеню-менеджменту, HR-менеджменту тощо.

Хмарні технології. Зберігання, оброблення та інтегрування інформації на віддалених серверах або в "хмарі" – одна з основних світових тенденцій, у т.ч. в туризмі. Вони надають можливість, з одного боку, ефективно та безпечно управляти корпоративними даними, з іншого – швидко збільшити обсяг сховища інформації за необхідністю, що передбачає активізацію розвитку економічних суб'єктів.

Технологія "Блокчейн". У сфері туризму система сприятиме створенню розподільних баз даних для алгоритмізації та оптимізації обліку трансакцій, підвищенню надійності сервісу, забезпеченню процесів бронювання, розрахунку, зворотного зв'язку з клієнтами. Її функціональними можливостями є: B2B та B2C трансакції, ідентифікація споживачів та управління доступом, смарт-контакти, відслідковування інформації, реєстрація споживачів у готелях та на рейси, надання інших послуг у межах однієї поїздки. Криптовалюта може стати розповсюдженим засобом платежів на ринку туристичних послуг; прогнозується зниження фінансової залежності суб'єктів від регуляторів. Технології зберігання записів – інтернет довіри; Стартапи *Civic, Loyal*.

Штучний інтелект. Програмні алгоритми для суб'єктів сфери туризму реалізують завдання забезпечення прийняття рішень, отримання персоналізованих результатів при плануванні, організації та оцінюванні туристичних подорожей, а також оброблення та передання голосової, зорової та іншої невербальної інформації, до яких належать: системи управління готелями – *PMS (property management system)*, що дають змогу автоматизувати бізнес-процеси та функції готелів і мереж; системи управління ризиками та протидії шахрайству (*real-time*); автоматизовані віртуальні помічники (цифрові "помічники" департаментів: маркетингу, відділу аналітики, служби з якості, обслуговування в номерах, *F&B*, анімація); системи аналізу даних та аналітики, клієнтські служби (чат-боти цілодобового готельного сервісу від *check-in* до *check-out*; система "сервісного консьєржу"; система "сервісу в номері"; система "розумний будинок"); нейронні мережі (автоматизація операційної діяльності туристичного офісу, ресторану, готелю або мережі); системи нейроінтерфейсів (обмін інформацією між мозком людини і електронним пристроєм).

Технології та пристрої віртуальної та доповненої реальності спрямовані на сприйняття віртуальної реальності через максимальну візуалізацію туристичних об'єктів та інфраструктуру. Технології надають можливість обирати готелі, ресторани, екскурсії, анімаційні послуги; планувати туристичні маршрути; розробляти та демонструвати проєкти; формувати комплексні туристичні продукти. Технології віртуальної та доповненої реальності дають змогу створити інтерактивні та віртуальні готелі, екскурсії, музеї, розваги, експозиції тощо, які слугують для продажу та просування продукту, розширення можливостей сервісу для клієнтів, навчання та розвитку персоналу, маркетингу тощо.

Інтернет речей – інноваційна технологія, яка об'єднує об'єкти та прилади, облаштовані сенсорами, програмним забезпеченням та іншим обладнанням, що дає змогу отримувати та обмінюватись даними через мережу Інтернет для надання "безшовного" сервісу, самообслуговування, віддаленого надання послуг, отримання ринкової аналітики, моніторингу активів, ціноутворення тощо.

Роботизація – електромеханічні та віртуальні агенти, які автоматизують операційні процеси та операції (розроблення та вибір туристичного маршруту, готелю, бронювання, поселення, хаускіпінг, управління тарифами та завантаженням); у майбутньому – використання інтелектуальних роботів, які будуть розуміти та спілкуватись з людьми, шукати та обробляти інформацію, розробляти альтернативи управлінських рішень, у т.ч. у сфері туризму.

Біометричні технології – цифрові системи, які фіксують достовірність присутності та ідентифікації особи на основі біометричної інформації людини, дають змогу зменшити потребу у документах, що підтверджують особу, оплату товарів і послуг, прискорити та спростити процедури митних формальностей, поселення, реєстрації на транспорті тощо.

Потреба у забезпеченні безпеки – основна конкурентна перевага суб'єкта на ринку й базова потреба споживача. Безпека охопить усі сфери діяльності в туризмі та всі аспекти людського буття (життя, здоров'я, майна). Інфраструктура забезпечення безпеки майбутнього передбачатиме наявність технологій, які дозволятимуть миттєво реагувати на будь-які збої систем, загрози та небезпеки.

Формування економіки знань, гуманізація та соціологізація – зростання потреб у висококваліфікованих фахівцях, конкуренція за знаннями (персоналом з унікальними компетентностями та можливостями), цінність працівника як основного носія корпоративної культури корпорації, вирішення соціальних потреб, розвиток особистості та потреб людини, інвестиції у людський капітал – ключова конкурентна перевага суб'єкта бізнесу.

Глобальна екологізація – формування платформ екологічної інформації, досягнення цілей сталого розвитку, збереження та захист природних ресурсів, використання екологічних технологій, розвиток ринку туристичних послуг на екологічних засадах (екологічні: туризм, готелі, ресторани, транспорт), перехід на енергоощадливі технології процесів (життєзабезпечення готелів, ресторанів).

Формування сервісного суспільства – зростання частки послуг у структурі ВВП світу, активне перетворення товарів на послуги, трансформація цінностей в суспільстві, яка в туризмі виявляється через потребу в індивідуальних турах, персоналізації сервісу, високу вартість послуг з використанням праці персоналу, а не засобів автоматизації та механізації.

Зазначені тренди формують *виклики та ризики*, що постають перед суб'єктами туристичної діяльності:

економічні (урбанізація, турбулентність та кризові явища у зовнішньому середовищі, економічні та соціальні катаклізми, дивергенція або зростання розриву між економіками країн та регіонами, низька схильність до інноваційності в суспільстві та у галузі туризму, нестача фінансових ресурсів у суб'єктів бізнесу, втрата конкурентоспроможності, тривалий термін окупності інвестицій, втрата фінансової стійкості);

організаційно-управлінські (турбулентність "вертикального" прогресу – від країни до країни – та "горизонтального" – створення нових технологій та об'єктів, швидке старіння технологічних рішень, моральне старіння активів, втрата ресурсів та інформації через низький рівень кібербезпеки та злочинність в інформаційному просторі, ризики неузгодженості та ускладнення роботи в цифровому просторі, інформаційні шуми);

соціальні та екологічні (зростання розриву між рівнем життя окремих верств населення суспільства, трансформація цінностей, старіння знань, зростання безробіття та масова втрата робочих місць, потреба у висококваліфікованих фахівцях, зміна особистості та потреб людини, забруднення навколишнього середовища, нестача природних ресурсів).

Суспільство 5.0 формує нову реальність для функціонування як національних та галузевих економічних систем, так і суб'єктів бізнесу, в якій інноваційні технології руйнують діючі стратегії, моделі та практики розвитку учасників економічних відносин, сформовані соціальні зв'язки. Тому формування нової моделі економічного розвитку з врахуванням викликів є індикатором життєздатності та драйвером конкурентоспроможності економічних суб'єктів усіх ієрархічних рівнів, у т.ч. туристичного сектора.

Сфера туризму, яка є соціальною за призначенням, водночас має як ключові ризики та загрози щодо впровадження та стратегічних положень концепції Суспільство 5.0, так і *унікальні можливості та переваги*:

- вивільнення часу та активізація подорожування, що активує розвиток туризму та сектора гостинності;
- досягнення лідерства на ринку гостинності та формування унікальних конкурентних переваг через інноваційний розвиток;
- інноваційність туристичної сфери, удосконалення якості сервісу та формування позитивного туристичного бренду країн, персонального іміджу компаній завдяки впровадженню технічних та технологічних новацій;
- створення інтегрованих формувань та об'єднання ресурсів, можливостей та ризиків для реалізації консолідованої стратегії розвитку (стратегічні партнерства, мережеві утворення, франчайзингові системи, кластерні структури);
- удосконалення операційної діяльності (автоматизація рутинної роботи, операцій та процесів, штучний інтелект, пристрої віртуальної та доповненої реальності в сервісі);
- удосконалення бізнес-процесів та прийняття управлінських рішень: (управління бронюванням та резервуванням, управління номерним фондом, маркетинг та персоналізація продаж, просування послуг, рішення щодо оптимізації ресурсного забезпечення та зберігання енергії, альтернативні джерела ресурсів; екологічні новації тощо);
- формування нового типу внутрішньої корпоративної культури підприємств та культури туризму в цілому з акцентом та етичні принципи, гуманізацію, підвищення соціальної відповідальності бізнесу [32]; забезпечення соціальних стандартів, впровадження принципів сталого розвитку та інтеграційності;

- створення передумов для зростання капіталовкладень у сферу гостинності, підвищення інвестиційної привабливості бізнесу завдяки зростанню туристичної привабливості як дестинацій, так і сфери бізнесу [33];
- створення нових можливостей для професійного розвитку, зростання та реалізації професійних компетентностей персоналу завдяки використанню переваг економіки знань.

Для оцінювання впровадження новацій концепції Суспільство 5.0 проведено експертні дослідження топменеджменту та професіоналів туристичної галузі (табл. 2). Підприємства досліджено щодо виразності атрибутів концепції Суспільство 5.0 у межах 3-х блоків: організаційно-управлінського, економічного та соціального.

Організаційно-управлінський аспект реалізації впровадження інноваційних процесів містить рівень виконання операційних та управлінських функцій та ефективність організаційного дизайну і базується на визначенні таких мультиатрибутивних параметрів, як: оптимальність організаційного дизайну; узгодженість роботи працівників та департаментів; узгодженість та швидкість виконання бізнес-процесів; дієвість стратегічного планування, оперативного управління, стимулювання, контролю, координації; якість діяльності; рівень якості послуг та їх цінність для усіх сегментів стейкхолдерів (власники, персонал, споживач).

Економічний блок мультиатрибутивних параметрів сприяє визначенню рівня ефективності управління суб'єктами бізнесу та включає якісне та кількісне вимірювання таких процесів, як: загальне управління, економіка, фінанси, ділова активність, маркетинг, виробництво туристичного продукту, збут, інформаційно-аналітичне забезпечення, ресурси, комунікації.

Соціальний та екологічний аспекти дають змогу встановити цінність для усіх стейкхолдерів (власники, персонал, споживач, суспільство) у контексті визначення виразності групи атрибутів: надійність роботи; рівень довіри і визнання; доступність, готовність до діалогу; безперервність та систематичність; взаємна допомога, підтримка; існування додаткових переваг та привілеїв; узгодженість дій, їх структурованість, вигідність і міцність; екологічність; економія ресурсів; сталий розвиток.

Залежно від результатів оцінювання визначено три основні зони ефективності (ЗО) інноваційного розвитку:

$$0 \leq \sum_{i=1}^n ZO_{ai} \leq 1 - \text{зона низького значення рівня атрибутів, що є}$$

підтвердженням, що суб'єкти у цій сфері працюють неефективно (1);

$$1 \leq \sum_{i=1}^n ZO_{ai} \leq 2 - \text{зона посереднього значення рівня атрибутів, що є}$$

свідченням посередньої організації інноваційних процесів (2);

$$2 < \sum_{i=1}^n ZO_{ai} \leq 3 - \text{зона високого рівня виразності атрибутів –}$$

підприємства працюють у цій сфері ефективно (3).

Оцінка результативності реалізації концепції Суспільство 5.0 суб'єктів туристичної діяльності на основі мультиатрибутивного підходу

Континуум підприємств	Усереднена оцінка за континуумом	Кількість підприємств	Частка в кількості підприємств, %	Частка в обсягах діяльності, %	Граничні показники результативності	Зона результативності (ЗО)
А. Транснаціональні багатогалузеві концерни	2.6	7	6.5	26.9	$2.5 \leq ЗР \leq 3$	Висока
В. Консолідовані транснаціональні (міжнародні) туристичні компанії (корпорації)	2.2	11	10.2	14.6	$2 \leq ЗО < 2.5$	Середня, наближена до зростання
С. Великі універсальні (багатопрофільні) туристичні оператори (масового ринку) з мережею власних представництв та залучених агентів, диверсифіковані готельно-ресторанні комплекси	2	11	10.2	3.2		
Д. Середні універсальні (багатопрофільні) туристичні оператори, великі готелі та ресторани	1.8	8	7.4	21.8	$1.5 \leq ЗО < 2$	Середня
Е. Малі універсальні туристичні підприємства, малі готелі, малі ресторани	1.9	9	8.4	18.6		
Г. Великі туристичні мережі, великі готельні мережі та ресторани мережі	1.9	6	5.6	2.4		
Ф. Середні туристичні, готельні та ресторани мережі	1.8	4	3.7	0.9		
Н. Великі спеціалізовані (взькопрофільні) підприємства	1.6	10	9.3	3	$1 \leq ЗО < 1.5$	Середня, наближена до зниження
К. Середні спеціалізовані підприємства	1.4	24	22.4	6.4		
З. Малі спеціалізовані підприємства	0.9	17	15.9	2.3		

Джерело: дослідження авторів.

За результатами експертного дослідження (див. *табл. 2*) зроблено такі висновки:

- у більшості підприємств аспекти ефективності впровадження інновацій мають середній рівень виразності, тобто підприємства у цьому напрямі працюють задовільно, але потребують розроблення дієвих механізмів для подальшої активізації їх інноваційного розвитку;
- найвищий рівень виразності атрибутів отримали економічні аспекти інтеграційної взаємодії (які обчислюються на основі розрахунку економічних показників (кількісних) та визначають рівень ефективності діяльності суб'єктів туристичної діяльності);

• результати аудиту організаційно-управлінських процесів свідчать, що їх атрибути знаходяться на нижчому порівняно з економічними аспектами рівні, тобто управлінські функції не відповідають повним потребам ефективного організаційного забезпечення реалізації інтеграційної стратегії;

• найнижчий рівень значень параметрів отримав соціальний аспект розвитку інтеграційних процесів, що свідчить про практичні проблеми імплементації принципів концепції Суспільство 5.0 у практику туристичного бізнесу; виразність параметрів інтеграційної взаємодії має індивідуальний характер та залежить від специфіки та особливостей підприємства – його розміру, типу, територіального охоплення ринку, сегментів обслуговуваних споживачів, спеціалізації, системи менеджменту.

За результатами дослідження (див. *табл. 2*) здійснено позиціонування суб'єктів туристичної у межах основних зон, що відповідають певному рівню результативності управління на засадах імплементації положень концепції Суспільство 5.0: високому (континуум *A*); середньому, що наближена до зростання (континууми *C* та *D*); середньому (континууми *B*, *G*, *H*, *K*, *F*); середньому, що наближена до зниження (континуум *E*); низькому (континуум *Z*).

Висновки. Врахування принципів концепції Суспільства 5.0 у визначенні стратегічного вектора розвитку туризму – це об'єктивна вимога, яка відповідає глобальній соціальній ідеї ООН до 2030 р. Парадигмальна ідея концепції Суспільство 5.0 – це суспільство, в якому система, що інтегрує інформаційне та реальне середовище, врівноважує економічний розвиток та вирішення соціальних проблем.

Туризм як феномен суспільного розвитку, його масштабність та соціально-економічний потенціал, багатофункціональність у задоволенні комплексу споживчих потреб забезпечить швидке відновлення темпів зростання базових показників цієї сфери навіть в умовах несприятливої кон'юнктури світового ринку. З цих позицій туризм, який є одним з провідних напрямів соціально-економічного, культурного і політичного розвитку більшості держав та невід'ємним елементом споживчої моделі поведінки значної частини населення світу, спроможний втілити ідеї концепції Суспільство 5.0 і стати глобальним драйвером соціально-економічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Navigating the rising tide of uncertainty. PwC's 23rd Annual Global CEO Survey. September and October of 2019. Davos. Retrieved from <https://www.pwc.com/gx/en/ceoagenda/ceosurvey/2020.html#cs23DataExplorer>.
2. Busquets, Javier (2019). Artificial Intelligence and the Challenge of Global Governance. Forbes. July 10th. Retrieved from: <https://www.forbes.com/sites/esade/2019/07/10/artificial-intelligence-and-the-challenge-of-global-governance/#18a97d24636b> (12. 07. 2019).

3. Li, Da Xu, Eric, L. Xu & Ling, Li (2018). Industry 4.0: state of the art and future trends. *International Journal of Production Research*. 56:8, 2941-2962. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1444806>.
4. Die Welt im Jahr 2030. Das nächste Jahrzehnt. Deutsche Bank Research. January of 2020. Frankfurt am Main. Retrieved from https://www.dbresearch.de/PROD/RPS_DEPROD/PROD000000000504518/Die_Welt_im_Jahr_2030.pdf.
5. Economic Growth and Sustainability. Ifo Institute for Economic Research at the University of Munich. Retrieved from <https://www.ifo.de/en/topics/economic-growth-and-sustainability>.
6. International Monetary Fund World. Economic Outlook. Global Financial Stability Report. Retrieved from <https://www.imf.org/external/index.htm>.
7. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). How Covid-19 is changing the world: a statistical perspective. Retrieved from <https://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx>.
8. World Tourism Organization. UNWTO RELEASES A COVID-19 TECHNICAL ASSISTANCE PACKAGE FOR TOURISM RECOVERY. Retrieved from <https://www.unwto.org/news/unwto-releases-a-covid-19-technical-assistance-package-for-tourism-recovery>.
9. World Tourism Organization (2019). International Tourism Highlights, 2019 Edition, UNWTO, Madrid. Retrieved from <https://doi.org/10.18111/9789284421152>.
10. World Tourism Organization (2018). International Tourism Highlights, 2018 Edition, UNWTO, Madrid. Retrieved from <https://doi.org/10.18111/9789284419876>.
11. World Tourism Organization (2018). Report of the Secretary-General. Part I: Current situation and activities. Implementation of the General Programme of Work, A Specialized Agency of the United Nations. Madrid. Spain. Retrieved from <https://doi/pdf/10.18111/unwtoecd.2018.1.g51w645001604517>.
12. World Travel and Tourism Council. Travel & Tourism Global Economic Impact (2018). March. All rights reserved. Retrieved from <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/2018-documents/global-economic-impact-and-issues-2018.pdf>.
13. Bosovskaya, M. V. (2015). *Integration processes in tourism*. Kyiv: KNTEU, 832 p.
14. Kagermann, H., Lukas, W.-D., & Wahlster, W. (2011). Industrie 4.0: Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4. industriellen Revolution. *VDI Nachrichten*, 1, April.
15. Rolandberger (2020). The future of the gig economy <https://www.rolandberger.com/ru/Point-of-View/The-future-of-the-gig-economy.html>.
16. Hoffmann R. (2016). Investment Opportunities in Industry 4.0 – Industrial Revolution "Made in Germany". Ecovis. Retrieved from <https://www.ecovis.com/focus-china/investment-opportunities-industry-4-0>.
17. Branger, J., & Pang, Z. (2015). From Automated Home to Sustainable, Healthy and Manufacturing Home: A New Story Enabled by the Internet-of-Things and Industry 4.0. *Journal of Management Analytics*, 2 (4), 314-332. DOI: 10.1080/23270012.2015.1115379.
18. Cheng, G., Liu, L., Qiang, X. & Liu, Y. (2016). Industry 4.0 Development and Application of Intelligent Manufacturing. In Proceedings of International Conference on Information Systems and Artificial Intelligence, 407-410. Hong Kong: IEEE.

19. Kergroach, S. (2017). Industry 4.0: New Challenges and Opportunities for the Labour Market. *Foresight and STI Governance*. Vol. 11. 4, 6-8. DOI: 10.17323/2500-2597.2017.4.6.8.
20. Frey, C. B., Osborne, M. A. (2017). The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254-280.
21. Cetrulo, A., & Nuvolari, A. (2019). Industry 4.0: revolution or hype? Reassessing recent technological trends and their impact on labour. *Journal of Industrial and Business Economics* 46:391–402. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s40812-019-00132-y>.
22. Ghobakhloo, Morteza (2018). The future of manufacturing industry: a strategic roadmaptoward Industry 4.0. *Journal of Manufacturing Technology Management*. Vol. 29. № 6, 910-936. DOI: 10.1108/JMTM-02-2018-005.
23. Martinelli, A., Mina, A., & Moggi, M. (2019). The enabling technologies of industry 4.0: Examining the seeds of the fourth industrial revolution (2019/09). Laboratory of Economics and Management (LEM). Sant' Anna School of Advanced Studies. Pisa, Italy.
24. Pardi, T. (2018). Industry 4.0: hypes, stakes, history and possible consequences for workers in the automotive sector, presentation at the conference. A new industrial revolution? Labour, technology and the automotive industry, 31 May. Pisa.
25. Uemura, N. (2017). Society 5.0: a look of Mitsubishi Electric. *Economic strategies*. Vol. 4, 2-11.
26. Nurullin, Rafail Asgatovich (2019). Society 5.0: a Self-Devouring System. *International Journal of Recent Technology and Engineering*. Vol. 8. Is. 2. July. Retrieved from <https://doi.org/10.35940/ijrte.B3052.078219>.
27. Berawi, M. A. (2019). MANAGING NATURE 5.0 IN INDUSTRIAL REVOLUTION 4.0 AND SOCIETY 5.0 ERA. *International Journal of Technology*, 10(2). 222-225. DOI: <https://doi.org/10.14716/ijtech.v10i2.3084>.
28. Trynchuk, V., Kaigorodova, G., Alyakina, D., Pyrkova, G. & Mustafina, A. (2018). Investment activity of insurers and the state economic growth. *Montenegrin Journal of Economics*. Vol. 14, 4, 109-123. DOI: 10.14254/1800-5845/2018.14-4.8.
29. Kotler, F. (2019). Markety'ng vid A do Ya. 80 koncepcij, yaki povy'nen znaty' kozhen menedzher, 35.
30. PwC UN report World Population Ageing 1950–2050 (2017). Retrieved from <https://www.pwc.ru/ru/assets/pdf/industry-4-0-pwc.pdf>.
31. World Economic Forum. The Travel & Tourism. Competitiveness Report 2007, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017, 2018, 2019. Growth through Shocks. Retrieved from <http://www3.weforum.org>.
32. Hughes, Karen and Moscardo, Gianna (2019). ICT and the future of tourist management. *JOURNAL OF TOURISM FUTURES*. Vol. 5. 3. 228-240. DOI: 10.1108/JTF-12-2018-0072.
33. Law, R., Buhalis, D. & Cobanoglu, C. (2014). Progress on information and communication technologies in hospitality and tourism. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. Vol. 26. 5. 727-50.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2020.

Mazaraki A., Boiko M., Bosovska M. Tourism transformation in Society 5.0.

Background. Solution of the strategic tasks of sustainable economic growth, overcoming the effects of the global epidemiological crisis, informatization, digitalization, innovation, integration of the economy determine the need to form a new vector of tourism system development, based on the transformation of the economic concept of Industry 4.0 in the paradigm of Society 5.0.

The **aim** of the article is to diagnose the trends and challenges of the tourism industry in the context of the formation of a new paradigm for the development of the economy of the future – Society 5.0, forecasting opportunities and strategic prospects that arise as a result of their implementation.

Materials and methods. The theoretical and methodological basis of the article are the classical concepts of economic development, evolutionary and systemic approaches to research. General scientific and special research methods have been used: abstraction, analysis and synthesis; systematization, decomposition; analytical, logical and historical generalizations. To structure the inherent characteristics and conceptual trends in the development of society 5.0, a forecasting method has been used.

Results. The article examines the phenomenon of Society 5.0 at the global and industry (tourism) level. Theoretical generalization of the provisions of the concepts of society development at different hierarchical levels of the economic system allowed implementing the foresight concept of Society 5.0 in the field of tourism, determining global trends in the field of realization of potential opportunities for the development of the tourism industry.

Defining trends in Society 5.0 in the field of tourism, allowed to state economic, organizational and managerial social and environmental challenges, risks and threats as a consequence of the implementation and strategic provisions of the concept. It is substantiated that the implementation of the management model Society 5.0. will create unique opportunities, competitive advantages and will provide economic, social and environmental benefits for the tourism industry.

The evaluation of the effectiveness of the concept Society 5.0 provisions implementation and the level of innovative development of tourism entities on the basis of a multi-attribute approach by determining the portfolio of quantitative and qualitative parameters and attributes taking into account the organizational, managerial, economic, social aspects of the activity was carried out.

Conclusion. Tourism as a phenomenon of social development, its scale and socio-economic potential, multifunctionality in meeting the complex of consumer needs will ensure a rapid recovery of growth rates of basic indicators in this area, even in the face of unfavourable world market conditions. From these positions, tourism, which is one of the leading areas of socio-economic, cultural and political development of most countries and an essential part of the consumer behavior model in the scale of a significant proportion of the world's population, is able to implement the concept of "Society 5.0" and become a global driver of socio-economic development.

Keywords: Industry 4.0, Society 5.0, economic challenges, economic trends, tourism industry, tourism entities, innovative development, paradigm, digital economy.

REFERENCES

1. Navigating the rising tide of uncertainty. PwC's 23rd Annual Global CEO Survey. September and October of 2019. Davos. Retrieved from <https://www.pwc.com/gx/en/ceoagenda/ceosurvey/2020.html#cs23DataExplorer> [in English].
2. Busquets, Javier (2019). Artificial Intelligence and the Challenge of Global Governance. Forbes. July 10th. Retrieved from: <https://www.forbes.com/sites/esade/2019/07/10/artificial-intelligence-and-the-challenge-of-global-governance/#18a97d24636b> (12. 07. 2019) [in English].

3. Li, Da Xu, Eric, L. Xu & Ling, Li (2018). Industry 4.0: state of the art and future trends, *International Journal of Production Research*. 56:8, 2941-2962. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1444806> [in English].
4. Die Welt im Jahr 2030. Das nächste Jahrzehnt. Deutsche Bank Research. January of 2020. Frankfurt am Main. Retrieved from https://www.dbresearch.de/PROD/RPS_DEPROD/PROD000000000504518/Die_Welt_im_Jahr_2030.pdf [in English].
5. Economic Growth and Sustainability. Ifo Institute for Economic Research at the University of Munich. Retrieved from <https://www.ifo.de/en/topics/economic-growth-and-sustainability> [in English].
6. International Monetary Fund World. Economic Outlook. Global Financial Stability Report. Retrieved from <https://www.imf.org/external/index.htm> [in English].
7. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). How Covid-19 is changing the world: a statistical perspective. Retrieved from <https://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx> [in English].
8. World Tourism Organization. UNWTO RELEASES A COVID-19 TECHNICAL ASSISTANCE PACKAGE FOR TOURISM RECOVERY. Retrieved from <https://www.unwto.org/news/unwto-releases-a-covid-19-technical-assistance-package-for-tourism-recovery> [in English].
9. World Tourism Organization (2019). International Tourism Highlights, 2019 Edition. UNWTO. Madrid. Retrieved from <https://doi.org/10.18111/9789284421152> [in English].
10. World Tourism Organization (2018). International Tourism Highlights, 2018 Edition. UNWTO. Madrid. Retrieved from <https://doi.org/10.18111/9789284419876> [in English].
11. World Tourism Organization (2018). Report of the Secretary-General. Part I: Current situation and activities, Implementation of the General Programme of Work. A Specialized Agency of the United Nations. Madrid. Spain. Retrieved from <https://doi/pdf/10.18111/unwtoecd.2018.1.g51w645001604517> [in English].
12. World Travel and Tourism Council. Travel & Tourism Global Economic Impact (2018). March. All rights reserved. Retrieved from <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/2018-documents/global-economic-impact-and-issues-2018.pdf> [in English].
13. Bosovskaya, M. V. (2015). *Integration processes in tourism*. Kyiv: KNTEU [in English].
14. Kagermann, H., Lukas, W.-D., & Wahlster, W. (2011). Industrie 4.0: Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4. industriellen Revolution. *VDI Nachrichten*, 1, April [in English].
15. Rolandberger (2020). The future of the gig economy <https://www.rolandberger.com/ru/Point-of-View/The-future-of-the-gig-economy.html> [in English].
16. Hoffmann R. (2016). Investment Opportunities in Industry 4.0 – Industrial Revolution "Made in Germany". Ecovis. Retrieved from <https://www.ecovis.com/focus-china/investment-opportunities-industry-4-0> [in English].
17. Branger, J., & Pang, Z. (2015). From Automated Home to Sustainable, Healthy and Manufacturing Home: A New Story Enabled by the Internet-of-Things and Industry 4.0. *Journal of Management Analytics*, 2 (4), 314-332. DOI: 10.1080/23270012.2015.1115379 [in English].
18. Cheng, G., Liu, L., Qiang, X. & Liu, Y. (2016). Industry 4.0 Development and Application of Intelligent Manufacturing. In Proceedings of International Conference on Information Systems and Artificial Intelligence, 407-410. Hong Kong: IEEE [in English].
19. Kergroach, S. (2017). Industry 4.0: New Challenges and Opportunities for the Labour Market. Foresight and STI Governance. Vol. 11. 4, 6-8. DOI: 10.17323/2500-2597.2017.4.6.8 [in English].
20. Frey, C. B., Osborne, M. A. (2017). The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254-280 [in English].

21. Cetrulo, A., & Nuvolari, A. (2019). Industry 4.0: revolution or hype? Reassessing recent technological trends and their impact on labour. *Journal of Industrial and Business Economics* 46:391–402. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s40812-019-00132-y> [in English].
22. Ghobakhloo, Morteza (2018). The future of manufacturing industry: a strategic road-map toward Industry 4.0. *Journal of Manufacturing Technology Management*. Vol. 29. № 6, 910-936. DOI: 10.1108/JMTM-02-2018-005 [in English].
23. Martinelli, A., Mina, A., & Moggi, M. (2019). The enabling technologies of industry 4.0: Examining the seeds of the fourth industrial revolution (2019/09). Laboratory of Economics and Management (LEM). Sant' Anna School of Advanced Studies. Pisa, Italy [in English].
24. Pardi, T. (2018). Industry 4.0: hypes, stakes, history and possible consequences for workers in the automotive sector, presentation at the conference. A new industrial revolution? Labour, technology and the automotive industry, 31 May. Pisa [in English].
25. Uemura, N. (2017). Society 5.0: a look of Mitsubishi Electric. *Economic strategies*. Vol. 4, 2-11 [in English].
26. Nurullin, Rafail Asgatovich (2019). Society 5.0: a Self-Devouring System. *International Journal of Recent Technology and Engineering*. Vol. 8. Is. 2. July. Retrieved from <https://doi.org/10.35940/ijrte.B3052.078219> [in English].
27. Berawi, M. A. (2019). MANAGING NATURE 5.0 IN INDUSTRIAL REVOLUTION 4.0 AND SOCIETY 5.0 ERA. *International Journal of Technology*, 10(2). 222-225. DOI: <https://doi.org/10.14716/ijtech.v10i2.3084> [in English].
28. Trynchuk, V., Kaigorodova, G., Alyakina, D., Pyrkova, G. & Mustafina, A. (2018). Investment activity of insurers and the state economic growth. *Montenegrin Journal of Economics*. Vol. 14, 4, 109-123. DOI: 10.14254/1800-5845/2018.14-4.8 [in English].
29. Kotler, F. (2019). Markety'ng vid A do Ya. 80 koncepcij, yaki povy'nen znaty' kozhen menedzher, 35 [in English].
30. PwC UN report World Population Ageing 1950–2050 (2017). Retrieved from <https://www.pwc.ru/ru/assets/pdf/industry-4-0-pwc.pdf> [in English].
31. World Economic Forum. The Travel & Tourism. Competitiveness Report 2007, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017, 2018, 2019. Growth through Shocks. Retrieved from <http://www3.weforum.org> [in English].
32. Hughes, Karen and Moscardo, Gianna (2019). ICT and the future of tourist management. *JOURNAL OF TOURISM FUTURES*. Vol. 5. 3. 228-240. DOI: 10.1108/JTF-12-2018-0072 [in English].
33. Law, R., Buhalis, D. & Cobanoglu, C. (2014). Progress on information and communication technologies in hospitality and tourism. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. Vol. 26. 5. 727-50 [in English].

ТКАЧЕНКО Тетяна,
д. е. н., професор,
завідувач кафедри туризму та рекреації
Київського національного торговельно-
економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: t.tkachenko@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0001-6144-8528

ДУПЛЯК Тетяна,
к. е. н., доцент кафедри туризму та рекреації
Київського національного торговельно-
економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: t.dupliak@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0001-5187-8903

ЗАБАЛДІНА Юлія,
к. е. н., доцент кафедри туризму та рекреації
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: y.zabaldina@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2741-5604

ІВЕНТ-ІНДУСТРІЯ ТА ТУРИЗМ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Визначено сутність і види івентів. Досліджено регіональну структуру міжнародного ринку бізнес-івентів і запропоновано рейтинг країн за рівнем впливу івентів на економіку. Проаналізовано магістерські освітні програми з івент-менеджменту в туризмі провідних закладів вищої освіти у світі. Розглянуто перспективи виходу івент-індустрії з кризи, спричиненої пандемією COVID-19.

Ключові слова: івент, івент-індустрія, івент-менеджмент, бізнес-івенти, івент-туризм.

Ткаченко Т., Дупляк Т., Забалдіна Ю. Івент-індустрія и туризм в мировой экономике. Определена сущность и виды ивентов. Исследована региональная структура международного рынка бизнес-ивентов и предложен рейтинг стран по уровню влияния ивентов на экономику. Проанализированы магистерские образовательные программы по ивент-менеджменту в туризме ведущих высших учебных заведений в мире. Рассмотрены перспективы выхода ивент-индустрии из кризиса, вызванного пандемией COVID-19.

Ключевые слова: ивент, ивент-индустрія, ивент-менеджмент, бизнес-ивенты, ивент-туризм.

Постановка проблеми. Івент-індустрія як окремий сектор світової економіки сформувалася протягом останньої чверті ХХ ст. За результатами дослідження міжнародної організації Ради івент-індустрії (*Events Industry Council*) у 2017 р. лише бізнес-івенти згенерували понад 1.07 трлн дол. США надходжень та залучили більше ніж 1.5 млрд учасників з понад 180 країн світу. Прямий внесок бізнес-івентів до світового ВВП становить 621.4 млрд дол. США, а з урахуванням мультиплікативних ефектів – 1.5 трлн дол. США. Кількість працівників, залучених в організації бізнес-івентів, – 10.3 млн осіб, а з урахуванням непрямой зайнятості – 25.9 млн осіб, що брали участь в обслуговуванні учасників бізнес-івентів [1, с. 6].

© Ткаченко Т., Дупляк Т., Забалдіна Ю., 2020

Міжнародна організація зі стандартизації (*International Organization for Standardization, ISO*) розробила у 2012 р. стандарт *ISO 20121:2012* "Система менеджменту сталості івентів. Вимоги та настанови щодо застосування", що дає можливість розвиватися івент-індустрії з мінімальним негативним впливом на навколишнє середовище, інфраструктуру та місцеву економіку. Міжнародний стандарт розроблено безпосередньо до проведення Літніх Олімпійських ігор 2012, що проходили у м. Лондон. У стандарті *ISO 20121* застосовується наскрізний підхід, тобто вимоги цього документа можна використовувати під час організації та проведення будь-яких видів івентів, незалежно від їх масштабу, тематики та географії учасників [2].

Івенти не лише є засобом отримання доходу для підприємств-організаторів, вони також слугують туристичними атракторами для дестинацій та працюють на їхній престиж. Тобто івенти стимулюють розвиток туризму та позитивно впливають на національну економіку країни, в якій вони проводяться. Це зумовлює необхідність теоретичного обґрунтування концептуальних засад механізмів розвитку івент-індустрії, зокрема івент-менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін "івент" (*event*) запозичений з англійської мови. В українській йому найбільше відповідають поняття "подія" та "захід". Наукові праці, що присвячені івентам, вперше з'явилися у 70-х роках ХХ ст. Провідними іноземними вченими, які досліджували івенти та їхній вплив на розвиток туризму, є: Б. Річі [3], Д. Гетц [4], Дж. Голдблатт [5] та ін.

Відомий науковець з Університету Квінсленда (Австралія) Б. Річі вважає івенти важливою складовою конкурентоспроможності туристичної дестинації. На його думку, до івентів належить широке коло подій, що зумовлюють високий рівень зацікавленості та залучення з боку як відвідувачів, так і постійних мешканців дестинації. Він також досліджував вплив холмарк-івентів (події, які ототожнюються з конкретною дестинацією та мають особливий місцевий колорит) і мегаівентів (світові події, які мають глобальний економічний вплив) на туристичну дестинацію.

Поняття "івент-туризм" у науковий обіг увів у 1987 р. Д. Гетц. Він трактував івент-туризм з точки зору попиту (подорожі туристів з метою відвідування різних івентів) і пропозиції (проведення івентів для залучення туристів до дестинації та формування позитивного іміджу туристичної території). Д. Гетц відповідно до мети їх проведення виділив такі типи івентів: культурні (фестивалі, карнавали, релігійні події); політичні та державні (саміти, офіційні візити); мистецькі та розважальні (концерти, церемонії вручення); бізнес (ділові зустрічі, конгреси, виставки, ярмарки); освітні та наукові (конференції, семінари); приватні (весілля, вечірки, дні народження); спортивні змагання.

Сучасний науковець і провідний лектор з івент-планування в Університеті королеви Маргарет (м. Едінбург, Великобританія) Дж. Голдблатт [7] останні 20 років досліджує івент-менеджмент як освітню дисципліну

та публікує серію навчальних книг за цією тематикою. На його думку, івент – це унікальний відрізок часу, що проводиться в супроводі ритуалів і церемоній для задоволення особливих потреб людини, а івент-менеджмент – сукупність заздалегідь визначених заходів для ефективного проведення івенту. У своїх працях Дж. Голдблатт детально розглядає такі складові івент-менеджменту: івент-планування, управління ризиками в івентах, управління людськими ресурсами та фінансами в івент-індустрії, івент-маркетинг та ін. Також вагоме значення надається професії івент-менеджер і кар'єрному розвитку в цій сфері діяльності.

Серед вітчизняних науковців починає зростати зацікавленість до розвитку івент-індустрії в Україні. Наукові праці здебільшого стосуються теорії івент-менеджменту, практики його застосування в туризмі [9], проте в них відсутня систематизація наукових досліджень.

Метою статті є дослідження регіональної структури міжнародного ринку бізнес-івентів, оцінка впливу розвитку івент-індустрії на економіку країни, а також аналіз освітніх програм з івент-менеджменту в туризмі провідних світових закладів вищої освіти.

Матеріали та методи. Теоретико-методологічною основою статті є праці закордонних науковців з івент-менеджменту, матеріали Ради івент-індустрії (*Events Industry Council*) та онлайн-платформи *Studyportals*. У процесі дослідження використано такі наукові методи та підходи: системний, аналіз і синтез, порівняння, графічний.

Результати дослідження. Оцінюючи розвиток івент-індустрії на світовому ринку, міжнародна статистика оперує такими основними індикаторами: кількість проведених івентів, кількість учасників івентів, а також обсяг надходжень від проведених івентів. Результати аналізу регіональної структури міжнародного івент-ринку свідчать, що за обсягом надходжень від проведених бізнес-івентів виділяються Північна Америка (35.6 %) та Західна Європа (30.3 %). Третю позицію у рейтингу за обсягом надходжень від проведених бізнес-івентів (25.3 %) посідає Азійський регіон (рис. 1).

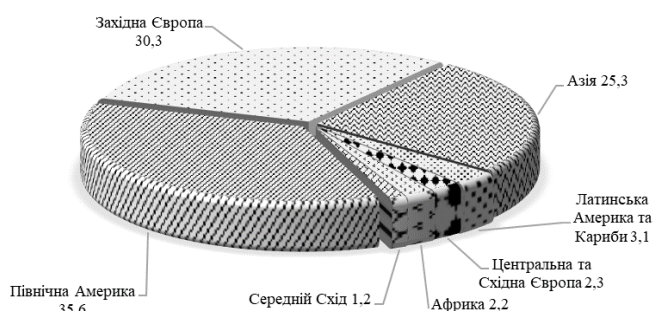

Рис. 1. Регіональна структура міжнародного івент-ринку за обсягом надходжень від проведених бізнес-івентів, %

Джерело: розроблено авторами на основі [1, с. 10].

За даними Ради івент-індустрії, до рейтингу країн з найбільшим прямим внеском бізнес-івентів до ВВП у 2017 р. входили: Сполучені Штати Америки, Китай, Німеччина, Великобританія, Японія, Канада, Італія, Австралія, Франція, Мексика (табл. 1).

Таблиця 1

Топ-10 країн за рівнем впливу бізнес-івентів на економіку

Місце	Країна	Надходження, млрд дол. США	Внесок у ВВП (прямий вплив), млрд дол. США	Кількість учасників, тис. од.	Кількість працівників, тис. осіб
1	США	325.0	184.2	252600	2489
2	Китай	132.4	87.8	213816	1844
3	Німеччина	123.7	71.4	149796	997
4	Великобританія	92.6	51.5	120164	774
5	Японія	61.1	32.4	95493	374
6	Канада	33.1	19.3	49538	229
7	Італія	32.5	17.7	56410	250
8	Австралія	30.1	15.2	41755	193
9	Франція	28.6	14.6	44537	192
10	Мексика	25.4	18.1	31359	516

Джерело: розроблено авторами на основі [1, с. 13].

Найпопулярнішими бізнес-івентами є конференції та виставки. У 2018 р. на них припадало 23 % ринку бізнес-івентів у Північній Америці та 20 % у Європі. Друге місце за кількістю бізнес-івентів посідають тренінги та інші освітні заходи для працівників: 20 % – у Північній Америці та 17 % – у Європі. Одним з ефективних способів заохочення працівників вважають інсентив-тури, на які припадає 11 % бізнес-івентів у Північній Америці та 9 % у Європі [7, с. 11].

До рейтингу європейських міст за кількістю проведених бізнес-івентів входять: Лондон (Великобританія), Барселона (Іспанія), Берлін (Німеччина), Амстердам (Нідерланди), Париж (Франція), Мадрид (Іспанія), Франкфурт (Німеччина), Рим (Італія), Мюнхен (Німеччина), Прага (Чеська Республіка) [7, с. 82].

За результатами опитування, проведеного у 2018 р. онлайн-платформою *Event MB*, 89 % працівників івент-індустрії повністю задоволені своєю професією, а їхня середньорічна заробітна плата становить 65,16 тис. дол. США в Нью-Йорку (США) та 26.1 тис. фунтів у Лондоні (Великобританія) [8].

Це свідчить, що івент-індустрія є потужним і швидкозростаючим сектором економіки, що потребує кваліфікованих кадрів. Розвиток івент-індустрії сприяв значному попиту на формальну освіту, зокрема на освітні та тренінгові програми з івент-менеджменту.

У 90-х роках ХХ ст. в університетах США та Великобританії з'являються навчальні курси з івент-менеджменту за спеціальностями: туризм, гостинність і дозвілля. З 2004 р. у Великобританії засновано Асоціацію освіти з івент-менеджменту *AEME (The Association for Events*

Management Education). Згідно з британським академічним класифікатором освітніх програм *JACS (Joint Academic Coding System)* "Івент-менеджменту" присвоєно код *N 820* [9].

На онлайн-платформі *Studyportals* представлено 235 бакалаврських (*bachelorsportal.com*) і 108 магістерських програм (*mastersportal.com*), предметом вивчення яких є івент-менеджмент. Варто зауважити, що лише заклади вищої освіти Великобританії представили 125 бакалаврських та 54 магістерських програм. Лідерами за кількістю освітніх програм з івент-менеджменту є США, Австралія, Канада, Німеччина та Франція [10; 11].

Представлені *освітні програми* за своєю назвою та змістовним наповненням можна поділити на декілька груп:

- орієнтовані на підготовку фахівців з організації та просування *івентів різних типів*. Зазвичай, це "івент-менеджмент" або "міжнародний івент-менеджмент";
- націлені на *івенти певної тематики* – спортивні, ділові, культурні. Наприклад, Університет Де Монфорт (Великобританія) пропонує програму "Культурний івент-менеджмент", Бізнес-школа *KEDGE* (Франція) – "Міжнародний спорт та івент-менеджмент";
- ті, що вивчають *івент-менеджмент у контексті туризму*. Зокрема "Стратегічний івент-менеджмент і туристичний менеджмент" у Бізнес-школі *SKEMA* (Франція); "Туризм та івенти" в Університеті Фліндерса (Австралія); "Діловий туризм та івент-менеджмент" у Туристичній школі Барселони *"Euroaula"* (Іспанія); "Міжнародний туризм, гостинність та івент-менеджмент" в Берлінській школі бізнесу та інновацій (Німеччина) [11].

Отже, освітні програми з івент-менеджменту часто розглядають у взаємозв'язку з туризмом, проте завдяки такій синергії стають все привабливішими для споживачів освітніх послуг. У *табл. 2* наведено зміст магістерських освітніх програм, що поєднують івент-менеджмент і туризм, запроваджених у провідних університетах різних країн світу.

Ефективність освітніх програм з івент-менеджменту залежить від співвідношення теоретичних знань і практичних навичок. Змістовне наповнення освітніх програм з івент-менеджменту обумовлено не лише вимогами ринку праці, а й постійним зростанням кількості івентів та їх урізноманітненням. Перспективність професії "івент-менеджер" обґрунтовують багатогранністю івент-індустрії, що дає можливість випускнику освітньої програми знайти себе в одному з її секторів – від організації конференцій і виставок до музичних фестивалів, приватних івентів та інсентив-турів.

Світова криза, спричинена пандемією *COVID-19*, не могла не вплинути на івент-індустрію через карантинні обмеження. Івенти (церемонії нагородження, конференції, торгові виставки, концерти, фестивалі та ін.), зокрема Літні Олімпійські ігри, Євробачення та Каннський кінофестиваль, перенесені на подальший період. Деякі івенти

проводили онлайн. Насамперед, це корпоративні заходи (наради, збори, презентації) та освітні івенти (вебінари, онлайн-школи, конференції). Також з'явився новий формат івентів – онлайн-весілля.

Таблиця 2

Магістерські освітні програми з івент-менеджменту в туризмі

Назва	ЗВО, країна	Освітні компоненти
Туризм та івенти	Університет Фліндерса, Австралія	Можливості інноваційного та креативного мислення; дизайн та менеджмент фестивалів та івентів; методи дослідження туризму; імідж дестинації та туризм; бізнес-планування туризму; проблеми сучасного туризму
Міжнародний туризм, гостинність та івент-менеджмент	Берлінська школа бізнесу та інновацій, Німеччина	Стратегічний маркетинг гостинності; операційний менеджмент гостинності; методи дослідження; крос-культурний менеджмент; івент-менеджмент; підприємництво в туризмі та івент-індустрії; управління міжнародними проєктами; бізнес-рішення для гостинності та івентів; програма розвитку лідерства
	Університет Хартфордшира, Великобританія	Маркетинг і технології для туризму, гостинності та івентів; управління людьми для індустрії туризму, гостинності та івентів; методи досліджень у сфері туризму, гостинності та івентів; криза, ризики та відновлення для туризму, гостинності та івентів
Туристичне управління фестивалями та івентами	Університет Томпсон Ріверс, Канада	Основи туризму; маркетинг та обслуговування клієнтів; екологічні проблеми туризму; туристична політика та планування; дослідження в галузі туризму; івент-туризм; культурні івентів; івент-логістика
Міжнародне дозвілля, туризм та івент-менеджмент	Університет прикладних наук НХЛ Стенден, Нідерланди	Теоретичні основи дозвілля та туризму; якість відпочинку та туризму; політика планування та майбутнє дозвілля і туризму; критичні питання гостинності та туризму; тімблдінг у туризмі та івентах
Туризм та івент-менеджмент	Університет Мідвей, США	Бізнес-право; фінансовий менеджмент; стратегічний маркетинг-менеджмент; глобальний бізнес; аналітика туристичної індустрії; брендинг дестинацій; івент-менеджмент
	Університет Вест-Індії, Барбадос	Стратегічне планування та управління; методи дослідження для бізнесу та соціальних наук; управління туристичними дестинаціями; стратегічний маркетинг для туризму та гостинності; управління спортом та івентами; івент-менеджмент; управління людськими ресурсами
Менеджмент міжнародного туризму та івентів	Університет Клайпеди, Литва	Івент-менеджмент та інновації; методологія дослідження івентів у туризмі; туристична політика та корпоративне управління; управління туристичними дестинаціями

Джерело: розроблено авторами на основі [11].

Вихід івент-індустрії з кризової ситуації залежить від декількох факторів. Основним чинником є ефективність заходів щодо стримування поширення вірусу та уникнення другої хвилі захворювання COVID-19, а також розробка й доступність вакцини. Експерти не знають, як швидко після закінчення пандемії до людей повернеться звичка брати участь в івентах. Передусім це пов'язано зі страхом за своє здоров'я. Вагомим є також вплив зниження доходів та заощаджень

у споживачів івент-послуг через глобальну економічну кризу. Тож не варто розраховувати на те, що івент-індустрія відразу повернеться до докризового стану. Наприклад, виробник програмного забезпечення *Microsoft* планує проводити всі внутрішні та зовнішні івенти лише онлайн до липня 2021 р. Проте поступово починають відновлюватися приватні івенти (весілля, вечірки, дні народження) з обмеженою кількістю осіб, проведення спортивних змагань без глядачів, а також розважальні опен-ейр івенти (на відкритому повітрі). Так, український гурт "БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ" провів концерти просто неба у форматі "безпечний автоконцерт", під час яких глядачі знаходилися у власних авто. Музичний гурт "*Green Grey*" започаткував, а деякі українські виконавці продовжили проведення вертикальних концертів у готелі "Братислава" (м. Київ) на сцені, що знаходилася на даху одного з його корпусів, а глядачі дивилися концерт з балконів номерів готелю з дотриманням усіх правил карантину.

Висновки. Визначення особливостей регіональної структури міжнародного ринку бізнес-івентів, а також світового досвіду підготовки кадрів для івент-індустрії сприятиме подальшому розвитку методологічних засад планування діяльності цього перспективного сектора економіки для України, створенню соціально-економічних механізмів, відновленню івент-індустрії після кризи, спричиненої пандемією *COVID-19*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Global Economic Significance of Business Events 2018. Events Industry Council. Oxford Economics. URL: <https://insights.eventscouncil.org/Portals/0/OE-EIC%20Global%20Meetings%20Significance%20%28FINAL%29%202018-11-09-2018.pdf>.
2. ISO 20121:2012 "Event sustainability management systems – Requirements with guidance for use". URL: <https://www.iso.org/iso-20121-sustainable-events.html>.
3. Ritchie B. and Crouch G. (2010). A model of destination competitiveness / sustainability: Brazilian perspectives. URL: <https://www.scielo.br/pdf/rap/v44n5/v44n5a03.pdf>.
4. Getz D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism Management*, 29 (3). p. 403-428.
5. Goldblatt J. (2013). *Special Events: Creating and Sustaining a New World for Celebration*, 7th Edition, 423 p.
6. Mykhailichenko H., Kravtsov S., Zabaldina Y. Planning of event portfolio for tourism destination in post quarantine period. *Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*. 2020. № 2. С. 36-47.
7. Global Meetings and Events Forecast 2018. URL: <https://www.amexglobalbusinesstravel.com/content/uploads/2017/12/2018-Global-Meetings-Forecast-US.pdf>.
8. Event Statistics (2020 Edition). Event MB. URL: <https://www.eventmanagerblog.com/event-statistics>.

9. Ryan W. G. (2016). How do you "do" event management education (EME)?: a case study of event management higher education awards. Event Management. URL: <https://usir.salford.ac.uk/id/eprint/36941/7/s7.pdf>.
10. Best Bachelor's degrees in Event Management 2020. URL: <https://www.bachelorsportal.com/search/bachelors-degrees/event-management/#q=di-313|lv-bachelor?>
11. Best Master's degrees in Event Management 2020. URL: <https://www.mastersportal.com/search/masters-degrees/event-management/#q=di-313|lv-master?>

Стаття надійшла до редакції 13.07.2020.

Tkachenko T., Dupliak T., Zabaldina Yu. Event industry and tourism in the world economy.

Background. The event industry, as a separate sector of the world economy, was formed during the last quarter of the twentieth century. Events are not only a means of generating income for the host companies, but also serve as tourist attractions for destinations and work for their prestige. Events stimulate the development of tourism and have a positive impact on the national economy of the country where they are held. This necessitates a theoretical substantiation of the event management conceptual foundations and the study of event industry mechanisms development.

An analysis of recent research and publications has shown that interest in the event industry development in Ukraine is only beginning to grow among domestic scientists. The vast majority of scientific papers relate to the theory of event management and the practice of its application, and they are characterized by a lack of scientific research systematization.

The aim of the article is to study the business events international market regional structure, assess the impact of event industry development on the country's economy, as well as analyze educational programs on event management in tourism of the world's leading higher education institutions.

Materials and methods. The theoretical and methodological basis of the article are foreign scientists works on event management, materials of the Event Industry Council and the online platform Studyportals. In the process of research such scientific methods and approaches as system, analysis and synthesis, comparison, graphic are used.

Results. The results of international event market regional structure analysis show that North America (35.6%) and Western Europe (30.3%) are ahead in terms of revenues from business events. The third position in the ranking in terms of revenues from business events (25.3%) is occupied by the Asian region. According to the Event Industry Council, the ranking of countries with the largest direct contribution of business events to GDP included: USA, China, Germany, Britain, Japan, Canada, Italy, Australia, France, Mexico. The most popular business events are conferences and exhibitions which accounted for 23% of the business event market in North America and 20% in Europe. The second place for the number of business events is occupied by trainings and other training events for employees – 20% in North America and 17% in Europe. Incentive tours, as one of the most effective ways to encourage employees, account for 11% of business events in North America and 9% in Europe. In 90s of the twentieth century the event management courses in the context of tourism, hospitality and leisure have begun to appear in USA and UK universities. Since 2004 the Association of Event Management Education (AEME) has been established in the UK. Event management education programs are often considered in connection with tourism, and due to this synergy, they became more attractive to consumers of educational services.

Conclusion. The identification of business events international market regional structure features, as well as the world experience of training in event industry, will allow to develop methodological framework for planning the development of this perspective sector of Ukraine economy.

Keywords: event, event industry, event management, business events, event tourism.

REFERENCES

1. Global Economic Significance of Business Events (2018). Events Industry Council. Oxford Economics. Retrieved from <https://insights.eventscouncil.org/Portals/0/OE-EIC%20Global%20Meetings%20Significance%20%28FINAL%29%202018-11-09-2018.pdf> [in English].
2. ISO 20121:2012 "Event sustainability management systems – Requirements with guidance for use." Retrieved from <https://www.iso.org/iso-20121-sustainable-events.html> [in English].
3. Ritchie, B. & Crouch, G. (2010). A model of destination competitiveness / sustainability: Brazilian perspectives. Retrieved from <https://www.scielo.br/pdf/rap/v44n5/v44n5a03.pdf> [in English].
4. Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism Management*, 29 (3), 403-428 [in English].
5. Goldblatt, J. (2013). Special Events: Creating and Sustaining a New World for Celebration, 7th Ed [in English].
6. Mykhailichenko, H., Kravtsov, S., & Zabaldina, Y. (2020). Planning of event portfolio for tourism destination in post quarantine period. *Visnyk Kyiv. nac. torg.-ekon. un-t*, 2, 36-47 [in English].
7. Global Meetings and Events Forecast (2018). Retrieved from <https://www.amexglobalbusinesstravel.com/content/uploads/2017/12/2018-Global-Meetings-Forecast-US.pdf> [in English].
8. Event Statistics (2020). EventMB. Retrieved from <https://www.eventmanagerblog.com/event-statistics> [in English].
9. Ryan, W. G. (2016). How do you "do" event management education (EME)?: a case study of event management higher education awards. *Event Management*. Retrieved from <https://usir.salford.ac.uk/id/eprint/36941/7/s7.pdf> [in English].
10. Best Bachelor's degrees in Event Management (2020). Retrieved from <https://www.bachelorsportal.com/search/bachelors-degrees/event-management/#q=di-313|lv-bachelor?> [in English].
11. Best Master's degrees in Event Management (2020). Retrieved from <https://www.mastersportal.com/search/masters-degrees/event-management/#q=di-313|lv-master?> [in English].

МЕЛЬНИЧЕНКО Світлана,

д. е. н., професор, проректор з наукової роботи
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

*E-mail: melnichenko@knute.edu.ua**ORCID: 0000-0002-5162-6324*

ТУРИСТИЧНИЙ ЗБІР: ВПЛИВ НА ЕКОНОМІКУ РЕГІОНУ

Представлено результати порівняльного аналізу механізмів сплати туристичного збору у світовій практиці ведення туристичного бізнесу та проєктів внесення змін до Податкового кодексу України. Розроблено пропозиції щодо усунення деструктивного впливу справляння збору на розвиток вітчизняного туризму.

Ключові слова: туристичний збір, туристичний податок, механізм сплати, ставки туристичного збору, внутрішній туризм, в'їзний туризм.

Мельниченко С. Туристический сбор: влияние на экономику региона. Представлены результаты сравнительного анализа механизмов уплаты туристического сбора в мировой практике ведения туристического бизнеса и проектов внесения изменений в Налоговый кодекс Украины. Разработаны предложения по устранению деструктивного влияния взимания сбора на развитие отечественного туризма.

Ключевые слова: туристический сбор, туристический налог, механизм уплаты, ставки туристического сбора, внутренний туризм, въездной туризм.

Постановка проблеми. Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації ООН (*UNWTO*) за останні десять років спостерігаються значні темпи зростання світового туризму. Зростання у світі міжнародних туристичних прибуттів на 4 % [1] у 2019 р. порівняно з попереднім роком привело до того, що частка туризму у світовому ВВП становила 10.4 % [2]. У трійку лідерів серед країн Європейського Союзу за чисельністю туристичних потоків входять Іспанія, Франція та Італія [3]. Саме ці країни потерпають від занадто великого напливу туристів, тому одним із способів контролю за туристичними потоками в країнах та окремих їх регіонах є встановлення туристичного збору. Цей вид податку спрямовується на розвиток туристичного потенціалу адміністративно-територіальної одиниці, місцевої інфраструктури, підвищення іміджу туристичних регіонів. Туристичний збір є видом туристичного податку, кошти від сплати якого надходять до місцевого бюджету і використовуються на потреби громади. Введення туристичного збору декларується *UNWTO* та, як правило, обумовлено внутрішнім законодавством країни або ініціюється місцевими органами влади.

© Мельниченко С., 2020

Результати аналізу ставок туристичних податків у 42 країнах вказують на те, що туристичний збір стосується всіх туристів, за винятком країн, які оподатковують лише зовнішній туризм (наприклад: Японія, Нова Зеландія), та тих, які мають диференційовані ставки податку для внутрішнього та зовнішнього туризму (наприклад, Індонезія). Україна – єдина в світі держава, в якій ставки туристичного збору диференційовані для внутрішнього і в'їзного туризму від розміру мінімальної заробітної плати [4; 5]. За даними Міжнародного валютного фонду (МВФ), Україна посідає 111 місце в світі за величиною ВВП на душу населення [6]. Більшість туристів відвідує нашу країну з держав з вищим доходом на душу населення – Білорусь, Росія, Польща, Румунія, Угорщина, Словаччина, Туреччина. При цьому варто зазначити, що різні ставки податку можуть призвести до репутаційних втрат, оскільки така практика може бути названа дискримінаційною, оскільки не відповідає усталеній європейській. В більшості країн світу туристичний збір чи його аналоги стягуються незалежно від громадянства та постійного місця проживання подорожуючого. При політиці України, спрямованій на підтримку розвитку туристичної сфери та збільшення в'їзних і внутрішніх туристичних потоків, до цього виду податку слід підходити виважено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оподаткування туристичного бізнесу присвячено праці таких науковців і практиків, як О. Височан [7], Т. Голобородько [8], Є. Гуріна [9], А. Діденко [10], Т. Лісця [11; 12], С. Скибенко [13] та ін. Дослідження цих авторів стосуються переважно теоретико-методологічних та практичних засад оподаткування суб'єктів туристичної діяльності, і тільки деякі з них – ролі туристичного податку у фінансуванні адміністративно-територіальних одиниць. Зазначені фахівці розглядали ці питання з точки зору особливостей обліку податків і зборів. А сам механізм справляння туристичного збору, не враховуючи національне законодавство у сфері оподаткування, висвітлено недостатньо.

Мета статті – представлення результатів порівняльного аналізу механізмів справляння туристичного збору у світовій практиці ведення туристичного бізнесу та проєктів внесення змін до Податкового кодексу України в частині зазначених питань, а також розроблення пропозицій щодо усунення деструктивного впливу справляння збору на розвиток вітчизняного туризму.

Матеріали та методи. Під час дослідження використано нормативну базу переважно європейських країн щодо механізмів сплати туристичного збору, праці вітчизняних науковців і практиків, матеріали періодичного друку, інтернет-ресурси, а також звернення професійної спільноти до державних органів влади щодо внесення змін до законодавства України. Для опрацювання матеріалу застосовано емпіричні методи наукового дослідження: систематизація та узагальнення, опис результатів дослідження і впровадження їх у практичну діяльність.

Результати дослідження. З 1 січня 2019 р. набули чинності зміни до ст. 268 Податкового Кодексу, згідно з якими в Україні діють нові ставки туристичного збору, які призначаються у відсотках від мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року для однієї особи за одну добу тимчасового розміщення: до 0.5 % для внутрішніх туристів та до 5 % для іноземних туристів [4; 5].

Світовий досвід показує, що ставка туристичного збору або прив'язана до вартості готельних послуг за період проживання, або стягується одноразово при певних подіях (наприклад, виїзді чи в'їзді в країну). Практики прив'язки туристичних податків до рівня мінімальної заробітної плати на місцевому ринку праці не існує. Ставки сплати туристичного збору в деяких країнах представлено в *таблиці*.

Відповідно до Закону України "Про Державний бюджет України на 2020 рік" з 1 січня 2020 р. збільшено розмір мінімальної заробітної плати, що становить 4 723 грн [17]. Зростання розміру мінімальної заробітної плати вплинуло і на розмір ставки туристичного збору. Так, максимальний розмір туристичного збору за чинним законодавством становить 236.1 грн (5 % від 4 723 грн), що є високим для більшості засобів розміщення і негативно впливає на їхню конкурентоспроможність. Такий дисбаланс у ціноутворенні та неконкурентні умови на ринку готельних послуг призводять до знищення або тінізації бюджетного сегмента ринку та втрату зборів на преміум-сегмент. Більш логічним і таким, що відповідає усталеній практиці країн ЄС, є механізм, коли туристичний податок встановлюється як відсоток від вартості проживання. Практика країн, де вартість готельних зборів відрізняється залежно від класу (зірковості) помешкання, є більш виправданою.

Диференціація ставки туристичного збору на внутрішній і в'їзний туризм створює умови для цінової дискримінації відносно готельного бізнесу та туристів. Особливо враховуючи, що ця ставка – єдина для всіх типів та категорій засобів розміщення.

З огляду на це, представники туристичної сфери, зокрема асоціацій та громадських спілок, неодноразово звертались до центральних органів виконавчої влади, наголошуючи на тому, що внесені Законом [5] зміни в частині оподаткування туристичним збором негативно вплинуть на імідж України в світі, є дискримінаційними відносно іноземних туристів, руйнівними для туристичної сфери в цілому, деструктивними відносно туристичних операторів, такими, що призведуть до збільшення тіньового сектора туристичних послуг.

Таблиця

Ставки туристичного збору

Країна/місто	Ставка туристичного збору	Пільги
АВСТРІЯ	1.5 євро за добу	Діти до 15 років (а іноді до 14)
Відень	0.36 % до 3.2 % від вартості номеру на добу	звільняються від сплати податку
БЕЛЬГІЯ	2.39 євро з людини за ніч проживання в готелі	Діти до 18 років звільняються
Брюгге	2.12 євро з людини за ніч	від сплати податку
Гент	3 євро з людини за ніч	
БОЛГАРІЯ	0.1 до 0.72 євро з особи за ніч	–
ГРЕЦІЯ	0.5 євро на людину у день в 1* та 2* готелях; 1.5 євро – у 3* готелях; 3 євро – у 4* готелях; 4 євро – у 5* готелях	Діти до 16 років звільняються від сплати податку
ІСПАНІЯ		
Майорка	4 євро на людину в день у готелях вищого класу	Зниження на 50 % податку після 8 ночей на острові
Менорка	3 євро – середнього класу	
Ібіца	2 євро – апартаментах і круїзних лайнерах	
Форментера	1 євро – кемпінгах і гуртожитках	
Барселона	Від 0.45 до 2.25 євро з людини за ніч протягом перших 7 ночей	Діти до 16 років звільняються від сплати податку
ІТАЛІЯ		
Рим	Від 2 до 6 євро за перші 10 ночей	–
Венеція		
Флоренція		
Піза	Від 1.5 до 2 євро, 1 євро за кемпінги та вілли	
ЛИТВА	1 євро за ніч	Діти, інваліди, організовані туристичні групи, які забронювали більше 10 кімнат, звільняються від сплати податку
НІДЕРЛАНДИ		
Амстердам	7 % від вартості номеру	–
НІМЕЧЧИНА	Від 0.5 до 4 євро з людини за ніч або 7.5 % від вартості номера залежно від типу проживання, вартості номеру і місця розташування	У Мюнхені туристичний податок не сплачується
Берлін	5 % від вартості номера обмежений 21 послідовним днем	Ділові мандрівки звільнені від сплати податку
США		
Нью-Йорк	5.9 % з людини, якщо термін перебування не перевищує 30 днів	–
Штат Техас	6 % від вартості номера	
УКРАЇНА	До 0.5 % – для внутрішнього туризму; до 5 % – для в'їзного туризму залежно від розміру мінімальної заробітної плати за кожну добу тимчасового розміщення особи у місцях проживання (ночівлі)	Звільняються від сплати: особи, які постійно проживають, у тому числі на умовах договорів найму, у селі, селищі або місті, радами яких встановлено такий збір; особи з інвалідністю, діти з інвалідністю та особи, що супроводжу- ють осіб з інвалідністю I групи або дітей з інвалідністю (не більше 1 супроводжуючого); ветерани війни; учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; особи, які при- були за путівками (курсівками) на лікування, оздоровлення, реабілітацію, що мають ліцензію на медичну практику та акредитацію центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я; діти до 18 років; дитячі лікувально- профілактичні, фізкультурно-оздоровчі та санаторно-курортні заклади
ФРАНЦІЯ	Від 0.5 до 4 євро з особи за ніч	Діти до 18 років звільняються від сплати податку
Париж	Від 0.58 до 4.6 євро з особи за ніч	
ХОРВАТІЯ	Від 0.32 до 0.74 євро з людини за ніч – у "ранній" сезон; від 0.54 до 0.94 євро – "високий" сезон; від 0.27 до 0.6 євро – "низький" сезон; від 0.32 до 0.74 – "пізній" сезон	Дітям віком від 12 до 18 років надається знижка 50 %; діти до 12 років звільняються від сплати податку

Джерело: складено автором за даними [8; 14–16; 24].

Аргументи стосовно того, що саме законодавчо визначена процедура сплати туристичного збору обумовила збільшення надходжень від нього до місцевих бюджетів у 2019 р. (190.7 млн грн) порівняно з 2018 р. (90.7 млн грн) майже у два рази, не є переконливими, оскільки, крім запровадження нового порядку справляння туристичного збору, на це вплинули також інші фактори:

- зростання економіки країни загалом. За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, зростання ВВП у 2019 р. сповільнилось з 3.4 % у 2018 р. до 3.3 % [18]. Водночас, високий внутрішній попит генерував високі показники, у тому числі, у сфері послуг, до якої належить туристична;
- індекс споживчих цін (у 2019 р. становив 104.1 % порівняно з минулим роком 109.8 %) [19];
- зростання середньої заробітної плати в Україні [20];
- запровадження туристичного збору на територіях, де раніше зазначений збір не справлявся, що забезпечило у 2019 р. додаткові надходження до відповідних бюджетів у сумі близько 3 млн грн;
- зростання у двічі іноземних туристів, які відвідали Україну, з 14.2 млн у 2018 р. до 27.3 млн у 2019 р. [21].

Враховуючи зазначене та для забезпечення дотримання принципу рівності усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації, а також пропорційності сум туристичного збору вартості наданих послуг з тимчасового розміщення у місцях проживання (ночівлі) залежно від класів таких місць (готелі, кемпінги, мотелі, хостели, будинки відпочинку, туристичні бази, санаторно-курортні заклади, житлові будинки, квартири тощо), доцільно внести зміни до Податкового кодексу з питань оподаткування туристичним збором (*рисунок*).

Запропонована зміна бази оподаткування туристичним збором сприятиме запровадженню більш рівних умов податкового навантаження для місць проживання (ночівлі), які мають різний економічний статус (такі, наприклад, як хостели та 5-зіркові готелі), оскільки базується на вартості проживання. Диференціація ставок туристичного збору, що встановлюються рішеннями органів місцевого самоврядування, не повністю компенсує різницю між економічною рентабельністю місць проживання, тому більш "дешеві" знаходяться в порівняно нерівних умовах оподаткування.

У більшості країн світу туристичний збір чи його аналоги стягуються незалежно від громадянства та постійного місця проживання подорожуючого. У політиці України, що спрямована на підтримку розвитку туристичної сфери та збільшення в'їзних і внутрішніх туристичних потоків, до цього виду податку слід підходити виважено та вилучити зазначену норму щодо диференціації за видами туризму.

Рекомендації з питань оподаткування туристичним збором

Джерело: розроблено автором.

Туристичний збір не є основним джерелом наповнення місцевих бюджетів. За даними Державної податкової служби, у 2019 р. на надходження від сплати туристичного збору (196 млн грн) припало лише 0.07 % обсягу податкових платежів до місцевих бюджетів (270 млрд грн) [22]. При цьому органам місцевого самоврядування необхідно раціонально використовувати законодавче право встановлювати ставку збору залежно від кон'юнктури туристичного ринку.

Згідно з пунктом 10.3 статті 10 Податкового кодексу туристичний збір не має обов'язкового характеру, місцеві органи влади приймають рішення щодо доцільності його запровадження [4; 5]. Крім того, органи місцевого самоврядування самостійно призначають ставки туристичного збору, в діапазоні від "0" до максимально встановлених розмірів. Вплив надходжень від туристичного збору на показники місцевих бюджетів залежить від: кількості територіальних громад, на територіях яких запроваджено туристичний збір; розміру ставок цього збору, які встановлюються кожним органом місцевого самоврядування на відповідній території; кількості туристів, що відвідують зазначені території. Туристичний збір не є бюджетоутворюючим податком. Тому, якщо опосередковано розглядати питання впливу збору на формування дохідної частини надходження від туристичного збору у сумі 190.7 млн грн на рік, які надходять до 12 тис. місцевих бюджетів, то в середньому такий вплив оцінюється у розмірі 1320 грн у місяць для кожної об'єднаної територіальної громади. Винятком є м. Київ, де надходження від

сплати туристичного збору у 2019 р. (63.6 млн грн) зросли майже удвічі порівняно з попереднім періодом (32.9 млн грн) при 35 млн запланованих [23].

Скасування щомісячної сплати туристичного збору авансовими внесками спростить процедуру адміністрування (справляння) цього збору. Це сприятиме поверненню прозорого механізму сплати туристичного збору, що був чинним до 01.01.2019, усуненню зайвих транзакцій (повернення суми збору у випадку дострокового від'їзду) та зменшенню корупційних ризиків.

Висновки. Внесення запропонованих змін забезпечить дотримання принципу рівності усіх платників перед законом, соціальної справедливості, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації та рівні конкурентні умови на ринку готельних послуг, а також спрощення адміністрування туристичного збору.

Зазначені зміни матимуть позитивний вплив на розвиток туристичної сфери України, особливо під час відновлення її роботи після закінчення карантину, та покращать імідж України як туристично привабливої держави.

Водночас, враховуючи, що на сьогодні у зв'язку з поширенням коронавірусу *COVID-19* Урядом запроваджено заходи, спрямовані на безпеку та охорону здоров'я українців, припинено переміщення людей всередині країни та тимчасово заборонено в'їзд в Україну для іноземців, готельний бізнес та туристична сфера фактично не працюють, доцільним є після закінчення карантину провести обговорення цього питання із залученням широкого кола представників галузі та органів місцевого самоврядування. При цьому слід враховувати комплексний підхід до розгляду зазначеного питання, адже із розвитком туристичної сфери в країні збільшується кількість туристів і, як наслідок, втрати місцевих бюджетів від зменшення надходжень туристичного збору компенсуються витратами туристів у сфері послуг та суміжними з цим податками – ПДВ, ПДФО, акцизи тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кількість міжнародних туристичних поїздок досягла 1.5 мільярда. URL: <https://www.unian.ua/tourism/news/10839209-kilkist-mizhnarodnih-turistichnih-pojizdok-dosyagla-1-5-milyarda.html>.
2. Частка туризму у світовому ВВП торік становила понад 10%. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2431133-castka-turizmu-v-svitovomu-vvp-torik-stanovila-ponad-10.html>.
3. Туризм в Італії. URL: <http://www.geograf.com.ua/italy/542-italy-tourism>.
4. Податковий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-17. Ст. 112.
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращання адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 49. Ст. 399.
6. Список країн за ВВП (ПКС) на душу населення. URL: [k.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_ВВП_\(ПКС\)_на_душу_населення](https://k.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_ВВП_(ПКС)_на_душу_населення).

7. Височан О. С. Концептуалізація розвитку бухгалтерського обліку у суб'єктів, що здійснюють туристичну діяльність: монографія. Львів: Видавництво Тараса Сороки, 2015. 312 с.
8. Голобородько Т. В., Єршова У. І. Туристичний податок: особливості справляння в Україні та європейських країнах (на прикладі Франції). *Інфраструктура ринку*. 2018. № 19. С. 449-456.
9. Гуріна Є. С. Специфіка системи оподаткування туристичного бізнесу в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 12 (39). С. 734-738.
10. Діденко А. Система оподаткування туристичного бізнесу в Україні. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/didenko2.htm.
11. Лісіца Т. Туристична діяльність: облік та оподаткування. *Вісник*. Офіційно про податки. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/issue/5749>.
12. Лісіца Т. Туристична діяльність: яку систему оподаткування обрати. URL: <https://news.dtkk.ua/taxation/common/45315>.
13. Скибенко С. Роль туристичного збору у фінансуванні регіону. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 2. С. 315-319.
14. Аналіз європейського досвіду використання туристичного збору. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28934.pdf> (дата звернення 16.05.2018).
15. Туристичний податок: за що і де його потрібно платити? URL: <https://tripmydream.ua/media/layfhak/tyristichnij-podatok-za-scho-i-de-jogo-potribno-platiti>.
16. Нові нормативи туристичного збору в Україні. URL: <https://appu.org.ua/main-news/novi-normi-turistichnogo-zboru-v-2019-roczii>.
17. Про Державний бюджет України на 2020 рік. Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 5. Ст. 31.
18. Зростання економіки України уповільнилось до 3,3%. Мінекономіки. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/02/4/656651>.
19. Індекс інфляції (індекс споживчих цін) в Україні. URL: <https://services.dtkk.ua/catalogues/indexes/3>.
20. Показник середньої заробітної плати за 2018 рік. URL: <https://www.pfu.gov.ua/32397-pokaznyk-serednoyi-zarobitnoyi-platy-za-2018-rik>.
21. Україна поднялась на 10 позицій в рейтинге туристической конкурентоспособности. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/markets/turizm-v-ukrajini-ukrajina-pidnyalasya-v-reytingu-turistichnoji-konkurentospromozhnosti-novini-ukrajini-50047498.html>.
22. Надходження податків і зборів. Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/nahodjennya-podatkov-i-zboriv--obovyaz/nahodjennya-podatkov-i-zboriv>.
23. Туристичний збір торік приніс Києву понад 63 мільйони гривень. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2854872-turistichnij-zbir-torik-prinis-kievu-ponad-63-miljoni-griven.html>.
24. 1001 ідея бюджетних подорожей Європою. URL: <http://1001idea.info/turystychni-podatky-italiya/#:~:text=1.,%D1%8F%D0%BA%D1%96%20%D0%B2%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5%20%D1%83%20%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%96>.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2020.

Melnychenko S. Tourist fee: impact on the economy of the region.

Background. Ukraine is the only country in the world where tourist fee rates are differentiated for domestic and inbound tourism from the size of the minimum salary. Different tax rates can lead to reputational losses, as such practice can be considered discriminatory because it does not correspond to the established European one.

The analysis of the recent researches and publications has shown that despite the presence of separate scientific studies on the taxation of tourism entities in terms of accounting for taxes and fees, there is a need to determine the mechanism of tourist fee collection.

The aim of the article is to present the results of the comparative analysis of tourist fee collection mechanisms in the world practice of tourism business and projects to amend the Tax Code of Ukraine on these issues, as well as development of proposals to eliminate the destructive impact of fee collection on domestic tourism.

Materials and methods. The regulatory framework of mainly European countries on the mechanisms of tourist fee payment, the works of domestic scientists and practitioners, media materials, Internet resources, as well as the appeal of the professional community to the state authorities to amend Ukrainian legislation have been used in the study. Empirical methods of scientific research have been applied: systematization and generalization, description of the research results and their implementation in practice.

Results. The results of the comparative analysis of the mechanisms of tourist fee payment in the world practice of conducting tourist business and projects of amendments to the Tax Code of Ukraine are presented. Proposals for the elimination of the destructive impact of fee collection on the development of domestic tourism have been developed.

Conclusion. The proposed changes will ensure compliance with the principle of equality of all taxpayers before the law, social justice, prevention of any manifestations of tax discrimination and equal competitive conditions in the market of hotel services, as well as simplification of the tourist fee administration.

Keywords: tourist fee, tourist tax, payment mechanism, tourist tax rates, domestic tourism, inbound tourism.

REFERENCES

1. Kil'kist' mizhnarodnyh turystychnykh poi'zdok dosjagla 1.5 mil'jarda [The number of international tourist trips has reached 1.5 billion]. *www.unian.ua*. Retrieved from <https://www.unian.ua/tourism/news/10839209-kilkist-mizhnarodnih-turistichnih-pojzdok-dosyagla-1-5-milyarda.html> [in Ukrainian].
2. Chastka turyzmu u svitovomu VVP torik stanovyla ponad 10% [The share of tourism in world GDP last year was over 10%]. *www.ukrinform.ua*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2431133-castka-turizmu-v-svitovomu-vvp-torik-stanovila-ponad-10.html> [in Ukrainian].
3. Turyzm v Italii' [Tourism in Italy]. *www.geograf.com.ua*. Retrieved from <http://www.geograf.com.ua/italy/542-italy-tourism> [in Ukrainian].
4. Podatkovyj kodeks Ukrai'ny [Tax Code of Ukraine] (2011). *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 13-17. St. 112 [in Ukrainian].
5. Pro vnesennja zmin do Podatkovogo kodeksu Ukrai'ny ta dejakyh inshykh zakonodavchyh aktiv Ukrai'ny shhodo pokrashhannja administruvannja ta peregljadu stavok okremykh podatkov i zboriv [On amendments to the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts of Ukraine to improve the administration and revision of the rates of certain taxes and fees] (2018). Law of Ukraine. *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 49. St. 399 [in Ukrainian].
6. Spysok kraj'n za VVP (PKS) na dushu naseleennja [List of the countries by GDP (PPP) per capita]. *wiki*. Retrieved from [k.wikipedia.org/wiki/Spysok_kraj'n_za_VVP_\(PKS\)_na_dushu_naseleennja](http://k.wikipedia.org/wiki/Spysok_kraj'n_za_VVP_(PKS)_na_dushu_naseleennja) [in Ukrainian].
7. Vysochan, O. S. (2015). Konceptualizacija rozvytku buhgalters'kogo obliku u sub'ektiv, shho zdijsnjut' turystychnu dijal'nist' [Conceptualization of the development of accounting in the entities engaged in tourism activities]. L'viv: Vydavnytstvo Tarasa Soroky [in Ukrainian].
8. Goloborod'ko, T. V., & Jershova, U. I. (2018). Turystychnyj podatok: osoblyvosti spravljannja v Ukrai'ni ta jevropskykh kraj'nah (na prykladi Francii') [Tourist tax: the features of collection in Ukraine and European countries (on the example of France)]. *Infrastruktura rynku – Market Infrastructure*, 19, 449-456 [in Ukrainian].

9. Gurina, Je. S. (2016). Specyfika systemy opodatkuвання turystychnogo biznesu v Ukraї'ni [Specificity of the tourism business taxation system in Ukraine]. *Molodyj vchenyj – Young Scientist*, 12 (39), 734-738 [in Ukrainian].
10. Didenko, A. Systema opodatkuвання turystychnogo biznesu v Ukraї'ni [The system of taxation of the tourist business in Ukraine]. *ourlib.ne*. Retrieved from http://tourlib.net/statti_ukr/didenko2.htm [in Ukrainian].
11. Lisica, T. Turystychna dijāl'nist': oblik ta opodatkuвання [Tourist activity: accounting and taxation]. *Oficijno pro podatky*. www.visnuk.com.ua. Retrieved from <http://www.visnuk.com.ua/uk/issue/5749> [in Ukrainian].
12. Lisica, T. Turystychna dijāl'nist': jaku systemu opodatkuвання obraty [Tourist activity: which taxation system to choose]. Retrieved from <https://news.dtki.ua/taxation/common/45315> [in Ukrainian].
13. Skybenko, S. (2013). Rōl' turystychnogo zboru u finansuvanni regionu [The role of tourist fee in region financing]. *Naukovyj visnyk Poltav'skogo universytetu ekonomiky i torgivli – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, 2, 315-319 [in Ukrainian].
14. Analiz jevropejs'kogo dosvidu vykorystannja turystychnogo zboru [Analysis of the European experience of using tourist fee]. *euinfocenter.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28934.pdf> (data zvernennja 16.05.2018) [in Ukrainian].
15. Turystychnyj podatok: za shho i de jogo potribno platyty? [Tourist tax: for what and where it should be paid?]. *tripmydream.ua*. Retrieved from <https://tripmydream.ua/media/layfhak/tyristichnij-podatok-za-scho-i-de-jogo-potribno-platiti> [in Ukrainian].
16. Novi normatyvy turystychnogo zboru v Ukraї'ni [New standards of tourist fee in Ukraine]. *appu.org.ua*. Retrieved from <https://appu.org.ua/main-news/novi-normi-turistichnogo-zboru-v-2019-roczy> [in Ukrainian].
17. Pro Derzhavnyj bjudzhet Ukraї'ny na 2020 rik [About the State Budget of Ukraine for 2020] (2020). Law of Ukraine. *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukraї'ny – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5. St. 31 [in Ukrainian].
18. Zrostannja ekonomiky Ukraї'ny upovil'nylos' do 3,3%. Minekonomiky [Ukraine's economic growth has slowed down to 3.3%. Ministry of Economy]. www.epravda.com.ua. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2020/02/4/656651> [in Ukrainian].
19. Indeks infljacji' (indeks spozhyvchyh cin) v Ukraї'ni [Inflation index (consumer price index) in Ukraine]. *services.dtki.ua*. Retrieved from <https://services.dtki.ua/catalogues/indexes/3> [in Ukrainian].
20. Pokaznyk seredn'oi' zarobitnoi' platy za 2018 rik [The average salary indicator for 2018]. www.pfu.gov.ua. Retrieved from <https://www.pfu.gov.ua/32397-pokaznyk-serednoyi-zarobitnoyi-platy-za-2018-rik> [in Ukrainian].
21. Ukraina podnjalas' na 10 pozicij v rejtinge turisticheskoy konkurentosposobnosti [Ukraine has risen by 10 positions in the rating of tourist competitiveness]. *nv.ua*. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/biz/markets/turizm-v-ukrajini-ukrajina-pidnyalasya-v-reytingu-turistichnoji-konkurentospromozhnosti-novini-ukrajini-50047498.html> [in Ukrainian].
22. Nadhodzhennja podatkiv i zboriv. Derzhavna podatkovna sluzhba Ukraї'ny [Tax revenues and fees. State Tax Service of Ukraine]. tax.gov.ua. Retrieved from <https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/nadhodjennja-podatkov-i-zboriv--obovyaz/nadhodjennja-podatkov-i-zboriv> [in Ukrainian].
23. Turystychnyj zbir torik prynis Kyjevu ponad 63 mil'jony hryven' [The tourist fee brought Kyiv more than 63 million hryvnias last year]. www.ukrinform.ua. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2854872-turistichnij-zbir-torik-prinis-kievu-ponad-63-miljoni-griven.html> [in Ukrainian].
24. 1001 ideja bjudzhetnyh podorezhej Jevropoju. URL: <http://1001idea.info/turystychni-podatky-italiya/#:~:text=1.,%D1%8F%D0%BA%D1%96%20%D0%B2%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5%20%D1%83%20%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%96>.

ФЕДУЛОВА Ірина,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ДЖУЛАЙ Марина,
співзасновник
освітнього простору *UGEN*
вул. Дегтярівська, 49Г, м. Київ, 03113, Україна

E-mail: felina9@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8802-137X

E-mail: maryna.dzhulai@gmail.com

ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ДЛЯ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Розглянуто основні ризики українських виробників від запровадження карантинних заходів відповідно до пандемії COVID-19. Визначено пріоритети видів економічної діяльності для подолання цих ризиків у процесі відновлення розвитку економіки України. Встановлено пріоритизацію галузей економіки на основі їх частки у ВВП, загальній чисельності зайнятих, а також валового прибутку на одного зайнятого, що дає змогу в сукупності визначити їх внесок у подолання рецесії, спричиненої пандемією. Розглянуто передові практики, спрямовані на підтримку внутрішнього і зовнішнього бренду роботодавця компаніями різних сфер діяльності під час пандемії.

Ключові слова: пандемія, ризики, економічний розвиток, внутрішній бренд роботодавця, зовнішній бренд роботодавця.

Федулова И., Джулай М. Экономические следствия пандемии COVID-19 для предприятий Украины. Рассмотрены основные риски украинских производителей от введения карантинных мероприятий в соответствии с пандемией COVID-19. Определены приоритеты видов экономической деятельности для преодоления этих рисков в процессе восстановления развития экономики Украины. Установлена приоритизация отраслей экономики на основе их доли в ВВП, общей численности занятых, а также валовой прибыли на одного занятого, что позволяет в совокупности определить их вклад в преодоление рецессии, вызванной пандемией. Рассмотрены передовые практики, направленные на поддержку внутреннего и внешнего бренда работодателя компаниями различных сфер деятельности во время пандемии.

Ключевые слова: пандемия, риски, экономическое развитие, внутренний бренд работодателя, внешний бренд работодателя.

Постановка проблеми. Карантинні заходи, які ввели майже всі країни світу через пандемію вірусу *COVID-19*, спричинили якісні та кількісні зміни в світовій економіці. Це зумовлено закриттям державних кордонів, зупинкою транспортного сполучення, закриттям або

зупинкою діяльності значної кількості підприємств, застосуванням численних обмежень для ведення бізнесу. Відбувається ліквідація певних галузей економіки і кардинальний перерозподіл трудових ресурсів між іншими. Найпевніше для відновлення економіки необхідний перерозподіл трудових ресурсів між тими галузями, які залишились і можуть здійснити найбільший внесок у реальне виробництво. Дії всіх економік світу у подоланні нинішньої рецесії покажуть, наскільки ефективним може бути такий перерозподіл. Продумані та зважені рішення дають змогу певним економікам вижити, а їх перезавантаження – швидше опанувати кризу. Слабкі економіки окремих країн без продуманої програми дій чекає системна криза і крах.

Підприємства також постають перед проблемами збереження ділової активності, фінансової стійкості та робочих місць. Саме тому важливим питанням сьогодення є визначення пріоритетів розвитку окремих видів економічної діяльності в процесі подолання рецесії, яка спричинена пандемією вірусу *COVID-19*, і можливостей підприємств у забезпеченні безперервної роботи та збереження бренду роботодавця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність пандемії з точки зору системного підходу досліджено в працях Б. Черкаського. Науковець дав визначення поняття глобального епідемічного процесу й епідеміологічних проблем сучасності [1, с. 31–50], розглянув макро- і мікроеволюційні показники епідемічного процесу, виявив біологічні, природничі, космічні та соціальні фактори його еволюції [1, с. 52–141], дослідив структуру епідеміологічної ситуації [1, с. 169–177]. В. Луканова також розглядала пандемію з точки зору системного підходу, зокрема, аналізуючи її у контексті сучасних глобальних процесів [2].

Уряди, працівники та роботодавці відіграватимуть вирішальну роль у боротьбі зі спалахом пандемії, забезпечуючи безпеку людей, стабільність бізнесу та робочих місць. Вплив пандемії вірусу *COVID-19* на світ праці, здоров'я, економічний та соціальний захист, довготривалу життєдіяльність та добробут населення розглянуто в аналітичних записках і прес-релізах Міжнародної торговельної палати (МТП) [3], Міжнародної організації роботодавців (МОР) [4], Федерації міжнародних роботодавців (*FedEE*) [5], *BusinessEurope* [6]. Ці організації надають важливу інформацію про те, що можуть зробити роботодавці та працівники, практичні поради для світу праці, пропонують можливі стратегічні варіанти пом'якшення впливу пандемії та підготовки до ефективного відновлення.

Посібник МТП [3] містить дієві поради щодо припинення поширення інфекційних захворювань, рекомендації з оптимізації операцій, допомагає бізнесу адаптуватися до пандемії *COVID-19* на робочому місці, а також включає практичні кроки, які можуть здійснити підприємці для забезпечення безперебійної діяльності та адаптації до умов пандемії.

МОР (*IOE*) [4] мобілізує свою мережу для надання інформації про останні новини щодо здоров'я і зайнятості, зусилля бізнесу та організацій роботодавців з підтримки безпеки праці, профілактичних

заходів для запобігання зменшення продуктивності праці і фінансових втрат, приклади передової практики щодо заходів реагування підприємств на кризові виклики, інформацію про місцеві ініціативи з надання допомоги у відновленні діяльності та державні ініціативи щодо зменшення економічного стресу для бізнесу.

Окремі аналітики розглядають проблеми, які виникли внаслідок пандемії, для українських підприємців. Так, В. Кізленко [7] досліджує питання "загрози неплатоспроможності" в умовах економічної кризи і привертає увагу до такого поняття, як обставини, які підтверджують, що найближчим часом боржник не зможе виконати грошові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі та пропонує шляхи підготовки до кризи.

С. Кулицьким розглянуто проблеми, які постали перед українським суспільством, у тому числі й економічного характеру [8]. Ним з певним ступенем умовності розглянуто такі категорії заходів: техніко-організаційні, фінансово-економічні, соціально-політичні та інформаційно-психологічні.

Пандемію і загрози, до яких вона призводить, потрібно розглядати системно і в контексті всієї економіки країни. В зв'язку з цим А. Ставицький [9] говорить про те, що пандемія і економічна криза повинні сформувати нову країну, в якій відбудуться зміни в структурі економіки, яка буде більш готовою до потрясінь природного характеру.

Метою статті є визначення основних ризиків українських виробників від запровадження карантинних заходів у зв'язку з пандемією *COVID-19*, пріоритетів за видами економічної діяльності для відновлення розвитку економіки України, а також розгляд передових практик, спрямованих на підтримку внутрішнього бренду роботодавця компаніями різних сфер діяльності.

Матеріали та методи. Матеріалами досліджень слугували кількісні показники аналізу стану розвитку економіки України, результати опитування 99 компаній України про поведінку з персоналом у травні 2020 р. у зв'язку з пандемією *COVID-19*, динаміка зміни кількості учасників-студентів в ярмарках вакансій, які проведені у закладах вищої освіти України і зовнішніми координаторами з працевлаштування в офлайн- та онлайн-форматах. Застосовано широкий спектр загальнонаукових та спеціальних методів економічних досліджень, зокрема узагальнення, статистичного аналізу, порівняння, систематизації.

Результати дослідження. Рівень розвитку світової індустріалізації і цифровізації виявився неготовим до наслідків пандемії. Світова економіка всіх країн світу відчуває глибоку рецесію. Прогнозується, що до кінця 2020 р. країни з найбільш стійкою економікою втратять не менш ніж 2.4 % свого ВВП. Відбувся перерахунок прогнозних темпів приросту ВВП світу на 2020 р. с 2.9 % до 2.4 % [10].

МВФ прогнозує світовій економіці спад на три відсотки в поточному році, тоді як ще минулої осені розраховували, що вона виросте більше ніж на три відсотки. Вперше в сучасній історії прогноз змінився так різко за такої короткої термін. МВФ водночас прогнозує відновлення економіки майже на 6 % вже в наступному році, однак попереджає, що, по-перше, це не компенсує падіння, а по-друге, відбудеться тільки за умови, якщо вірус не повернеться другою хвилею і карантин не доведеться вводити знов [11].

Майбутнє розвитку економіки світу безпосередньо залежить від результатів битви з вірусом. Якщо вірус повернеться з новою силою, то збитки виявляться набагато серйознішими, а прогнози знову переглядатимуться.

Аналітики *JP Morgan Chase* прогнозують сукупний збиток світової економіки від пандемії *COVID-19* в 5.5 трлн дол. США до кінця наступного року [12]. Це рівнозначно цілій Японії, ВВП якої і становить таку величину. За їхніми прогнозами, розвинені країни зазнають збитків, подібних до тих, що спостерігалися в періоди кризи 2008–2009 і 1974–1975 рр. Експерти *Morgan Stanley* вважають, що попри агресивні антикризові заходи з боку світових центробанків і урядів, ВВП розвинених країн повернеться на докризові рівні лише в третьому кварталі 2021 р. [12]. Їх колеги з *Deutsche Bank* дотримуються більш песимістичних поглядів і чекають, що до кінця наступного року цей показник все ще залишиться на 1 трлн дол. США нижче докризових показників. Світова організація торгівлі (СОТ) прогнозує, що пандемія *COVID-19* може спровокувати більш глибокий спад світової торгівлі, ніж це було в післявоєнну епоху [13]. Європейський Центральний Банк повідомляє, що щомісячні втрати обсягів виробництва порівняно з докарантинним періодом у країнах Євросоюзу внаслідок карантинних заходів становлять 2–3 % [12].

Ризики, з якими стикнулася світова економіка за період запровадження карантинних заходів від пандемії *COVID-19*, розглянуто в *табл. 1*.

Найбільшими ризиками, з якими зіткнулася економіка під час пандемії, є фінансова нестабільність і зниження рівня зайнятості населення. Можливість відновлення економіки після закінчення карантину на пряму залежить від того, наскільки швидко буде поповнений бюджет і зможуть відновити роботу підприємства галузей, внесок яких в економіку країни найбільший за рівнем зайнятого населення і створення доданої вартості.

У *табл. 2* представлено основні показники економічної активності галузей економіки України у 2018 р.

Стосовно внеску окремих галузей економіки в боротьбу з *COVID-19*, то у кожній є своя роль і спрямування. З точки зору важливості для економіки, першочергове значення мають промисловість, оптова та роздрібна торгівля, сільське господарство – вони генерують найбільше доданої вартості та створюють найбільше робочих місць.

**Основні ризики виробників від запровадження карантинних заходів
в умовах пандемії COVID-19**

Джерела ризиків	Ризики	Наслідки
Зниження споживчого попиту	Зниження обсягів виробництва і реалізації продукції. Зниження імпорту, обмеження поставок окремих видів продукції. Скорочення обсягів інвестицій. Зміни споживчого попиту. Зниження купівельної спроможності населення. Зміна уподобань споживача. Неготовність до альтернативних шляхів задоволення попиту	Зростання безробіття. Зниження купівельної спроможності населення. Неможливість задоволення попиту в окремих видах продукції. Зниження рівня ділової активності. Скорочення ВВП. Погіршення рівня життя населення
Заборона на транспортне сполучення	Зниження експорту й імпорту. Зниження обсягів послуг туристичних галузей. Повна або часткова зупинка виробництва окремих товарів або послуг, які пов'язані з логістичними потоками. Руйнування торгових ланцюгів постачань продукції. Скорочення робочої сили	Обмеження поповнення валютних запасів. Зростання безробіття. Обмеження виробництва певного кола продукції і споживання послуг. Можливість банкрутства. Недостатність фінансових ресурсів для відновлення
Зупинка виробництва продукції для певних підприємств	Скорочення робочої сили. Зниження обсягів виробництва і реалізації окремих видів продукції і послуг. Скорочення інвестицій. Руйнування торгових ланцюгів постачань продукції. Недостатність фінансових ресурсів для відновлення	Скорочення ВВП. Зростання безробіття. Зниження рівня життя населення. Зниження рівня ділової активності. Можливість банкрутства. Зниження рівня капіталізації компаній
Незадовільний розвиток медицини	Відсутність необхідного медичного обладнання і медикаментів. Відсутність необхідної кількості ліжок-місць у медичних закладах. Відсутність засобів захисту медичних співробітників, тестів і належних лікувальних препаратів. Низька кваліфікація медичного персоналу. Нестача фінансування медичних закладів щодо боротьби з COVID-19	Зростання кількості захворювань. Зростання смертності серед хворих. Скорочення кількості хворих, що видужали. Недостатність медичної допомоги хворим. Зростання рівня смертності серед медичного персоналу. Панічні настрої серед населення. Медики відмовляться працювати

Джерело: побудовано авторами.

Сільське, лісове та рибне господарство відіграють важливу роль у забезпеченні населення продовольством. Добувна промисловість і розроблення кар'єрів забезпечують безперерйну роботу інших галузей економіки. Переробна промисловість виробляє продукцію, необхідну для підтримки рівня життя населення. Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, водопостачання; каналізація, поводження з відходами забезпечують умови для роботи підприємств і життя населення.

Таблиця 2

Показники економічної активності суб'єктів господарювання України за видами економічної діяльності, 2018 р.

Вид економічної діяльності	Код КВЕД-2010	ВВП у фактичних цінах		Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання		Валовий прибуток, змішаний дохід на одного зайнятого працівника, тис. грн
		млн грн	% до підсумку	осіб	% до підсумку	
Валовий внутрішній продукт	–	3558706	100	8661298	100	177.0
Сільське, лісове та рибне господарство	A	360757	10.1	626072	7.2	470.5
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	B	213258	6.0	234253	2.7	641.6
Переробна промисловість	C	409862	11.5	1652213	19.1	104.6
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	D	111350	3.1	303347	3.5	193.8
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	E	11596	0.3	127814	1.5	2.2
Будівництво	F	82924	2.3	312251	3.6	122.6
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	471456	13.2	2355616	27.2	111.7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	225989	6.4	904907	10.4	90.6
Тимчасове розміщування й організація харчування	I	23123	0.6	269741	3.1	48.9
Інформація та телекомунікації	J	136960	3.8	331663	3.8	268.9
Фінансова та страхова діяльність	K	99921	2.8	208724	2.4	239.9
Операції з нерухомим майном	L	205112	5.8	241834	2.8	745.5
Професійна, наукова та технічна діяльність	M	110445	3.1	309483	3.6	154.3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	47306	1.3	272028	3.1	61.1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	O	214876	6.0	–	–	–
Освіта	P	156864	4.4	34382	0.4	400.8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	87199	2.5	271615	3.1	63.7
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	20070	0.6	49414	0.6	172.1
Надання інших видів послуг	S,T	27892	0.8	155941	1.8	95.5
Податки на продукти		550472	15.5	–	–	–
Субсидії на продукти		–8726	–0.2	–	–	–

Джерело: побудовано авторами за [13].

Будівництво здійснює свій внесок у забезпечення зайнятості населення і майбутній розвиток економіки. Оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів вирішують питання забезпечення населення необхідними для життя товарами. Попри те, що частка готельно-ресторанного бізнесу в економіці є відносно незначною, в цьому секторі сконцентрована велика частка малих підприємств, які потребують підтримки. Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність постачають необхідні товари населенню. Тимчасове розміщування й організація харчування у період карантину забезпечують онлайн-постачання продуктів харчування. Інформація та телекомунікації сприяють роботі онлайн. Фінансова та страхова діяльність забезпечують безперебійне здійснення всіх необхідних фінансових трансакцій, професійна, наукова та технічна діяльність – зайнятість населення і сприяють подальшому розвитку економіки. Освіта виконує завдання зайнятості молоді та надає можливість майбутнього безперебійного насичення економіки України кваліфікованою робочою силою. Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги мають вирішальне значення у запобіганні захворювання населення – ці галузі можуть збільшити свою економічну роль унаслідок кризи.

Внесок у розвиток економіки країни визначається часткою галузі в структурі створення ВВП, кількістю зайнятих працівників у цій галузі, валовим прибутком на одного зайнятого тощо. Ці показники визначаються найбільш вагомими для визначення місця галузі в розвитку економіки країни і майбутнього подолання кризових явищ в економіці.

Найбільше зазнають збитків від пандемії *COVID-19* такі галузі: мистецтво, розважальний бізнес, транспортні послуги, гостинний і туристичний бізнес, промислове виробництво, сільськогосподарські фермерські господарства, торгівля нерухомістю, торгівля промисловими товарами. Вони вимушені терміново шукати інші шляхи виживання на ринку, а саме можливості реалізації виробленої продукції або інші шляхи задоволення попиту населення щодо споживання своєї продукції або надання послуг.

У *табл. 3* представлено матрицю ідентифікації пріоритетності галузі для розвитку економіки України під час пандемії *COVID-19* відповідно до обраних характеристик, а саме: частка галузі в структурі створення ВВП, кількість зайнятих працівників у цій галузі, валовий прибуток на одного зайнятого. Кожен із зазначених показників розподіляється за категоріями. Так, за внеском галузей у ВВП їх можна розподілити за трьома категоріями: до 5 %, від 5 до 10 % і вище 10 %. Кожній із категорій задається бал: відповідно, 1, 2 і 3. Внесок окремих галузей у загальну кількість зайнятих у суб'єктів господарювання можна розподілити за трьома аналогічними категоріями, кожній категорії також присвоюється аналогічний бал. Валовий прибуток, змішаний дохід на одного зайнятого працівника у суб'єктів господарювання розподілено за трьома категоріями: до 200 тис. грн, від 200 до 400 і вище за 400 тис. грн.

Таблиця 3

**Матриця пріоритизації розвитку галузей
для подолання кризових явищ в економіці України
під час пандемії COVID-19/кількість балів відповідно
до проведеного ранжування**

Частка у загальній кількості зайнятих у суб'єктах господарювання, %	Частка у ВВП, %								
	<5			5–10			>10		
	Валовий прибуток, змішаний дохід на одного зайнятого працівника, тис. грн								
	<200	200–400	≥401	<200	200–400	≥401	<200	200–400	≥401
<5	3	4	5	4	5	6	5	6	7
5–10	4	5	6	5	6	7	6	7	8
>10	5	6	7	6	7	8	7	8	9

 – 1 група;
  – 2 група;
  – 3 група

Джерело: побудовано авторами.

Таким чином, для нормального відновлення економіки необхідно забезпечити зайнятість населення, розвиток видів економічної діяльності, які можуть забезпечити цю зайнятість, і в яких один зайнятий створює найбільший обсяг доданої вартості.

Відповідно, види економічної діяльності, які набрали 3–4 бали (див. табл. 3), потрапили до третьої групи галузей, пріоритетність їх у контексті забезпечення зайнятості населення, їх внеску у зростання ВВП є невисокою, отже, державної підтримки вони не потребують. Ті види економічної діяльності, які набрали 5–6 балів, віднесено до другої групи: відновлення цих галузей важливе, але має другий пріоритет при визначенні підтримки держави. Ті види економічної діяльності, які набрали 7–9 балів, потрапили до першої групи: відновлення цих галузей дуже важливе і має першочергове значення при визначенні підтримки держави.

Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги отримає додатково 5 балів, так як її роль першорядна у подоланні захворювання і забезпеченні гарантій населенню у наданні медичної і соціальної допомоги у випадку її необхідності.

У табл. 4 показано результат ранжування видів економічної діяльності в Україні для визначення пріоритету галузей для подолання кризових явищ під час пандемії COVID-19.

**Пріоритетність видів економічної діяльності (за КВЕД-2010) для
відновлення розвитку економіки України**

Частка у загальній кількості зайнятих у суб'єктів господарювання, %	Частка у ВВП, %								
	<5			5–10			>10		
	Валовий прибуток, змішаний дохід на одного зайнятого працівника, тис. грн								
	<200	200–400	≥401	<200	200–400	≥401	<200	200–400	≥401
<5	F; M; N; R; S; T	D; E; I; J; K	P			B; L			
5–10									A; Q
>10					H		C	G	

– 1 група;
 – 2 група;
 – 3 група

Джерело: побудовано авторами.

Результати аналізу показали, що в *перший пріоритет* забезпечення розвитку економіки України під час подолання кризи, спричиненої пандемією *COVID-19*, потрапляють такі види економічної діяльності: сільське, лісове та рибне господарство; переробна промисловість; оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги. У цих галузях найбільша кількість зайнятих і їх частка у ВВП країни та прибуток на одного працюючого найбільші.

Другий пріоритет отримали такі види економічної діяльності: добувна промисловість і розроблення кар'єрів; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; операції з нерухомим майном; освіта. Ці галузі важливі, але за часткою у ВВП, кількістю зайнятого населення і рівнем прибутку на одного зайнятого у сумарному рахунку балів поступаються тим галузям, які увійшли в першу групу.

Третій пріоритет отримали інші види економічної діяльності. Вони мають меншу кількість зайнятих і/або менший вклад у ВВП країни і не впливають безпосереднього на подолання пандемії *COVID-19*, відновлення економіки під час рецесії забезпечення рівня життя населення у період карантину.

Відповідно до такої структуризації можна здійснювати *поетапне відновлення окремих видів економічної діяльності* та їх державну підтримку.

Однак для подолання кризових явищ багато можуть зробити і самі підприємства. Найбільшою небезпекою може стати значне зростання безробіття і закриття підприємств. Не всі з них зможуть підтримувати свою активність онлайн, а фінансових запасів може вистачити ненадовго. Відповідно до цього самі компанії можуть забезпечити своїм працівникам психологічну і фінансову підтримку.

Більшість компаній були змушені почати процес звільнення працівників та закрити набір на вакансії чи стажування. Саме тому доцільно проаналізувати вплив пандемії вірусу *COVID-19* на внутрішній і зовнішній *бренд роботодавця* та *стратегію* його реалізації.

"Work.ua" у травні 2020 р. провів опитування користувачів платформи з пошуку роботи. Проведене опитування показало ситуацію, яка склалась з персоналом у компаніях (рис. 1), а саме:

- кількість звільнених працівників порівняно з квітнем зросла вдвічі;
- 16% працівників знаходяться у безоплатній відпустці;
- лише 47% працівників працюють дистанційно з повним збереженням рівня заробітної плати.

Рис. 1. Результати анкетування 99 компаній України про поводження з персоналом у травні 2020 р. у зв'язку з пандемією *COVID-19*, %

Джерело: узагальнено авторами за матеріалами [14].

Одним із факторів впливу на реалізацію стратегії внутрішнього бренду роботодавця є збереження не лише робочого місця і рівня заробітної плати, а й впровадження заходів на підтримку рівня психологічного та емоційного благополуччя працівників.

Проаналізовано заходи, які впроваджені компаніями для підтримки внутрішнього бренду у різних сферах діяльності: дистрибуція, *IT*, *FMCG*, медична та банківська сфери діяльності (табл.5).

Заходи, спрямовані на підтримку внутрішнього бренду роботодавця компаніями з різних сфер діяльності

Сфера діяльності	Компанія	Заходи
FMCG	Філіп Морріс Україна	<ol style="list-style-type: none"> 1. Збережено всі компенсації для працівників з урахуванням річного перегляду зарплат. У квітні проведено планове підвищення рівня заробітної плати. 2. 100 % виплату лікарняного у разі захворювання COVID-19, незалежно від страхового стажу працівників. 3. У перший тиждень карантину проведено якісну онлайн-лекцію з висококваліфікованим лікарем однієї з приватних клінік м. Києва, що збрала в Zoom близько 400 співробітників з чотирьох країн. 4. Підтримка професійного психолога. 5. Доставка персональних засобів захисту працівникам по всій Україні
Дистрибуція	TEDIS Ukraine	<ol style="list-style-type: none"> 1. Працівники, які безпосередньо не задіяні з партнерами, переведено на віддалену роботу. 2. Для працівників, які безпосередньо працюють з партнерами, організовано трансфер до місця роботи. 3. Для попередження захворюваності закуплено кварцові лампи, безконтактні термометри, проведено дезінфекцію приміщень. 4. Забезпечено працівників засобами особистого захисту. 5. На початку карантину проведено онлайн-лекцію про вірус, міфи про нього. 6. Медичне страхування. 7. Корпоративне навчання в онлайн-форматі
Медична	СІНЕВО	<ol style="list-style-type: none"> 1. Організовано два рази в день перевезення працівників до місця роботи, які працюють у лабораторіях та відділеннях. 2. Флешмоб серед працівників: скопіювати відому картину. 3. Корпоративне навчання в онлайн-форматі
IT	MacPaw	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створено посаду <i>RemoteWork Project Manager</i>, метою якої є збереження ефективності процесів під час переходу на дистанційну роботу. 2. Створено посаду <i>Internal Communications Manager</i> для проактивної роботи з каналами внутрішньої комунікації та моніторинг їх ефективності. 3. AMA (<i>askmeanything</i>) зустрічі з усією командою, під час яких працівники можуть отримати відповіді на будь-які запитання кожні 2 тижні. 4. Офіс-менеджери пройшли внутрішнє навчання та долучилися до процесу рекрутингу. 5. Працівникам привезли робочі крісла з офісу та організована доставка <i>#MacPawCaresHomeKits</i> – це набір, до якого входили одноразові рукавички, маски, антисептик, фрукти та вітаміни
Банківська	Райффайзен Банк Аваль	<ol style="list-style-type: none"> 1. Переведення працівників банку на віддалену роботу, крім відділень. 2. Серія лекцій-вебінарів з професійними психологами. 3. Навчальні вебіари з підвищення кваліфікації працівників. 4. Щотижнева <i>email</i>-розсилка з добірками тематичних матеріалів про психологічне, фізичне здоров'я, організацію робочого простору вдома тощо. 5. Онлайн-квести відділами та конференція за "за чашкою кави"

Джерело: узагальнено авторами за матеріалами [15–18].

Таким чином, в аналізованих компаніях більшість працівників залежно від специфіки компанії переведені на віддалену роботу, а тих,

хто залишився, забезпечили усіма необхідними засобами захисту; організовані онлайн-лекції/вебінари з професійними психологами; відбулось продовження корпоративного навчання; проведено заходи для зменшення кількості звільнених працівників.

Також змінилася *стратегія побудови бренду роботодавця серед студентів* у зв'язку з карантинном.

По-перше, кожної весни та осені центри розвитку кар'єри проводять ярмарки вакансій при університетах: КНУ імені Тараса Шевченка, КПІ, КНЕУ імені Вадима Гетьмана, НАУКМА, УКУ, КНТЕУ тощо. Варто зазначити, що ярмарки відмінено і перенесено на осінь майже у всіх закладах вищої освіти, крім КНУ імені Тараса Шевченка, НАУКМА та УКУ, які перевели їх в онлайн-формат. Технічною основою для реалізації стали прямі трансляції на платформах *Zoom* та *YouTube*, Телеграм бот. Кожна з компаній-роботодавців по черзі проводила навчання по одній з професійних тематик та відповідала на запитання про діяльність компаній в онлайн-форматі. Змінилася кількість учасників під час переходу з офлайн-формату в онлайн. Кількість учасників-студентів в ярмарках вакансій в оф- та онлайн-форматах показано на *рис. 2*.

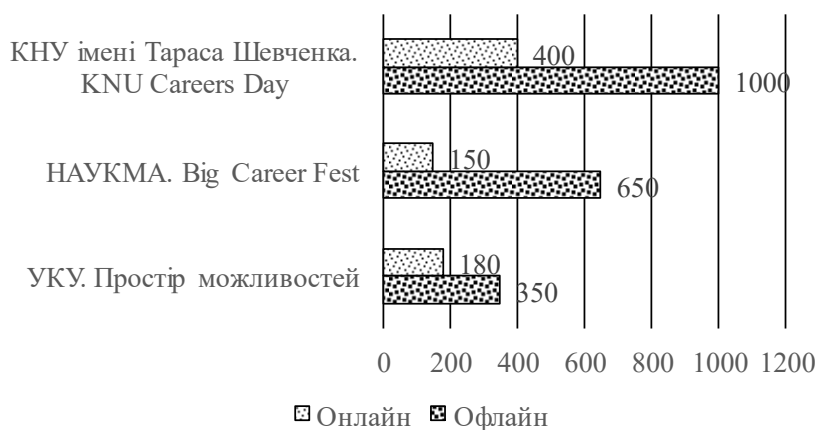

Рис. 2. Динаміка зміни кількості учасників-студентів в ярмарках вакансій, які проведені у закладах вищої освіти в оф- та онлайн-форматах, осіб

Джерело: узагальнено авторами за матеріалами [19–21].

Таким чином, кількість учасників в онлайн-заходах удвічі менша порівняно з офлайн. Вважаємо, що це зумовлено дистанційним навчанням в університетах та перенасиченістю вебінарами та онлайн-лекціями під час карантину.

По-друге, крім кар'єрних заходів, організованих університетами, є два найбільш популярних серед молоді проекти, координаторами яких є зовнішні компанії, а саме: "*Recruitment Day*" та "*STUD-FESTImpulse*". На *рис. 3* показано кількість учасників-студентів у заходах, які проведені зовнішніми координаторами з працевлаштування, в оф- та онлайн-форматах.

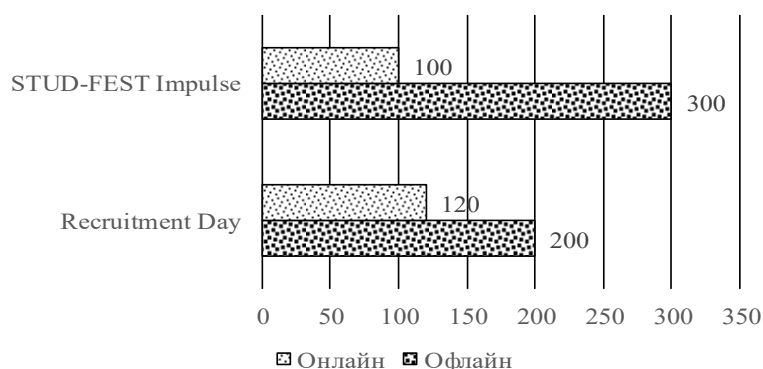

Рис. 3. Динаміка зміни кількості учасників-студентів у заходах, які проведені зовнішніми координаторами з працевлаштування, в оф- та онлайн-форматах, осіб

Джерело: узагальнено авторами за матеріалами [22; 23].

Також відбулося зменшення кількості учасників в онлайн-заходах у 1.5 раза порівняно з офлайн. Можливо припустити, що це зменшення кількості учасників є не таким значним, оскільки заходи проведені на початку карантину до перенасичення інтернет-простору вебінарами.

По-третє, декілька компаній почали проведення індивідуальних освітніх онлайн-проектів, які спрямовані на підвищення рівня пізнаваності компанії як роботодавця та набору на майбутні літні-осінні стажування (табл. 6).

Таблиця 6

Онлайн-заходи для студентів від різних компаній України

Назва компанії	Сфера діяльності	Назва проєкту та кількість учасників	Опис проєкту
ВАТ	FMCG	<i>Webinarium</i> , 272	3 онлайн-лекції за темами "Фінанси", "Маркетинг" та "Виробництво" з можливістю вирішити кейс, виграти подарунки та потрапити на стажування
JTI		<i>Digital Game</i> , 202	Перша Всеукраїнська онлайн-гра ідей. Команди обирали напрямок реального бізнес-виклику, розробляли ідею вирішення, працювали з менторами, найкращі команди отримали подарунки
<i>Philip Morris Ukraine</i>		<i>Take your chance</i> , 334	3 вебінари на теми: "Стереотипи в продажах", "Типи працівників", "Побудова кар'єри в міжнародній компанії". Студенти за бажанням подавали заявки на стажування
<i>Unilever</i>		<i>UniLeadersChallenge</i> , 329	3 вебінари: "Основні техніки та прийоми успішного ведення перемовин" від <i>CD Trainer</i> ; "Інструменти, аналітика і тренди в диджитал" від закордонного диджитал-маркетолога; "Міжнародний бізнес" від CEO компанії. Вирішення кейсів та виграш подарунків
<i>Genesis</i>	IT	<i>Genesis Marketing Week</i> , 459	Тижневє онлайн-навчання від спеціалістів компанії, в кінці навчання тест, за результатами якого – відбір на вакансію

Джерело: узагальнено за матеріалами [24–28].

Більшість компаній для підвищення пізнаваності власного бренду та більшого розкриття інформації про її діяльність використовували, в основному, навчальні формати. Лише декілька з них додали до формату елементи гейміфікації та змагання за подарунки.

Це свідчить про те, що навіть попри кризу деякі компанії прагнуть зберегти бренд роботодавця і доводять свою зацікавленість у кваліфікованих молодих кадрах на ринку.

Висновки. У процесі відновлення економіки України відбудуться певні структурні зміни. Запропонований підхід до пріоритизації галузей економіки України базується на визначенні їх внеску у ВВП, загальній кількості зайнятих працівників і валовому прибутку на одного зайнятого. Це дає змогу в сукупності встановити їх внесок у подолання рецесії, що спричинена пандемією. Відповідно до такої структуризації можна здійснювати поетапне відновлення окремих видів економічної діяльності та їх державну підтримку.

За результатами проведеного аналізу також виявлено зміни стратегії побудови внутрішнього та зовнішнього бренду певними компаніями як роботодавцями:

- усі компанії проводять онлайн-лекції з підтримки психологічного здоров'я працівників, корпоративне навчання, вводять засоби захисту від вірусу. Поодинокі проводять онлайн-фітнес та заняття з йоги;
- для підтримки зовнішнього бренду серед студентів у зв'язку з тим, що набір призупинено, компанії проводять онлайн-навчальні проекти з метою підвищення рівня пізнаваності як роботодавця.

Окремі компанії і в умовах карантину витратили час і ресурси на підтримку своїх працівників і зробили певні кроки в напрямку подолання тривожності від загальної нестабільності: загрози заразитись вірусом *COVID-19* і фінансової кризи. Також важливою роботою рекрутингових агенцій є робота зі студентами як майбутніми працівниками стосовно надання їм впевненості у майбутньому працевлаштуванні та можливості пройти онлайн-стажування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Черкасский Б. Л. Глобальная эпидемиология. М.: Практическая медицина, 2008. 447 с.
2. Луканова В. В. Пандемія у контексті сучасних глобальних процесів: цивілізаційне підґрунтя – бінарна опозиція "людство/довкілля". Збірник наукових праць. 2017. Вип. 127(12). С. 229-231.
3. Practical steps for business to fight COVID-19. International Chamber of Commerce. 2020. URL: <https://iccwbo.org/publication/practical-steps-for-business-to-fight-covid-19>.
4. Covid-19. As the global voice of business, IOE is using this platform to support our members' efforts to protect people and business. International Organisation of Employers. 2020. URL: <https://www.ioe-emp.org/en/policy-priorities/covid-19>.

5. FedEE Viral Risk Categories. Categorisation of Jobs According to Vulnerability to COVID-19. The Federation of International Employers Your Multi-national HR Alliance. 2020. URL: <https://www.fedee.com/fedee-viral-risk-jcategories>.
6. COVID-19: EU institutions and member states must support and protect businesses and workers. *BUSINESS EUROPE*. 2020. URL: <https://www.bussinesseurope.eu/publications/covid-19-eu-institutions-and-member-states-must-support-and-protect-businesses-and>.
7. Пандемія рецесії економіки, а також трохи про банкрутство. *Юридична газета online*. 2020. № 7 (13). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/pandemiya-recesiyi-ekonomiki-a-takozh-trohi-pro-bankrutstvo.html>.
8. Кулицький С. Проблеми розвитку економіки України, обумовлені пандемією коронавірусу COVID-19 у світі, і пошук шляхів їх розв'язання. *Україна: події, факти, коментарі*. 2020. № 8. С. 53-63. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2020/ukr8.pdf>.
9. Ставицкий А. Экономические сценарии пандемии: как трансформироваться Украине. 2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2020/04/7/659085>.
10. COVID-19 и мировая экономика: спасти нельзя ликвидировать? Kreston-GCG. 2020. URL: <https://kreston-gcg.com/covid-19-i-mirovaya-ekonomika-spasti-nelzya-likvidirovat>.
11. Калмыков А. Мировой экономике грозит кризис столетия, предупредил МВФ. Но все оказалось еще хуже. BBC News. 2020. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-52642074>.
12. JPMorgan: коронавирус обойдется мировой экономике в \$5.5 трлн в ближайшие два года. ProFinanceService. 2020. URL: <http://www.profinance.ru/news/2020/04/13/bxa4-jpmorgan-koronavirus-obojdetsya-mirovoj-ekonomike-v-5-5-trln-v-blizhajshie-dva-g.html>.
13. Квартальні розрахунки валового внутрішнього продукту України за 2010–2018 роки. *Статистичний збірник*. 2019.
14. Кількість звільнень персоналу зросла – третя хвиля опитування Work.ua. Work.ua. 2020. URL: <https://www.work.ua/news/ukraine/1479>.
15. Як роботодавці піклуються про працівників: досвід компанії Філіп Моріс Україна. The Point. 2020. URL: <https://thepoint.rabota.ua/yak-robotodavtsi-pikluuyutsya-pro-pratsivnykiv-dosvid-kompaniyi-filip-moris-ukrayina>.
16. Поддержка сотрудников на удаленном режиме в условиях карантина. delo.ua. 2020. URL: <https://delo.ua/business/podderzhka-sotrudnikov-na-udalennom-rezhime-v-us-368222>.
17. Як відповідальний бізнес переживає карантин, кейс компанії Сінево. grc.ua. 2020. URL: <https://grc.ua/interview/26722>.
18. Робота з HR-брендом в умовах карантину MacPaw. 2020. URL: <https://www.facebook.com/jooblehrunity/photos/a.102009921399605/140374600896470/?type=3&theater>.
19. Big Career Fest. 2020. URL: <https://bigcareerfest.online>.
20. KNU CareerDays. 2020. URL: <http://knucareerdays.com>.
21. Про кар'єру, карантин та можливості. 2020. URL: <https://ucu.edu.ua/news/pro-kar-yeru-karantyn-ta-mozhlyvosti>.

22. STUD-FEST Impulse 2020. URL: <https://impulse.stud-point.com/online>.
23. Recruitment Day. 2020. URL: <https://www.facebook.com/events/207795457333502>.
24. Webinarium. URL: <https://www.facebook.com/BATCareers/photos/a.209947239204660/1361981557334550/?type=3&theater>.
25. Digital Game. 2020. URL: <https://www.facebook.com/jticareersukraine/photos/a.1728900904061394/2594788864139256/?type=3&theater>.
26. Take your chance! Discover Philip Morris Ukraine! 2020. URL: <https://www.facebook.com/insidePMIUKraine/posts/604411403616090>.
27. UniLeadersChallenge 2020. URL: <https://www.facebook.com/events/1383644221845218>.
28. Genesis Marketing Week 2020. URL: <https://dou.ua/calendar/32688>.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2020.

Fedulova I., Dzhulai M. Economic consequences of the COVID-19 pandemic for Ukrainian enterprises.

Background. During the COVID-19 pandemic, companies face the challenge of preventing declining business activity, financial stability and maintaining employment.

Analysis of recent research and publications. The problems of economic recovery after the pandemic and the practice of supporting the employer's brand, aimed at maintaining and supporting staff are actively discussed in the articles. The pandemic and the associated economic crisis must lead to changes in the structure of the economy, which will be more prepared for natural shocks.

The aim of the article is to identify the main risks of Ukrainian producers from the introduction of quarantine measures in accordance with the COVID-19 pandemic, priorities of economic activities to restore Ukraine's economy, as well as best practices aimed at supporting the employer's internal brand by companies in various fields.

Materials and methods. The indicators of the analysis of the state of economic development in Ukraine, the results of a survey of 99 Ukrainian companies on the treatment of personnel in May 2020 in connection with the pandemic of COVID-19 were the research materials. A wide range of methods of statistical and qualitative analysis, synthesis of scientific information has been used.

Results. The proposed approach to the prioritization of Ukraine's branches of economics is based on determining their contribution to GDP, the total number of employees and gross profit per employee. It allows them to determine collectively their contribution to overcoming the recession caused by the pandemic. According to this structuring, it is possible to restore gradually certain types of economic activity and their state support. The analysis also has elicited changes in the strategy of building internal and external brands by certain companies as employers: giving online lectures to support the mental health of employees, continuing corporate training, the introduction of virus protection; single online fitness and yoga; to support the external brand among students due to the suspension of recruitment, companies are implementing online training projects to raise awareness as an employer.

Conclusion. The study showed that some companies, even in quarantine, spent time and resources to support their employees and took some steps to overcome the anxiety of general instability: the threat of contracting the COVID-19 virus and the financial crisis. Another important job of recruitment agencies is to work with students as prospective employees to give them confidence in future employment and the opportunity to do an online internship.

Keywords: pandemic, risks, economic development, internal brand of the employer, external brand of the employer.

REFERENCES

1. Cherkasskij, B. L. (2008). *Global'naja jepidemiologija [Global epidemiology]*. Moscow: Prakticheskaja medicina [in Russian].
2. Lukanova, V. V. (2017). Pandemija u konteksti suchasnyh global'nyh procesiv: cyvilizacijne pidg'runtja – binarna opozycja "ljudstvo/dovkillja" [Pandemic in the context of modern global processes: the basis of civilization – the binary opposition "humanity/environment"]. *Zbirnyk naukovykh prac' – Collection of scientific works*. Issue 127(12), 229-231 [in Ukrainian].
3. Practical steps for business to fight COVID-19 (2020). International Chamber of Commerce. Retrieved from <https://iccwbo.org/publication/practical-steps-for-business-to-fight-covid-19> [in English].
4. Covid-19 (2020). As the global voice of business, IOE is using this platform to support our members' efforts to protect people and business. International Organisation of Employers. Retrieved from <https://www.ioe-emp.org/en/policy-priorities/covid-19> [in English].
5. FedEE Viral Risk Categories (2020). Categorisation of Jobs According to Vulnerability to COVID-19. The Federation of International Employers Your Multinational HR Alliance. Retrieved from <https://www.fedee.com/fedee-viral-risk-jcategories> [in English].
6. COVID-19 (2020). EU institutions and member states must support and protect businesses and workers. *BUSINESS EUROPE*. Retrieved from <https://www.bussinesseurope.eu/publications/covid-19-eu-institutions-and-member-states-must-support-and-protect-businesses-and> [in English].
7. Pandemija recesii' ekonomiky, a takozh trohy pro bankrutstvo [Pandemic of the economic recession, and a little about bankruptcy] (2020). *Jurydychna gazeta online – Legal newspaper online*, 7 (13). Retrieved from <https://jur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/pandemiya-recesiyi-ekonomiki-a-takozh-trohi-pro-bankrutstvo.html> [in Ukrainian].
8. Kulyc'kyj, S. (2020). Problemy rozvytku ekonomiky Ukrai'ny, obumovleni pandemijeju koronavirusu COVID-19 u sviti i poshuk shljahiv i'h rozv'jazannja [Problems of Ukraine's economy development caused by the pandemic of coronavirus COVID-19 in the world and search of ways of their decision]. *Ukrai'na: podii', fakty, komentari – Ukraine: events, facts, comments*, 8, 53-63. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2020/ukr8.pdf> [in Ukrainian].
9. Stavvykyj, A. (2020). Ekonomycheskye scenaryy pandemyy: kak transformyrovat'sja Ukraine [*Economic scenarios of the pandemic: how to transform Ukraine*]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2020/04/7/659085> [in Russian].
10. COVID-19 i mirovaja jekonomika: spasti nel'zja likvidirovat'? Kreston-GCG [*COVID-19 and the global economy: save cannot be liquidated? Kreston-GCG*] (2020). Retrieved from <https://kreston-gcg.com/covid-19-i-mirovaya-ekonomika-spasti-nelzya-likvidirovat> [in Russian].
11. Kalmykov, A. (2020). Mirovoj jekonomike grozit krizis stoletija, predupredil MVF. No vse okazalos' eshhe huzhe. *BBC News [The global economy faces a century crisis, the IMF warned. But things turned out to be even worse. BBC News.]*. Retrieved from <https://www.bbc.com/russian/news-52642074> [in Russian].
12. JPMorgan: koronavirus obojdetsja mirovoj jekonomike v \$5.5 trln v blizhajshie dva goda [JPMorgan: coronavirus will cost the global economy \$ 5.5 trillion in the next two years] (2020). *ProFinanceService*. Retrieved from <http://www.profinance.ru/news/2020/04/13/bxa4-jpmorgan-koronavirus-obojdetsya-mirovoj-ekonomike-v-5-5-trln-v-blizhajshie-dva-g.html> [in Russian].
13. Kvartal'ni rozrahunky valovogo vnutrishn'ogo produktu Ukrai'ny za 2010–2018 roky (2019). [Quarterly calculations of the gross domestic product of Ukraine for 2010–2018]. *Statystychnyj zbirnyk – Statistical collection* [in Ukrainian].

14. Kil'kist' zvil'nen' personalu zrosla – tretja hvylja opytuvannja [The number of staff dismissals has increased - the third wave of the survey] (2020). Work.ua. Work.ua. Retrieved from <https://www.work.ua/news/ukraine/1479> [in Ukrainian].
15. Jak robotodavci piklujut'sja pro pracivnykiv: dosvid kompanii' Filip Moris Ukrai'na [How employers take care of employees: the experience of Philip Morris Ukraine] (2020). *The Point*. Retrieved from <https://thepoint.rabota.ua/yak-robotodavtsi-pikluyutsya-pro-pratsivnykiv-dosvid-kompaniyi-filip-moris-ukrayina> [in Ukrainian].
16. Podderzhka sotrudnikov na udalennom rezhime v uslovijah karantina [Employees support in remote ways under quarantine] (2020). *delo.ua*. Retrieved from <https://delo.ua/business/podderzhka-sotrudnikov-na-udalennom-rezhime-v-us-368222> [in Russian].
17. Jak vidpovidal'nyj biznes Perezhyvaje karantyn, kejs kompanii' Sinevo [How responsible business is in quarantine, the case of Sinevo] (2020). *grc.ua*. Retrieved from <https://grc.ua/interview/26722> [in Ukrainian].
18. Robota z HR-brendom v umovah karantynu MacPaw [Work with HR-brand under quarantine MacPaw] (2020). Retrieved from <https://www.facebook.com/jooblehrunity/photos/a.102009921399605/140374600896470/?type=3&theater> [in Ukrainian].
19. Big Career Fest (2020). Retrieved from <https://bigcareerfest.online> [in English].
20. KNU CareerDays (2020). Retrieved from <http://knucareerdays.com> [in English].
21. Pro kar'jeru, karantyn ta mozhlyvosti [About career, quarantine and opportunities] (2020). Retrieved from <https://ucu.edu.ua/news/pro-kar-yeru-karantyn-ta-mozhlyvosti> [in Ukrainian].
22. STUD-FEST Impulse (2020). Retrieved from <https://impulse.stud-point.com/online> [in English].
23. Recruitment Day (2020). Retrieved from <https://www.facebook.com/events/207795457333502> [in English].
24. Webinarium. *www.facebook.com*. Retrieved from <https://www.facebook.com/BATCareers/photos/a.209947239204660/1361981557334550/?type=3&theater> [in English].
25. Digital Game (2020). *www.facebook.com*. Retrieved from <https://www.facebook.com/jticareersukraine/photos/a.1728900904061394/2594788864139256/?type=3&theater> [in English].
26. Take your chance! Discover Philip Morris Ukraine! (2020). Retrieved from <https://www.facebook.com/insidePMIUKraine/posts/604411403616090> [in English].
27. UniLeadersChallenge (2020). Retrieved from <https://www.facebook.com/events/1383644221845218> [in English].
28. Genesis Marketing Week (2020). Retrieved from <https://dou.ua/calendar/32688> [in English].

ПРИТУЛЯК Наталія,

к. е. н., доцент, доцент кафедри корпоративних фінансів і контролінгу
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
Київ, Україна, проспект Перемоги, 54/1

*E-mail: fin_an@ukr.net**ORCID: 0000-0002-1557-0191*

ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ЛІКВІДНОСТІ АКТИВІВ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто питання вдосконалення методики аналізу ліквідності шляхом введення до арсеналу її типових інструментів незастосованого раніше факторного аналізу, який дає змогу забезпечити більш детальний розгляд причин зміни показників ліквідності. Математичне вираження функціональних залежностей, притаманних природі ліквідності, побудовано на основі результатів дослідження її теоретичних аспектів за допомогою застосування детермінованого моделювання факторних систем.

Ключові слова: ліквідність, платоспроможність, оборотність поточних активів, факторний метод аналізу, детерміноване моделювання, коефіцієнтний метод фінансового аналізу.

Притуляк Н. Факторный анализ ликвидности активов предприятия. Рассмотрены вопросы совершенствования методологии анализа ликвидности путем введения в арсенал ее типичных инструментов неиспользованного факторного анализа, что позволяет более детально рассмотреть причины изменения показателей ликвидности. Построение математического выражения функциональных зависимостей, присущих природе ликвидности, сделано на основе результатов исследования ее теоретических аспектов путем применения детерминированного моделирования факторных систем.

Ключевые слова: ликвидность, платежеспособность, оборачиваемость текущих активов, факторный метод анализа, детерминированное моделирование, коэффициентный метод финансового анализа.

Постановка проблеми. За сучасних умов фінансово-господарська діяльність окремого економічного суб'єкта є предметом пильної уваги широкого кола його стейкхолдерів, пов'язаних з ним численними й різноманітними фінансовими відносинами, а тому зацікавлених у результатах його функціонування. Для них значущою характеристикою фінансового стану бізнес-партнера є ліквідність його активів, оскільки вона визначає здатність компанії погашати у визначений строк та

© Притуляк Н., 2020

Свідоцтво про реєстрацію авторського права № 86556 від 06.03.2019,

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (формула 3);

Свідоцтво про реєстрацію авторського права № 84903 від 28.01.2019,

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (формула 4).

в повному обсягу власні зобов'язання перед постачальниками, кредиторами, інвесторами, державою, власними працівниками, а також зберігати права володіння майном у довгостроковій перспективі.

З іншого боку, дотримання належного рівня ліквідності є однією з основних умов стабільного функціонування та розвитку самого підприємства. Адже погіршення якісного складу його майна внаслідок утворення залежаних (надмірних, не використовуваних тривалий час) засобів робить їх фактичну цінність сумнівною, що призводить до зниження ліквідності, ускладнень із здійсненням своєчасних розрахункових операцій, виконання яких відбувається лише за умов наявності на балансі економічних ресурсів. Тривалий характер затримки з надходженням платежів стає однією з основних причин падіння дохідності підприємницької структури і створює серйозну загрозу настання її банкрутства.

З цих причин об'єктивна та всебічна оцінка ліквідності не втрачає своєї актуальності та першорядного значення як для окремих суб'єктів господарювання, так і для їх бізнес-оточення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї тематики свідчить, що пік її популярності в наукових колах припадав на кінець 1990-х – початок 2000-х років, коли кардинально змінювався економічний уклад національної економіки і разом з ним – зміст фахової освіти. Впродовж наступних 20-ти років інтерес вчених до цієї проблематики незаслужено, проте стрімко знижувався, і вона з площини наукових досліджень поступово інтегрувала в навчальну літературу. Питання ліквідності та методики її оцінки зосереджені переважно в окремих розділах підручників з фінансового аналізу О. В. Єфімової, В. В. Ковальова, Р. О. Костирко, М. П. Любушіна, М. Р. Лучко тощо й лише іноді розглядаються в межах поодиноких наукових монографій і статей.

Результати аналізу останніх публікацій з цієї тематики показують, що наукові дослідження здебільшого присвячені питанням щодо: з'ясування сутності та ознак ліквідності; ідентифікації факторів, що впливають на її рівень; необхідності розмежування понять ліквідності та платоспроможності [1; 2]; оптимізації умов забезпечення платоспроможності підприємства з позиції його фінансової безпеки, серед яких ліквідність активів, якісна структура балансу, ефективне управління дебіторською заборгованістю та запасами відіграють вирішальну роль [3]; методичних засад оцінки ліквідності та платоспроможності, сукупності фінансових коефіцієнтів; діагностики ліквідності як базової системи антикризового управління [4; 5]; удосконалення процесу управління ліквідністю підприємства, головним джерелом інформаційного забезпечення якого є результати відповідного тематичного аналізу [6; 7].

Ці та інші дослідження не дали змоги забезпечити помітний еволюційний розвиток та вдосконалити методику фінансового аналізу з цієї тематики і вона, як і декілька десятків років тому, продовжує обмежуватися лише коефіцієнтним методом, який не враховує взаємо-

зв'язку, взаємозалежності та обумовленості ліквідності з іншими фінансово-економічними процесами та явищами. Це унеможлиблює реалізацію принципу комплексності в аналітичному дослідженні, не забезпечує отримання більш точних його результатів, не утворює достатню інформаційну основу для ґрунтовних висновків, виявлення резервів підвищення ефективності управлінських рішень.

Суттєво розширює можливості коефіцієнтного методу аналізу факторний метод, який відіграє провідну роль у формуванні вичерпної доказової бази на користь того чи іншого управлінського рішення фінансового характеру. Адже цей метод фінансового аналізу дає чітке уявлення про досліджуваний об'єкт, характеризує й кількісно описує його внутрішню структуру, а також функціональні зв'язки, забезпечує системне вивчення й оцінку впливу факторів на зміни результативного показника.

Метою статті є обґрунтування можливості та доцільності застосування (в контексті аналізу ліквідності) факторного методу з подальшою реалізацією його ключового завдання, яке полягає у моделюванні функціонального зв'язку між результативними та факторними показниками.

Матеріали та методи. У ході дослідження використано загальнонаукові методи діалектики, порівняння, аналогії, аналізу, синтезу, теоретичного систематизування та узагальнення.

Результати дослідження. Подолання обмеженості існуючих методик аналізу ліквідності та забезпечення їх розвитку неможливе без глибокого і всебічного вивчення економічної сутності об'єкта вивчення, результати якого створюють теоретичну основу для побудови математичного вираження функціональних залежностей, притаманних природі результативного показника. Необхідність виконання цього завдання ще більшою мірою актуалізується на фоні результатів огляду економічних джерел з цієї проблематики, які показали, що визначення сутності поняття ліквідності науковцями трактується не лише в різних аспектах, що ускладнює їх систематизацію та розуміння, а й без урахування причинно-наслідних зав'язків, що існують між ліквідністю та іншими важливими характеристиками фінансового стану підприємства (*таблиця*).

Таблиця

Підходи до визначення економічної сутності ліквідності

Автор	Визначення ліквідності
Словник фінансових термінів [8]	Визначено співвідношення величини заборгованості і засобів, що можуть бути використані для її погашення. Ліквідність означає безумовну платоспроможність і припускає визначену залежність між активами і зобов'язаннями як за загальною сумою, так і за термінами настання зобов'язань
І. В. Олександренко [9]	Спроможність підприємства швидко реалізувати активи й одержувати гроші для оплати зобов'язань, тобто співвідношення величини ліквідних активів і поточної заборгованості. Ліквідність – це здатність активів швидко перетворюватись на гроші

Закінчення таблиці

Автор	Визначення ліквідності
Ю. С. Цал-Цалко [10, с. 308]	Спроможність поточних активів підприємства, визначених об'єктами платіжних засобів, перетворюватись в грошову форму або безпосередньо бути майном для виконання всіх необхідних розрахунків у міру настання терміну їх здійснення
Г. Г. Старостенко [6, с. 100].	У загальному розумінні означає здатність цінностей перетворюватись в грошові кошти, що характеризується наявністю у підприємства ліквідних засобів у формі залишку грошей у касі, грошових коштів на рахунках у банку та тих елементів оборотних активів, що легко реалізуються. Ступінь ліквідності визначається тривалістю часового періоду, протягом якого ця трансформація може бути здійснена. Чим коротший період, тим вища ліквідність активу. Ліквідність є одним із аспектів платоспроможності, пов'язаної з перетворенням наявних засобів у таку форму, яка дає змогу виконати свої зобов'язання
Л. А. Лахтіонова [11, с. 246]	Здатність та швидкість перетворення оборотних активів у грошові кошти з метою погашення поточних зобов'язань як у міру виникнення термінів їх сплати, так і прострочених боргів
І. А. Бланк [12, с. 178]	Спроможність окремих видів майнових цінностей бути швидко перетвореними у грошову форму без втрати своєї поточної вартості в умовах усталеної кон'юнктури ринку. Вона характеризується як функція часу (строку можливого продажу активу) і ризику (можливої втрати вартості майна за умов терміновості його продажу)
А. П. Дорошенко [13, с. 230]	Характеризує спроможність суб'єкта господарювання здійснювати погашення своїх зобов'язань як за рахунок наявних грошових коштів, так і за рахунок грошових коштів, отриманих від реалізації окремих елементів майна підприємства
Я. І. Мулик [14, с. 44]	Слід розглядати як час, необхідний для продажу активу, та як суму, одержану від продажу активу
Д. В. Щербатих [15]	Спроможність підприємства швидко реалізувати активи й одержувати гроші для оплати зобов'язань
П. Д. Каминський [16, с. 82]	Характеризує можливість надходження грошових коштів не лише за рахунок реалізації активів, а й за рахунок залучення додаткових зовнішніх коштів
Л. С. Стасюк [17]	Можна оцінити: по-перше, час, необхідний для перетворення активів у грошову форму; по-друге, ймовірність реалізувати актив і отримати визначену ринкову ціну
І. М. Крейдич, О. С. Наконечна, О. С. Харченко [3, с. 192]	Здатність активів трансформуватися в грошові кошти, при цьому ступінь ліквідності визначається як тривалість періоду, протягом якого така трансформація може бути здійснена. Чим менше необхідно часу для інкасації певного активу, тим вищий його рівень ліквідності. В цьому контексті ліквідність необхідно розглядати з позиції того, який час необхідний для продажу активів, та яка сума буде одержана в результаті цього

Джерело: зведено автором за [3; 6; 8–17].

Визначено, що здебільшого під *ліквідністю* розуміють процес трансформації активів у грошові кошти, швидкість здійснення якої визначає її рівень. Ця характеристика майнових цінностей є особливо важливою, оскільки обумовлює потенційну спроможність підпри-

ємства розраховуватися з кредиторами за поточними операціями. І хоча короткострокові пасиви економічного суб'єкта можуть погашатися за рахунок різних джерел (адже забезпеченням цієї заборгованості можуть бути будь-які активи, в т.ч. й іммобільні майнові цінності), ситуація, коли для цих цілей продається частина основних засобів є небажаною. Саме тому при визначенні рівня ліквідності, поточні активи зіставляють з поточними зобов'язаннями:

$$K_{пл} = \frac{OA}{КП}, \quad (1)$$

де $K_{пл}$ – коефіцієнт поточної ліквідності;

OA – оборотні активи;

КП – короткострокові пасиви.

З огляду на те, що для будь-якого підприємства достатній рівень ліквідності є однією з найважливіших характеристик стабільності господарської діяльності, більшість дослідників ключовою її ознакою вважають "формальне перевищення (у вартісному виразі) оборотних активів над короткостроковими пасивами" [18, с. 305]. Вони зазначають: чим більше це перевищення, тим сприятливіший фінансовий стан підприємства з позиції ліквідності. Якщо величина оборотних активів недостатньо велика порівняно з короткостроковими пасивами, поточний стан є нестійким; і може виникнути ситуація, коли економічний суб'єкт не матиме достатньо грошових коштів для розрахунків за своїми зобов'язаннями і змушений буде або порушувати технологічний процес (наприклад, терміново продавати частину запасів чи обтяжувати себе новими боргами), або розпродавати частину довгострокових активів. На їхню думку, "чим більше перевищення поточних активів над поточними зобов'язаннями, тим менше ступінь ризику втрати ліквідності. Тому необхідно прагнути до нарощення оборотного капіталу" [19, с. 115].

Однак з такими висновками важко погодитися через декілька причин. *По-перше*, безпідставне перевищення поточних активів понад потреби підприємства в них може призвести до погіршення їх якісного складу, наприклад, через утворення сумнівної дебіторської заборгованості або залежаних запасів. Тож незважаючи на алгоритм розрахунку показника поточної ліквідності, взаємозв'язок між поточними активами і рівнем ліквідності на практиці має більш складну (ніж "пряма") залежність і формування мобільної складової майна у розмірі, що перевищує потреби підприємства в них, лише погіршуватиме якісний склад активів.

По-друге, надмірне формування оборотних активів (понад оптимальні потреби підприємства в них) призводить до збільшення тривалості періоду, за який вони здійснюють один оборот (див. *формулу 2*), в результаті чого відбувається уповільнення руху авансованого в них

капіталу, а разом з цим – скорочення доходів від реалізованої продукції, мінімізація прибутку, виникнення додаткової потреби в обсягах фінансування, зростання боргів.

$$T_{об.ок} = \frac{t \cdot OA}{V_p}, \quad (2)$$

де $T_{об.ок}$ – тривалість одного обороту оборотних коштів;

t – кількість днів періоду, обраного для дослідження;

OA – оборотні активи;

V_p – обсяг реалізованої продукції.

Факт, що надмірне збільшення поточних активів однаково негативно впливає як на ліквідність, так і на швидкість обертання оборотних коштів, дає підстави вважати, що між цими оціночними критеріями, хоча вони й належать різним за тематикою групам фінансових показників (ліквідності та ділової активності – прим. авт.), існує тісний зв'язок, який ще й досі не знайшов свого формалізованого опису. Вихідною причиною цієї ситуації є неправильне розуміння "процесу трансформації" активів у грошові кошти при визначенні ступеня їх ліквідності.

Як свідчать дані таблиці, цей процес зазвичай розглядають у контексті швидкості продажу активів, тоді як тривалість перетворення останніх на грошові кошти справедливо визначати періодом їх проходження через відповідні стадії кругообігу: починаючи з фізичної форми, коли підприємство отримує від постачальника запаси товарно-матеріальних цінностей для здійснення своєї діяльності, і закінчуючи їх перетворенням на грошову форму, у якій кошти надходять на рахунок підприємства за реалізовану ним продукцію. Ось чому запаси сировини вважаються менш ліквідними, ніж готова продукція, яка, зі свого боку, є менш ліквідною, ніж дебіторська заборгованість.

Це зауваження має важливу доказову силу, оскільки здатне знайти своє прикладне застосування в детермінованому моделюванні факторних систем, в результаті чого забезпечити більш детальний розгляд впливу факторів на зміни результативного показника і створити основу для отримання більш точних результатів аналізу, присвяченого якості управління поточними активами підприємства.

Побудувати модель факторної системи означає представити досліджуване явище у вигляді математичної залежності певної сукупності факторів, які знаходяться з ним у функціональному зв'язку. Тож виявлений зв'язок між (2) та (1) можна представити таким чином¹:

$$T_{об.ок} = \frac{t \cdot КП}{V_p} \cdot \frac{OA}{КП}, \quad (3)$$

¹ Для побудови факторної системи використано метод розширення, який застосовують у детермінованому моделюванні факторних систем [20, с. 94].

Відповідно до теорії детермінованого моделювання для того, щоб оцінити змодельовану факторну систему з позиції її пізнавальної цінності (адже модель може бути створена за допомогою прийомів математичної абстракції, а може являти собою відображення причинно-наслідкових зв'язків між показниками – прим. авт.), необхідно перевірити отриману залежність на її дотримання двом основним правилам моделювання факторних систем, а саме:

правило 1: фактори моделі повинні мати явно виражений характер і реально існувати, а не бути придуманими абстрактними величинами чи явищами;

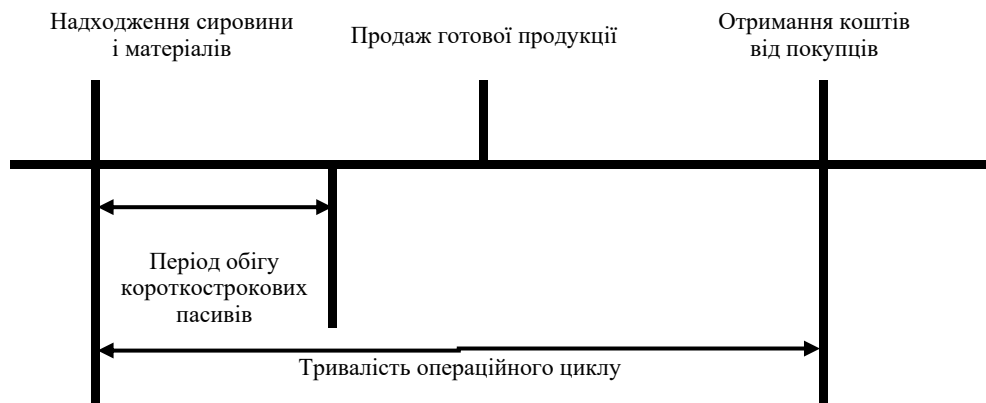
правило 2: фактори, які входять в систему, мають бути не лише необхідними елементами формули, але й знаходитися в причинно-наслідковому зв'язку з досліджуваними показниками.

Авторська система представлена двома факторами, які у фінансовому аналізі застосовуються як самостійно існуючі показники. Це:

$$\frac{t \cdot \text{КП}}{V_p} \text{ – 1-й фактор – тривалість погашення короткострокових пасивів,}$$

$$\frac{\text{ОА}}{\text{КП}} \text{ – 2-й фактор – коефіцієнт поточної ліквідності.}$$

Стосовно 1-го фактора, то він має прямий і безпосередній зв'язок з тривалістю операційного циклу, оскільки є його частиною² (рисунк). Тож математичний алгоритм побудованої моделі (3), в якому досліджуваний 1-й фактор знаходиться в прямій залежності із результативним показником, переконує в дотриманні вимог 2-го правила для цього фактора моделі.

Тривалість операційного циклу [20, с. 346]

² Тривалість одного обороту оборотних активів охоплює час проходження коштів скрізь стадії виробництва й обертання і складає один операційний цикл.

Справедливість включення в модель 2-го фактора – коефіцієнта поточної ліквідності – доведена вище, в результаті уточнення "процесу трансформації" активів у грошові кошти, що вказує на існування прямого зв'язку між 2-м фактором і результативним показником та переконує у дотриманні другого правила при побудові цієї моделі.

Таким чином, змодельована факторна система дає змогу не лише суттєво розширити технічні можливості коефіцієнтного методу аналізу ліквідності, а й отримати важливі для інформаційного забезпечення управлінських рішень висновки. Так, описаний у моделі зв'язок між ліквідністю та швидкістю обертання оборотних коштів дає всі підстави, щоб коригувати зміст основної ознаки ліквідності, якою до нині вважалося "формальне" перевищення поточних активів над поточними пасивами.

Авторська факторна система доводить: забезпечення реальної ліквідності³ може бути досягнуто лише в результаті вдосконалення якісного складу поточних активів, з домінуванням у них високоліквідних елементів, тривалість трансформації яких у грошові кошти не справлятиме негативного впливу на швидкість обертання оборотного капіталу підприємства.

Крім того, представлені в моделі залежності переконують: підвищення ліквідності, яке не призводитиме до уповільнення обертання оборотного капіталу, можливе лише за умов оптимізації періоду погашення поточних боргів. Це означає, що підвищення реальної ліквідності є можливим у результаті вдосконалення не лише якісного складу поточних активів, а й поточних пасивів з позиції терміну їх погашення.

Подальші дослідження щодо можливості застосування факторного методу в межах аналізу ліквідності дали змогу дійти висновку, що факторна модель (3) може бути розширена. *Аргументами*, що призвели до переконання в доцільності подальшого детермінованого моделювання, стали:

- необхідність дотримання основного принципу застосування факторного методу аналізу, згідно з яким: більша кількість факторів дає змогу отримати більш точні результати дослідження;
- актуальність питання про правомочність зіставлення кредиторської та дебіторської заборгованості, на підставі чого останній показник був введений як ще один множник у факторну систему (3)⁴.

У результаті отримано трифакторну модель виду:

$$T_{\text{од.ок}} = \frac{t \cdot ДЗ}{V_p} \cdot \frac{КП}{ДЗ} \cdot \frac{ОА}{КП} \quad (4)$$

де ДЗ – поточна дебіторська заборгованість;

³ Під реальною ліквідністю слід розуміти ту, що відповідає дійсності, а не відображена лише рівнем показника. Факторну систему побудовано за допомогою методу розширення.

⁴ Факторну систему побудовано за допомогою методу розширення.

- $\frac{t \cdot ДЗ}{V_p}$ – 1-й фактор – період інкасації дебіторської заборгованості,
 $\frac{КП}{ДЗ}$ – 2-й фактор – співвідношення короткострокових пасивів до дебіторської заборгованості,
 $\frac{ОА}{КП}$ – 3-й фактор – коефіцієнт поточної ліквідності.

З метою отримання переконливих аргументів на користь того, що збудованій моделі (4) не притаманна математична абстракція, оцінимо її пізнавальну цінність шляхом перевірки на відповідність основним правилам детермінованого моделювання (їх зміст див. вище).

Так, ідентифікація факторів моделі (4) показала: кожний з них являє собою самостійно існуючий у практиці фінансового аналізу показник із закономірною і загальновідомою логікою побудови алгоритму його розрахунку, що вказує на дотримання 1-го правила при здійсненні детермінованого моделювання.

Беручи до уваги, що метою факторного аналізу є виявлення факторів й оцінка ступеня їх впливу на результативний показник [18, с. 78], перевірку на дотримання 2-го правила моделювання виконаємо за кожним з 3-х факторів моделі (4).

Перший фактор характеризує ефективність управління дебіторською заборгованістю – одного з елементів оборотних активів, ступінь надійності та якісний склад якого визначають рівень ризику втрати ліквідності та платоспроможності підприємства. Період погашення дебіторської заборгованості, який по суті є показником її ліквідності (адже характеризує швидкість перетворення боргів контрагентів у гроші – прим. авт.), суттєво і безпосередньо впливає на тривалість операційного циклу⁵ (див. *рисунок*), яка в факторній системі (4) виступає як результативний показник ($T_{об.ок}$).

Другий фактор є одним з показників оцінки відповідності умов надання та отримання товарного кредиту, в межах якого відбувається порівняння сум дебіторської та кредиторської заборгованості.⁶

Справедливо вважається, що дебіторська заборгованість, яка утворюється в результаті відволікання коштів з обороту, має бути компенсована комерційними кредитами, наданими постачальниками, а при надходженні оплати від покупців продукції виступати джерелом погашення поточних боргів. Тоді, внаслідок відповідності сум дебіторської і кредиторської заборгованості на підприємстві, забезпечується умова дотримання платоспроможності. У разі, коли коштів

⁵ Тривалість одного обороту оборотних активів охоплює час проходження коштів скрізь стадії виробництва і обертання і складає один операційний цикл.

⁶ Адже підприємство одночасно виступає і як кредитор своїх покупців, коли надає відстрочку платежу за відвантажену продукцію, і як позичальник, коли отримує товарний кредит від постачальників і підрядників.

дебіторів не вистачає для розрахунків з постачальниками (значення другого фактора зростає – прим. авт.), порушується платіжна дисципліна, не виконуються зобов'язання, зростає їх загальна величина через утворення прострочених боргів, що призводить до збільшення періоду обігу поточних пасивів, а разом з цим і кількості днів операційного циклу⁷.

Третій фактор визначає якісний склад поточних активів з позиції їх ліквідності, ступінь якої зростає із скороченням періоду проходження капіталу через відповідні стадії кругообігу. Тож підвищення ліквідності поточних активів виявляється в прискоренні швидкості їх обертання, в результаті чого утворюється відносна економія фінансових ресурсів, яка зменшує потребу підприємства в них, а відтак, і необхідність залучення позикового капіталу на короткостроковій основі.

Описаний взаємозв'язок, що існує між третім фактором і результативним показником моделі (4), свідчить, що не будь-яке збільшення оборотних активів позитивно впливає на ліквідність і платоспроможність⁸, а лише те, яке обумовлено потребами підприємства в них і не погіршує показників оборотності мобільної складової майна, а отже, забезпечує можливість досягнення різними елементами оборотних активів такого ступеня трансформації у грошові кошти, який є для кожного з них найбільш прийнятним.

Таким чином, розглянуті залежності між факторними і результативним показником моделі (4) повністю знаходять своє математичне відображення в цій функціональній залежності, чим доводять її відповідність правилам детермінованого моделювання, а отже, і пізнавальну цінність.

Висновки. Незважаючи на домінуючу роль ліквідності та платоспроможності серед інших характеристик фінансового стану, методика аналізу з цього тематичного напрямку незаслужено втрачає зацікавленість з боку дослідників і, як наслідок, ще й досі обмежується лише розрахунком відносних показників. І хоча коефіцієнтний метод має ряд переваг, він не надає можливість генерувати повноцінну і достатню інформацію, необхідну для розробки та прийняття управлінських рішень, спрямованих на збереження і підтримання суб'єкта господарювання в стані, спроможному до виконання власних зобов'язань, а відтак, не захищає певною мірою від банкрутства. Тож очевидною є необхідність удосконалення методики аналізу ліквідності. Причому це важливо не лише з позиції інтересів потенційних партнерів, а й з боку власних потреб у забезпеченні більш ефективного фінансового менеджменту.

Результати проведеного дослідження показали, що реалізація цих завдань є основою для більш детального вивчення теоретичних аспектів

⁷ Тривалість обороту поточних пасивів складає частину операційного циклу, а тому прямо впливає на його тривалість.

⁸ Це стосується утворення залежаних, надмірних, невикористовуваних тривалий час засобів, що робить їх фактичну цінність сумнівною.

ліквідності та платоспроможності, що дає підстави для виявлення можливості й обґрунтування доцільності застосування нетипових (для цього тематичного дослідження), але відомих практиці фінансового аналізу технологій. Подальший пошук можливостей удосконалення та розвитку методики аналізу ліквідності дасть змогу винайти дієвий інструмент оптимізації активів та зобов'язань, що забезпечить підвищення якості управління реальною ліквідністю підприємства, спрямованого на досягнення більш швидких темпів оборотності поточних активів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соколова Е., Чернявська Г. Проблеми управління ліквідністю та платоспроможністю підприємства. *Збірник наукових праць ДЕТУТ*. 2016. Вип. 35. С. 330-338. *Серія: Економіка і управління*.
2. Цыганков К. Ю., Фадейкина Н. В., Курганова М. В. Ликвидность и платежеспособность сквозь призму научной методологии. *Сибирская финансовая школа*. 2017. № 6. С. 115-128.
3. Крейдич І. М., Наконечна О. С., Харченко О. С. Умови забезпечення платоспроможності підприємств в контексті їх фінансової безпеки. *Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. 2015. № 12. С. 190-198.
4. Терен Г. М. Система показників аналізу ліквідності підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 8. С. 36-41.
5. Коваленко Д. І., Гуминюк П. П. Діагностика ліквідності та платоспроможності у системі антикризового управління. *Международный научный журнал "Интернаука"*. 2017. № 15 (37). Т. 2. С. 30-35. *Серія: Экономические науки*.
6. Старостенко Г. Г. Управління ліквідністю малого підприємства: теоретичний аспект. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 16. С. 98-104.
7. Щербань О. Д. Стратегічні орієнтири управління ліквідністю та діловою активністю підприємства. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. 2016. № 2. Т. 23. С. 206-212.
8. Словарь финансовых терминов. URL: <https://slovar.cc/ekon/fin/2347772.html>.
9. Олександренко І. В. Діагностика ліквідності та платоспроможності підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 6 (156). С. 419-426.
10. Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 566 с.
11. Лахтіонова Л. А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання: монографія. Київ: КНЕУ. 2001. 388 с.
12. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента. В 2-х т. Київ: Эльга, 1999. Т.1. 590 с.
13. Дорошенко А. П. Оцінка ліквідності та платоспроможності в контексті діагностики загального фінансового стану підприємства. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. С.229-237.
14. Мулик Я. І. Ліквідність підприємств як елемент управління фінансовою безпекою: методичне та інформаційне забезпечення. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки та практики*. 2017. № 4. С. 42-51.

15. Щербатих Д. В. Аналіз показників ліквідності на підприємствах машинобудування в Черкаській області. *Ефективна економіка*. 2012. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1039>.
16. Каминський П. Д. Аналіз ліквідності балансу на прикладі ПАТ "ПВП "Кривбасвибхпром". *Торгівля і ринок України*. 2017. №1(41). С.81-87.
17. Стасюк Л. Аналіз показників ліквідності і платоспроможності на прикладі ПАТ "ХЗКПУ "Пригма-Прес". *Галицький економічний вісник*. 2014. Т. 44. № 1. С. 154-161.
18. Ковалев В. В. Финансовый анализ: методы и процедуры. М.: Финансы и статистика, 2001. 560 с.
19. Лисицына Е. В. Управление активами компании. *Финансовый менеджмент*. 2005. № 5. С.112-127.
20. Ковалев В. В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Финансы и статистика, 1998. 512 с.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2020.

Prytuliak N. Factor analysis of liquidity of enterprise assets.

Background. *With a significant number of bankrupt enterprises in Ukraine, an objective and comprehensive assessment of liquidity does not lose its relevance and continues to be important for both individual businesses and their business environment.*

Analysis of recent researches and publications. *Despite a large number of scientific works on the analysis of liquidity of the enterprise, the existing methodological approaches to determining its level are generalized, they are considered autonomously, only within the coefficient method, and, consequently, do not take into account the relationship, interdependence, and conditionality with other financial and economic processes and phenomena.*

The aim of the article is to substantiate the possibility and feasibility of application in the context of liquidity analysis of the factor method with the subsequent implementation of its key task, which is to identify factors and model their functional relationship with the efficient indicator.

Materials and methods. *General scientific methods of dialectics, comparison, analogy, analysis, synthesis, theoretical systematization, and generalization were used in the research.*

Results. *The theoretical basis for the application of deterministic modeling of factor liquidity systems was the study and refinement of the economic essence and its main features. It is proved that the process of transformation of assets into cash must be considered from the standpoint of the duration of the conversion of property values into cash, which is due to the period of their passage through the relevant stages of the cycle. This vision of assets liquidity has allowed to model factor systems, the practical use of which in the financial analysis will contribute to a more complete information support of the management of current assets and liabilities of the enterprise.*

Conclusion. *Further search of opportunities to improve this technique will allow to invent an effective tool for optimizing assets and liabilities, and increase the quality of real liquidity management of the enterprise, aimed at achieving a faster turnover of current assets.*

Keywords: liquidity, solvency, turnover of current assets, factor method of analysis, deterministic modeling, coefficient method of financial analysis.

REFERENCES

1. Sokolova, E., & Chernjavs'ka, G. (2016). Problemy upravlinnja likvidnistju ta platospromozhnistju pidpryjemstva [Problems of liquidity and solvency management of the enterprise]. *Zbirnyk naukovykh prac' DETUT – Collection of scientific works SETUT*. Is. 35. 330-338. *Serija "Ekonomika i upravlinnja"* [in Ukrainian].
2. Cygankov, K. Ju., Fadejkina, N. V., & Kurganova, M. V. (2017). Likvidnost' i platezhesposobnost' skvoz' prizmu nauchnoj metodologii [Liquidity and solvency through the prism of scientific methodology]. *Sibirskaja finansovaja shkola – Siberian Financial School*, 6, 115-128 [in Russian].
3. Krejdych, I. M., Nakonechna, O. S., & Harchenko, O. S. (2015). Umovy zabezpechennja platospromozhnosti pidpryjemstv v konteksti i'h finansovoi bezpeky [Conditions for solvency ensuring of enterprises in the context of their financial security]. *Ekonomichnyj visnyk Nacional'nogo tehničnogo universytetu Ukrai'ny "Kyiv's'kyj politehničnyj instytut" – Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*, 12, 190-198 [in Ukrainian].
4. Teren, G. M. (2016). Systema pokaznykiv analizu likvidnosti pidpryjemstva [The system of liquidity analysis indicators of the enterprise]. *Investycii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 8, 36-41 [in Ukrainian].
5. Kovalenko, D. I., & Gumynjuk, P. P. (2018). Diagnostyka likvidnosti ta platospromozhnosti u systemi antykrizovogo upravlinnja [Diagnosis of liquidity and solvency in the crisis management system]. *Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal "Ynternauka" – International Scientific Journal "Internauka"*, 15 (37), 30-35 [in Ukrainian].
6. Starostenko, G. G. (2017). Upravlinnja likvidnistju malogo pidpryjemstva: teoretychnyj aspekt [Liquidity management of a small enterprise: a theoretical aspect]. *Prychornomors'ki ekonomichni studii' – Black Sea Economic Studies*. Is. 16. 98-104 [in Ukrainian].
7. Shherban', O. D. (2016). Strategichni orijentyry upravlinnja likvidnistju ta dilovoju aktyvnistju pidpryjemstva [Strategic benchmarks of liquidity management and business activity of the enterprise]. *Ekonomichnyj analiz – Economic Analysis: zb. nauk. prac'*, 2. 206-212 [in Ukrainian].
8. Slovar' finansovykh terminov [Dictionary of financial terms]. Retrieved from <https://slovar.cc/ekon/fin/2347772.html> [in Russian].
9. Oleksandrenko, I. V. (2014). Diagnostyka likvidnosti ta platospromozhnosti pidpryjemstva [Diagnosis of liquidity and solvency of the enterprise]. *Aktual'ni problemy ekonomiky – Actual Problems of Economics*, 6 (156), 419-426 [in Ukrainian].
10. Cal-Calko, Ju. S. (2008). Finansovyj analiz [Financial analysis]. Kyiv: Centr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
11. Lahtionova, L. A. (2001). Finansovyj analiz sub'ektiv gospodarjuvannja [Financial analysis of business entities]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
12. Blank, I. A. (1999). Osnovy finansovogo menedzhmenta [Fundamentals of financial management]. Kyiv: Jel'ga [in Ukrainian].
13. Doroshenko, A. P. (2013). Ocinka likvidnosti ta platospromozhnosti v konteksti diagnostyky zagal'nogo finansovogo stanu pidpryjemstva [Assessment of liquidity and solvency in the context of diagnosing the overall financial condition of the enterprise]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 2, 229-237 [in Ukrainian].
14. Mulyk, Ja. I. (2017). Likvidnist' pidpryjemstv jak element upravlinnja finansovuju bezpekoju: metodychne ta informacijne zabezpechennja [Enterprises liquidity as an element of financial security management: methodological and information support]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannja nauky ta praktyky – Economy. Finances. Management: Current Issues of Science and Practice*, 4, 42-51 [in Ukrainian].

15. Shherbatyh, D. V. (2012). Analiz pokaznykiv likvidnosti na pidpryjemstvah mashynobuduvannja v Cherkas'kij oblasti [Analysis of liquidity indicators at machine-building enterprises in Cherkasy region]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 3. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1039> [in Ukrainian].
16. Kamyns'kyj, P. D. (2017). Analiz likvidnosti balansu na prykladi PAT "PVP "Kryvbasvybuhprom" [Analysis of balance sheet liquidity on the example of PJSC PVP "Kryvbasvybukhprom"]. *Torgivlja i rynek Ukrai'ny – Trade and Market of Ukraine*, 1(41). 81-87 [in Ukrainian].
17. Stasjuk, L. (2014). Analiz pokaznykiv likvidnosti i platospromozhnosti na prykladi PAT "HZKPU "Prygma-Pres" [Analysis of liquidity and solvency indicators on the example of PJSC KFPEP "Prygma-Pres"]. *Galyc'kyj ekonomichnyj visnyk – Galician Economic Bulletin*, 1, 154-161 [in Ukrainian].
18. Kovalev, V. V. (2001). Finansovyj analiz: metody i procedury [Financial analysis: methods and procedures]. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
19. Lisicyna, E. V. (2005). Upravlenie aktivami kompanii [Company assets management]. *Finansovyj menedzhment – Financial Management*, 5, 112-127 [in Russian].
20. Kovalev, V. V. (1998). Finansovyj analiz: Upravlenie kapitalom. Vybor investicij. Analiz otchetnosti [Financial Analysis: Capital Management. Investment choice. Accounting analysis]. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].

ЧУГУНОВ Ігор,
д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: i.chugunov@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4915-1267

НАСІБОВА Ольга,
к. е. н., докторант кафедри фінансів
Київського національного
торговельно-економічного університету,
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: o.nasibova@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2590-2513

ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Розкрито передумови виникнення фінансового забезпечення соціального захисту населення. Визначено особливості становлення соціального захисту населення як системи фінансових відносин та інструменту стимулювання розвитку головної продуктивної сили суспільства. Здійснено аналіз фінансового забезпечення соціальних видатків у середині XIX та на початку XX ст. Виявлено основні чинники впливу на рівень соціального захисту населення та розвиток фундаментальних підвалин функціонування фінансового забезпечення зазначеної сфери.

Ключові слова: фінансове забезпечення, соціальний захист, соціальна допомога, соціальна підтримка, соціальні виплати, державні видатки.

Чугунов И., Насибова О. Эволюция финансового обеспечения социальной защиты населения. Раскрыты предпосылки возникновения финансового обеспечения социальной защиты населения. Определены особенности становления социальной защиты населения как системы финансовых отношений и инструмента стимулирования развития главной производительной силы общества. Осуществлен анализ финансового обеспечения социальных расходов в середине XIX и начала XX веков. Выявлены основные факторы влияния на уровень социальной защиты населения и развития фундаментальных основ функционирования финансового обеспечения указанной сферы.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, социальная защита, социальная помощь, социальная поддержка, социальные выплаты, государственные расходы.

Постановка проблеми. Підтримка суспільної рівноваги з одночасним зростанням економіки є одним з пріоритетних завдань сталого розвитку. Важливе значення в цих процесах має розуміння механізмів формування ефективної системи фінансового забезпечення соціального захисту населення (СЗН), вибору її дієвої моделі та стратегічних напрямів розвитку. Підвищення якісного рівня соціального захисту населення мають супроводжуватися результативними змінами у фінансовій політиці країни, удосконаленням механізмів державного управління

соціально-економічного розвитку суспільства. Питання належного СЗН як вагової фінансової складової необхідно вирішувати з використанням сукупності фінансових інструментів, виходячи з макроекономічних та демографічних тенденцій. Нині необхідне поглиблення теоретичних засад фінансового забезпечення СЗН з урахуванням відповідного історичного досвіду, що надасть можливість посилити вплив фінансового регулювання на соціальний розвиток у країні. На сучасному етапі інституційних перетворень доцільним є розкриття передумов виникнення та особливостей становлення фінансового забезпечення соціального захисту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень історичних аспектів становлення фінансового забезпечення соціального захисту населення слід відзначити праці Т. Каневої, С. Качули, Е. Лібанової, А. Мазаракі, М. Мальованого, Г. Яковлевої [1–9] та ін.

Метою статті є розкриття передумов виникнення та особливостей становлення фінансового забезпечення соціального захисту населення.

Матеріали та методи. Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці зарубіжних і вітчизняних вчених щодо формування фінансового забезпечення соціального захисту населення. У роботі використано діалектичний, історичний та структурний методи для розкриття передумов виникнення та характеристики особливостей становлення системи фінансового забезпечення соціального захисту населення; методи аналізу, синтезу, факторний – для визначення напрямів розвитку механізмів фінансування соціальних виплат.

Результати дослідження. Еволюційний розвиток суспільних відносин змінював уявлення про систему соціального захисту в контексті відповідальності суспільства і держави за добробут кожної окремої людини. Прості форми допомоги і підтримки населення з низьким рівнем соціальної безпеки поступово перетворились на комплексні багатопланові схеми нейтралізації негативних проявів економіки і призвели до виокремлення вагової складової системи фінансових відносин – соціального захисту населення, що стало одним із дієвих інструментів недопущення соціальних конфліктів і потрясінь у суспільстві, забезпечення соціальної безпеки та досягнення суспільного прогресу.

Витоками СЗН є моральні засади суспільства – чуйність, співчуття, людяність, благодійність, справедливість, які спрямовані на підтримку людини, що з об'єктивних причин не в змозі забезпечити себе або своїх утриманців. Саме гуманістичне усвідомлення відносин суспільства і людини стали крапкою відліку становлення і формування системи СЗН.

Одним з найдавніших документів стосовно прообразів соціального захисту вважається закон, спрямований на встановлення соціальної рівності та справедливості, виданий відомим вавилонським правителем Хаммурапі у VIII ст. до нашої ери.

Початковою формою СЗН була соціальна допомога у вигляді індивідуальної або громадської благодійності та опіки, яка прийшла на зміну родинній формі захисту немічних, хворих і старих.

У рабовласницькому суспільстві на соціальний захист мали право лише вільні громадяни, але розміри підтримки залежали від їх майнового стану та статусу у суспільстві. Соціальний захист рабів практично не здійснювався і залежав від волі господаря. Відомо, що у Стародавній Греції та Стародавньому Римі існувало пенсійне забезпечення ветеранів військової служби у вигляді надання земельної ділянки, інші верстви населення у старості отримували опіку від своїх дітей, а для вільних бідних громадян застосовувалось благодійництво.

Проте у міру усвідомлення суспільством важливості соціально-підтримуючої діяльності як одного з факторів, що зумовлює існування самого суспільства, її було поставлено на державницький рівень, що призвело до поступового виникнення різних моделей соціального захисту.

Часто ініціативу запровадження певних видів соціальної допомоги виявляли правителі. Зокрема свідченням цього є державні рішення, укладені у 911 та 945 рр. київськими князями Олегом та Ігорем – договори з греками "Про порятунок полонених", відповідно до яких передбачались зобов'язання сторін про викуп полонених русичів та греків і повернення їх на батьківщину, в якій би країні вони не перебували. Договори вважаються першим в Україні документальним свідченням державної турботи про своїх громадян.

Величезний вплив на формування суспільної моралі та ставлення до убогих мало християнство, основою якого є любов до ближнього, тобто християнське світобачення пов'язувалось з потребами та проблемами окремої людини. Почала формуватися християнська концепція допомоги. З розвитком християнства питаннями соціального захисту займалися не тільки родини, а й князі, церкви, монастирі, професійні заклади тощо. Так, у 996 р., прагнучи розвинути благодійництво та надати йому організованого характеру, князь Володимир Великий видав статут про здійснення духовенством й церковними структурами опікування й нагляду за лікарнями, лазнями, притулками для одиноких, тобто зобов'язав духовенство займатися громадським благодійництвом і встановив для утримання благодійних закладів "десятину" (частина суспільного доходу в обов'язковому порядку стягувалась для надання соціальної допомоги). Об'єктами громадської опіки виступали "старі жінки, вдовиці, прочанки, старці, інваліди, пустельники, богомольці". Крім того, князь Володимир заснував богадільні, училища для навчання нужденних, запровадив народні свята, на яких влаштовувалось безплатне годування сиріт, вдів, убогих, бездомних та роздавалася щедра милостиня. Його приклад наслідували інші князі та духовенство, а тому благочинна діяльність поступово набувала в Київській Русі дедалі більш спрямованого й організованого вигляду.

Характерною рисою соціального захисту цього періоду було надання допомоги без будь-якого дізнання про міру нужденності у формі життєво важливих продуктів, оскільки грошовий обіг був недостатньо розвиненим [3, с. 12].

Син Володимира князь Ярослав Мудрий заснував училище для сиріт, де опікував і утримував 300 юнаків. Фахівці вважають, що першим нормативним документом, в якому закріплювались прообрази соціальних програм, був слов'янський закон "Руська Правда" князя Ярослава. Так, 8 статей цього документа стосувалися проблем захисту дітей.

У повчаннях князя Володимира Мономаха (1053–1125 рр.) йдеться про необхідність піклування та соціальної підтримки: "убогих не забувайте, а скільки можете, по змозі годуйте і подайте (милостиню) сироті, і вдовицю оправдуйте самі, а не давайте сильним погубити людину"¹[6, с. 99].

Таким чином, виходячи з етично-релігійних міркувань, князі були схильні ставити добродійність під опіку церкви, доручаючи соціальну підтримку представникам церковних кіл. Церква відіграла значну роль у здійсненні первісних форм соціальної підтримки населення, виступаючи посередницькою благодійною організацією між князем і нужденними. Церкви та монастирі протягом багатьох століть були центрами соціальної допомоги. Монастирі виконували чотири функції: лікувальну; надання милостині (одноразова допомога незможним натуральними продуктами); навчальну; контролю.

У XIV – першій половині XVII ст. розвиваються чотири основні форми соціальної допомоги та підтримки знедолених: церковно-монастирська система, яка поступово витіснила княже благодійництво; державно-муніципальна система допомоги; перші світські (приватні) прояви благодійності; общинне опікування нужденними на селі.

У цей період навколо монастирів відбувається об'єднання земель, закладаються основи пансіонної системи підтримки для чоловіків та жінок (забезпечення довічного утримання в монастирі при здійсненні майнового внеску). Разом з тим, монастирі розвивали різного роду ремесла, садівництво та городництво, надавали притулок і допомогу старим, немічним, осиротілим людям і потерпілим від лиха.

У формуванні державно-муніципальної системи підтримки нужденних головну роль відігравали Прикази великого палацу, на основі яких відбувалась видача грошей монастирям і церквам із царської скарбниці. Скарбниця також опікувалась тими вдовами та дітьми, чії чоловіки чи батьки загинули на державній службі. З'являється такий вид соціального забезпечення, який нагадує пенсію в разі втрати годувальника. Статтею 193 Судебника 1589 р. визначалось майнове становище бездітних вдів. Жінка, втративши чоловіка, мала право на отримання його приданого, а також особливого виду утримання –

¹Цитати з іншомовних джерел наведено у перекладі авторів статті.

"політного" по дві гривні на рік [7, с. 61]. Крім того, з часом з'являється форма опіки у вигляді розподілу земель на прожиток. Наприклад, у 1634 р. цар Михайло Федорович видав указ, за яким дітям і вдовам загиблих під Смоленськом надавали земельні ділянки.

У цей історичний період формуються світські підходи до підтримки та допомоги нужденним, що з часом перетворюються у приватне благодійництво (допомога голодуючим, заснування лікарень для бідних). Почали створюватися благодійні товариства та установи.

Соціальний захист в Україні за часів козацтва здійснювався головним чином релігійно-благодійницькими організаціями українського заможного міщанства – "братствами" – православними громадськими об'єднаннями, які здійснювали не тільки матеріальну підтримку нужденних, а й брали активну участь у розв'язанні соціальних проблем тогочасного українського суспільства. Вони створювали лікарні та інші благодійні заклади; надавали допомогу сиротам, бідним, вдовам, хворим; будували шпиталі, церкви, друкарні; викупували бранців із татаротурецької неволі; оберігали пам'ятки історії та культури. Найактивніша та наймасовіша їх діяльність відбувалась протягом XVI–XVII ст. Братства об'єднували у своїх лавах ремісників, селян, запорізьких козаків, купців та українських магнатів.

Козацька верхівка, маючи певні заощадження, ініціювала благодійницьку діяльність: будувалися церкви, монастирі, школи. Яскравим представником меценатства, покровителем української церкви та захисником прав народу був гетьман Іван Мазепа, який за власні кошти побудував ряд великих церков і монастирів у Києві, Чернігові, Переяславі, інших містах та селах; поставив нову будівлю Києво-Могилянської академії та щедро обдарував її маєтностями; став фундатором шкіл, бурс, шпиталів; сприяв розвитку культури, мистецтва і просвітництва.

Особливої уваги заслуговує приватна благодійність. Такою діяльністю займалися і духовні особи, і колишні державні діячі. Варто відзначити діяльність родин Терещенків, Ханенків, Дегтярьова, Могильцева, Гладинюка, Бродського та ін. Так, українські промисловці й землевласники Терещенки витратили на благодійність майже 5 млн крб., підтверджуючи тим самим виконання девізу їхнього дворянського герба – "Прагнути до громадських справ". Українська письменниця, педагог, активний громадський діяч періоду Української революції С. Русова опікувалася жіноцтвом і дітьми, організовувала притулки для дітей емігрантів. На її ім'я жіночі товариства різних країн та поважні особи надсилали кошти на допомогу дітям і жінкам.

В Україні в епоху Відродження провідними напрямками суспільної соціальної опіки стали: особиста та громадська (державна) благодійність при збереженні та заохоченні філантропічної функції церкви.

Заслужують на увагу законодавчі ініціативи (1601 р.) королеви Англії Єлизавети, яка підписала ряд нормативних актів під назвою "Закони про бідних" (*The poor laws*), згідно з якими було закріплено

державну відповідальність щодо подолання бідності та покарання тих, хто не працює. Ці закони в частині визначення соціальної допомоги, статусу безробітного або бідного, відповідальності суспільства, держави й родини за соціальне забезпечення й дотепер залишаються фундаментом для розробки та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку багатьох країн.

На межі XVII–XVIII ст. з'явилися перші цивілізовані форми суспільної соціальної підтримки нужденних. Соціальна допомога в українських селах забезпечувалась громадами, які не тільки визначали всі аспекти життєдіяльності селянства, але й несли відповідальність за всіх своїх членів, особливо за убогих і жебраків. Панський двір дбав про забезпечення працюючих певним заробітком, необхідним для задоволення первісних потреб. У цей же період створено позикові каси, де нагромаджувались недоторкані запаси "на чорний день". В обов'язковому порядку надавалась громадська допомога погорільцям. Кожне велике село до XX ст. мало сирітську раду та сирітського суддю, які через опікуна дбали про долю своїх підопічних. Родина відіграла визначальну роль у виборі опікуна, але не менш важливою була громадська думка. За потреби громада із внутрішніх резервів виділяла кошти, залучала церкву для допомоги.

Чиновники та військові були першими серед усіх категорій населення, які користувались різними формами державної соціальної підтримки, в тому числі пенсійним забезпеченням. Державна соціальна підтримка військовослужбовців, регламентована указами Олексія Михайловича (1661 р.; 1663 р.), здійснювалась залежно від бойових заслуг та соціальної групи. За поранення у битвах військовослужбовцям дарували земельні мастки та ділянки, працевлаштовували на різні адміністративні посади, за тяжкі поранення надавали довічне грошове утримання (жалування). Воїнів, які не могли обходитися без сторонньої допомоги, утримували завдяки розвиненим громадській та приватній благодійності при монастирях і військових богадільнях. Таким чином, соціальна підтримка надавалась окремим верствам населення, а розмір допомоги залежав від ступеня втрати працездатності, місця настання смерті годувальника та виду війська, де проходила служба, тобто диференціювався. Прообрази соціального захисту населення були представлені як грошовою формою, так і натуральною через надання земельних ділянок, притулків у старості, богаділень тощо і більшою мірою мали примітивний характер. Найбільш поширеним тоді було "помісне" забезпечення з одночасним годуванням. Водночас існувала добродійність, опіка, державне піклування для бідних верств населення, взаємодопомога.

З XVIII ст. до другої половини XIX ст. формується державно-адміністративна суспільна та примітна опіка. Збільшується кількість нормативних актів щодо спеціальної опіки нужденних. З розвитком адміністративної системи допомоги з'являється інституційна допомога, яка здійснюється через різні відомства – суспільні та приватні організації захисту й опіки.

Указом від 8 червня 1701 р. "Об определении в домовые Святейшего Патриарха богадельни нищих, больных и престарелых" Петро I зобов'язав приймати або направляти в монастирські богадільні жебраків, хворих і престарілих, які не можуть самостійно ходити та збирати милостиню, та на кожні десять хворих виділяти одного здорового, який повинен був доглядати їх. Крім того, з Патріаршої домової скарбниці здійснювалось фінансове забезпечення оплати праці лікарів та придбання ліків. З 1706 р. опікування розповсюджується на дітей, вдов військових, хоча витрати на них у два-три рази менші, ніж на жебраків.

З часом жебрацтво перетворюється на професійну діяльність, так як з розвитком грошового обігу виникає можливість накопичувати і обмінювати отриману милостиню. Таке становище загрожувало соціальної безпеці, тому указом Петра I у 1712 р. жебрацтво було заборонено. Невиконання цієї директиви каралось штрафом до 5 крб. Здорових працездатних жебраків насильно повертали господарям або віддавали працювати у робітні будинки. Хворі та літні люди повинні були знаходитися у богадільнях. Немовлят, яких матері не могли прогодувати й кидали, віддавали на виховання до 10 років, а потім – у солдати. Натомість Петро I закликав здійснювати благодійні внески у спеціалізованих закладах соціальної підтримки. Відповідно до указу Петра I від 31 січня 1712 р. "Об учреждении во всех губерниях гошпиталей" у всіх губерніях були створені лікарні для утримання немовлят-сиріт, калік, старих людей, які не могли працювати, тобто непрацездатних. Питанням соціальної опіки присвячені й інші укази Петра I.

За царювання Петра I можна виділити три головні етапи державного регулювання соціальної допомоги: приказний (1682–1709 рр.), губернський (1710–1718 рр.), колезький (1719–1725 рр.). Петровські перетворення суттєво змінили систему захисту та допомоги злидненним. Людину стали розглядати з позицій трудової вартості та здатності приносити користь суспільству. Активізується політика боротьби з професійним жебрацтвом, зростає роль держави в соціальному захисті, розширюються заходи, спрямовані на вилучення монастирських земель. Милостиня як така не заборонялася: гроші можна було віддати в богадільню, притулок. Особлива увага приділялась питанням пенсійного забезпечення військовослужбовців, ремісників та службовців, які працювали на флоті. Стимулюючи виконання сумлінної служби набула широкого застосування грошова форма пенсійних виплат, джерелом фінансування яких була державна казна.

У XVIII ст. важливу роль у піклуванні за покаліченими воїнами відігравали богадільні та інвалідні будинки, утримання яких здійснювалось завдяки "вінцевому збору", тобто збору з весіль. До 1714 р. належало стягувати "з першошлюбних по 12 коп., з полуторошлюбних по 18 коп., зі старошлюбних по 25 коп., з троєшлюбних по 30 коп." З 1714 р. цей збір був подвоєний і застосовувався на утримання лазаретів, лікування хворих і поранених солдат.

За часів правління імператриці Єлизавети Петрівни відбувається ще один крок у формуванні системи соціального захисту – затверджується "Положення про пенсійне забезпечення військовослужбовців сухопутних військ" (1758 р.), згідно з яким військовослужбовці (піхотинці, кавалеристи, артилеристи, інженери у полках), які звільнялись у відставку з причин поранення, каліцтва та погіршення здоров'я, отримують право на пенсійне забезпечення. Натомість, генералам, які мали у власності маєток чисельністю більше 100 душ, штаб-офіцерам – більше 50 душ, обер-офіцерам – більше 25 душ, вдовам та сиротам іноземців, які прослужили менше п'яти років, пенсія не виплачувалась.

У 1764–1765 рр. приймається низка законодавчих актів стосовно пенсійного забезпечення, завдяки яким цивільні урядовці отримують право на пенсійні виплати за вислугу років. Крім того, в цей період вперше започатковано формування спеціальних пенсійних капіталів. Населення, яке не належало до державних службовців, отримувало соціальну підтримку завдяки благодійництву, милостині або утримувалось родиною.

Указом Катерини II від 7 листопада 1775 р. "Учреждение для управления губерний" у кожній губернії під головуванням губернатора створено Приказ громадської опіки, до якого належали як інститути підтримки, так і інститути контролю: народні школи, сирітські будинки для дітей, лікарні, богадільні, будинки для невиліковно хворих, будинки для душевнохворих, робітничі будинки, що переймалися соціальною підтримкою населення. Створення приказів громадської опіки здійснювалось задля розширення фінансової бази через розгалужену мережу комерційної діяльності, утримуючи крамниці, черепичні, цегельні заводи, заїжджі двори тощо.

Поступово закладались основи державної системи соціальної допомоги на основі розвитку інститутів суспільної опіки, змінювались погляди на внутрішній зміст, суть суспільної опіки, яка з добродійності, милостині перетворюється на регулярну, системну грошову виплату. З'являються та розвиваються централізовані механізми пенсійного забезпечення, трансформуються методи, форми та способи фінансового забезпечення соціального захисту населення. Створюється та удосконалюється нормативно-правова база соціальної підтримки для регулювання соціальних виплат та підвищення соціальної безпеки в державі.

У 1814 р. утворені інституції (Патріотичне товариство, спеціальний Комітет), які займалися опікою хворих та поранених військових та їхніх родин. Якщо поранені у битвах генерали, офіцери були спроможні нести цивільну службу, їм надавалися більш-менш високі посади (поліцмейстерів, городничих, справників тощо) з виплатою пенсій у майбутньому. Понівечені обер-офіцери та штабс-офіцери мали можливість отримувати безкоштовно ліки в аптеках. Нижнім чинам виплачували оклад у розмірі не менше, ніж вони отримували у своїх полках. Таким чином, держава через законодавчу регламентацію створює нові форми допомоги та підтримки.

Після скасування кріпацтва у 1861 р. відбулась реорганізація системи державного управління і керівництво соціальними службами і в більшості губерній почали здійснювати земські та міські установи, що стали правонаступниками приказів суспільної опіки на місцях. У тих губерніях, де ще не було земських установ, продовжували функціонувати прикази. Соціальна опіка та підтримка набувають постійного характеру, однак не є обов'язковими.

Земська система опіки була більш мобільною та прогресивною. До її компетенції входили такі питання: опіка безпритульних дітей; розвиток освіти та запровадження всезагального навчання; профілактика зубожіння; організація медичного обслуговування; організація громадських робіт; соціально-економічна допомога селянству; юридична допомога. Крім того, було створено позиково-благодійні фонди, емеритальні каси, видавалась одноразова допомога до різних свят (Різдво, Великдень). Незважаючи на широкий спектр соціальної підтримки земствами в губерніях, фінансове забезпечення суспільної опіки було незначним.

Міські установи опіки, маючи розгалужену мережу суспільної допомоги та підтримки, також недостатньо забезпечувались коштами для реалізації програм суспільної опіки.

Роль держави у сфері соціальної допомоги поступово посилюється шляхом безпосередньої участі у цій діяльності та формуванні нормативно-правової бази, яка забезпечує регулювання та упорядкування існуючих форм суспільної соціальної підтримки нужденних.

На основі єдиного для всіх відомств державного бюджету з єдиною касою і єдиними залишками при міністерстві фінансів, який стає публічним документом, починаючи з 1866 р., виникає можливість проаналізувати і оцінити рівень соціального забезпечення Російської імперії, у тому числі на українських землях (*таблиця*).

Проведений аналіз соціальних виплат дав змогу встановити наявність певних структурних змін при здійсненні соціального забезпечення. Протягом 1866–1905 рр. соціальні видатки з державної казни зростали. У 1866 р. цей показник становив 20.5 млн крб., а у 1905 р. зріс на 37 млн крб. і становив 57.5 млн крб. Незважаючи на тенденцію поступового збільшення соціальних видатків протягом аналізованого періоду, їх частка в загальній структурі видатків державного бюджету зменшується. На початку аналізованого періоду цей показник становив 5.01 %, а в кінці – 2.88 %, тобто на 2.13 в. п. менше. Слід відмітити, що вагому складову в структурі соціальних видатків займають пенсійні виплати і допомоги державним службовцям та їх сім'ям. За аналізований період середнє значення зазначеного показника становило 82.40 %. Держава опікувалась виключно привілейованими верствами статських, військових, придворних чиновників та забезпечувала пенсійним захистом вище духовенство, а також членів їх сімей залежно від вислуги років та розмірів жалування. Введення страхового накопи-

чувального чинника через створення емеритарних кас призвело до трансформації пенсійної системи і розвитку додаткових джерел фінансового забезпечення соціального захисту населення.

Таблиця

Видатки з державної казни на соціальний захист у 1866–1905 рр.

Рік	Допомога бідним та на виховання дітей, млн крб.	Пенсії і допомоги різним чинам, вдовам і сиротам, млн крб.	Відрахування і відсотки в емеритальну касу, млн крб.	Нагороди та допомоги чинам воєнного відомства, млн крб.	Нагороди та допомоги чинам морського відомства, млн крб.	Допомоги на виховання дітей відомства державного майна, млн крб.	Усього соціальних видатків, млн крб.	Частка пенсій і допомог різним чинам, вдовам і сиротам у загальній сумі соціальних видатків, %	Частка соціальних видатків у загальній сумі державних видатків, %
1866	0.04	16.75	1.66	1.09	–	0.96	20.50	81.71	5.01
1870	0.08	21.22	1.77	1.79	0.17	0.47	25.50	83.22	5.35
1875	0.08	24.23	2.08	1.97	0.18	1.77	30.31	79,94	5.42
1880	0.08	23.95	2.55	2.36	0.18	–	29.12	82,25	4.37
1885	0.08	28.01	2.63	2.33	0.48	–	33.53	83.54	3.87
1890	0.08	33.62	2.83	3.39	0.47	–	40.39	83.25	4.26
1895	–	36.03	3.00	2.98	0.43	–	42.44	84.90	3.50
1900	–	40.26	5.27	3.73	0.53	–	49.79	80.86	2.83
1905	–	47.10	5.80	3.96	0.64	–	57.50	81.91	2.88

Джерело: побудовано за [8].

Задля ліквідації наслідків безробіття з ініціативи отця Іоанна Кронштадтського створено будинки працелюбності. Програма організації будинків працелюбності охоплювала різні види діяльності: надання роботи нужденним, створення мережі різних інститутів опіки навколо будинків працелюбності (сирітських будинків, дешевих квартир, притулків, їдалень).

Починаючи з XIX ст. розвивалося особисте страхування, а саме: на випадок каліцтва, хвороби, втрати годувальника тощо. Виокремлення класу найманих працівників у зазначений період, головним джерелом доходу яких була заробітна плата, спричинило становлення однієї з форм системи соціального захисту населення – соціального страхування.

У другій половині XIX ст. з розвитком промисловості виникають підприємства найманої праці та збільшується чисельність робітників із тяжким матеріальним становищем, які становили на той час потенційну небезпеку для влади, оскільки вони могли перетворитися у реальну політичну силу, здатну змінити суспільний устрій. Ці процеси сприяли зародженню системи соціального страхування найманих робітників за умов хвороби, інвалідності, безробіття, втрати працездатності, старості. В цей період активно розвивається державна форма соціального захисту населення, формується соціальне законодавство,

яке здійснює регулювання приватних відносин праці, забезпечує соціальну охорону робітників і службовців на випадок хвороби, інвалідності, старості тощо.

Перші нормативні акти для соціальної охорони промислових робітників застосовані на українських землях під Австрією у 1854 р., але тільки в гірничій промисловості. Згодом, у 1902 р. соціальну охорону передбачено і для залізничників. Держава брала на себе відповідальність за соціальний захист робітників державних підприємств.

У 1867 р. вперше створено організацію для представництва професійних інтересів робітників і службовців (профспілки).

Таким чином, до 1880 р. сформовано три основні форми соціального захисту окремої соціальної групи – робочого населення – індивідуальні заощадження, різні форми приватного страхування і допомога з боку підприємців. Приватне страхування, що здійснювалось головним чином через товариства взаємодопомоги, отримало більш широке розповсюдження, ніж перший і третій вид соціального захисту найманих робітників.

При працевлаштуванні жінок та дітей промислові інспектори (1883 р.) контролювали виконання соціального законодавства.

Протягом 1887–1888 рр. ухвалено ряд нормативних документів щодо регулювання та забезпечення соціального захисту найманих працівників за рахунок внесків працедавців: введено обов'язкове соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві, а також обов'язкове соціальне страхування на випадок хвороби.

У південному регіоні України у 1899 р. почало діяти Одеське товариство фабрикантів і ремісників щодо взаємного страхування від нещасних випадків робітників і службовців.

На початку ХХ ст. соціальне страхування в Україні мало дві форми – індивідуальну й колективну. Зокрема, у 1902–1903 рр. прийнято ряд законів: "Про винагороду потерпілих внаслідок нещасних випадків робітників і службовців, а рівно членів їх сімей на підприємствах фабрично-заводської, гірничої та гірничозаводської промисловості", "Про виплату відшкодування робітникам, потерпілим унаслідок нещасних випадків", які започаткували введення державного страхування робітників. У суспільстві постійно обговорювались питання щодо необхідності охоплення страхуванням від нещасних випадків робітників сільськогосподарської та будівельної галузей економіки, введення державного страхування на випадок інвалідності та старості, а також виплати пенсій на випадок повної втрати працездатності у розмірі заробітної плати.

У 1907 р. ухвалено перші нормативні акти для організації посередництва у влаштуванні на працю.

Наступним кроком на шляху формування державної системи соціального страхування на території нашої країни було прийняття у 1912 р. цілої низки законодавчих актів: закони "Про страхування

робітників від нещасних випадків на виробництві", "Про забезпечення працівників на випадок хвороби", "Про затвердження Ради у справах страхування робітників" тощо. Разом з тим, у таких галузях економіки, як будівництво, залізничний та морський транспорт, сільське господарство зазначені види соціального страхування не застосовувались.

Особливої уваги заслуговує становлення системи охорони материнства, що відбувалось у декілька етапів. На першому етапі введено лише обов'язкову перерву в роботі для породіллі. Другим етапом стало обов'язкове державне страхування породіллі-робітниці у справі захисту материнства.

У другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. сформувалась певна структура інститутів соціальної допомоги: лікувальні установи (лікарні, будинки для душевнохворих); навчально-виховні заклади (виховні будинки, сирітські будинки, училища для дітей канцелярських службовців); інститути пансіонерів; благодійні товариства. Поряд із державними соціальними закладами та церквами продовжували розвиватися інститути приватної доброчинності, а також емеритальні пенсійні каси різних відомств.

Висновки. Зародження та становлення фінансового забезпечення соціального захисту населення є тривалим, складним і суперечливим процесом, пов'язаним зі зміною суспільних відносин та виникненням моральності. Формування фінансового забезпечення соціального захисту населення корелює з інституційним устроєм суспільства, формами організації праці, рівнем розвитку виробничих сил, сімейними та релігійними традиціями тощо. Родова форма захисту осіб та благодійництво, які функціонували століттями, поступово доповнювалися державною підтримкою та розвитком приватної соціальної допомоги. Відбувається усвідомлення неминучості запровадження системи соціального захисту населення не тільки заради збереження суспільної злагоди, але й для опрацювання ефективних моделей соціального розвитку суспільних утворень. Поступово зростаючий запит суспільства стосовно дієздатної системи соціального захисту населення вимагає формування ініціатив у розробці ефективних заходів забезпечення соціальної підтримки, сприянні поліпшенню життя та підвищенню добробуту громадян з урахуванням тенденцій соціально-економічного розвитку країни.

Індустріалізація, міграція, демографічні зміни стали основними передумовами створення централізованих механізмів регулювання соціального захисту населення. Поступово з'являються різноманітні форми, способи, методи, інструменти фінансового забезпечення соціального захисту населення, які трансформуються відповідно до вимог суспільного розвитку, що супроводжується створенням відповідного фінансового механізму. Важливу роль у становленні фінансового забезпечення соціального захисту населення відігравали органи місцевого

самоврядування (міські думи) та сільські громади, приділяючи увагу питанням профілактики та боротьби з проявами соціальної патології, а також здійснюючи соціальну допомогу.

Починає зароджуватися соціальне страхування як провідна форма системи соціального захисту населення, яке виявлялося у вигляді страхування робітників від соціальних ризиків. Відновлення працездатності активної частини населення країни завдяки розвитку соціального страхування забезпечувало соціальну стабільність, важливу для економічних перетворень, результативності економічних трансформацій, реалізації політики зростання.

Досвід еволюції фінансового забезпечення соціального захисту населення є важливим на сучасному етапі суспільного розвитку, зокрема, при розробленні та реалізації соціальної політики України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чугунов І. Я., Канєва Т. В. та ін. Державне фінансове регулювання економічних перетворень: монографія; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 376 с.
2. Качула С. В. Державна фінансова політика соціального розвитку: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 424 с.
3. Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації соціальної політики (кол. монографія); за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2014. 380 с.
4. Мальований М. І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: Видавець "Сочінський М. М.", 2016. 496 с.
5. Яковлева Г. О. Характеристика основних етапів становлення та розвитку сфери соціального забезпечення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3(9). Т. 3. С. 68-72.
6. Сиповский В. Д. Родная старина. Отечественная история (с IX по XIV ст.). С.-Пб., Типография товарищества "Общественная польза", Б. Подъяч, 1887. № 39. 247 с. URL: http://starietknigi.info/Knigi/S/Sipovskij_V_D_Rodnaya_starina_01_s_IX_po_XIV_st_1887.pdf (дата звернення: 11.02.2020).
7. Чугунов І. Я., Насібова О. В. Фінанси пенсійного забезпечення: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 248 с.
8. Бюджеты Российской империи (1866–1917 гг.). URL: <http://historylib.minfin.ru/collections/browse>.
9. Chugunov I., Kachula S. State financial policy as a component of social-economic development of society. The potential of modern science. Vol. 2. Sciemcee Publishing. London, United Kingdom. 2019. P. 29-44.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2020.

Chugunov I., Nasibova O. Evolution of financial support of the social protection of the population.

Background. An improving the quality of social protection of the population should be accompanied by effective changes in the country's financial policy, improving the mechanisms of public administration of socio-economic development of society. At present, it is necessary to deepen the theoretical foundations of financial security of social protection, taking into account the relevant historical experience, which will strengthen the impact of financial regulation on social development in the country.

The **aim** of the article is to disclosure of preconditions of the origin and features of formation of the financial maintenance of social protection of the population.

Materials and methods. The dialectical, historical and structural methods were used in the work to reveal the preconditions of the origin and characteristics of the peculiarities of the system formation of financial provision of social protection of the population; methods of analysis, synthesis, factor were used to determine the directions of development of mechanisms for financing social benefits.

Results. The preconditions for the emergence of financial support for population social protection of the have been revealed. The peculiarities of the formation of social protection of the population as a system of financial relations and a tool to stimulate the development of the main productive force of society have been determined. The analysis of the financial security of social expenditures in the mid-nineteenth and early twentieth centuries has been carried out. The main factors influencing the level of social protection of the population and the development of the fundamental foundations of the financial support of this area have been identified.

Conclusion. The tribal form of protection of individuals and charity, which have functioned for centuries, are gradually being replaced by state support and the development of private social assistance. Industrialization, migration, demographic changes have become the main prerequisites for the creation of centralized mechanisms for regulating social protection. Gradually, various forms, methods, techniques, tools of financial support of social protection of the population appear, which are transformed in accordance with the requirements of social development, accompanied by the creation of an appropriate financial mechanism.

Keywords: financial security, social protection, social assistance, social support, social benefits, government spending.

REFERENCES

1. Mazaraki, A. A. (2018). *Derzhavne Finansove reguluvannya ekonomichny`x peretvoren` [State financial regulation of economic transformations]*. Kyiv: Kyivs`ky`j nacional`ny`j torgovo-ekonomichny`j universy`tet [in Ukrainian].
2. Kachula, S. V. (2019). *Derzhavna finansova polity`ka social`nogo rozvy`tku: monografiya [State financial policy of social development]*. Kyiv: Kyivs`ky`j nacional`ny`j torgovo-ekonomichny`j universy`tet [in Ukrainian].
3. Libanova, E. M. (2014). *Lyuds`ky`j rozvy`tok v Ukrayini: istory`chny`j vy`mir transformaciyi social`noyi polity`ky` [Human development in Ukraine: the historical dimension of social policy transformation]*. Kyiv: In-t demografiyi ta social`ny`x doslidzhen` im. M. V. Ptuxy` NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
4. Mal`ovany`j, M. I. (2016). *Finansovia spekty` funkcionuvannya sy`stemy` social`nogo zaxy`stu naseleння v Ukrayini [Financial aspects of the functioning of the social protection system in Ukraine]*. Uman`: Vy`davec` "Sochins`ky`j M. M." [in Ukrainian].
5. Yakovlyeva, G. O. (2015). *Xaraktery`sty`ka osnovny`x etapiv stanovlennya ta rozvy`tku sfery` social`nogo zabezpechennya [Characteristics of the main stages of formation and development of social security]*. *Pry`karpats`ky`j jury`dy`chny`j visny`k – Subcarpathian Law Herald*. Iss. 3(9). Vol. 3. (pp. 68-72) [in Ukrainian].

6. Cipovskij, V. D. (1887). *Rodnaja starina. Otechestvennaja istorija (s IX po XIV st.) [Native oldman. National history (from the 9th to the 14th centuries)]*. S.-Pb.: Tipografija tovarishhestva "Obshhestvennaja pol'za", B. Pod'jach, 39. Retrieved from http://starietknigi.info/Knigi/S/Sipovskij_V_D_Rodnaya_starina_01_s_IX_po_XIV_st_1887.pdf (accessed 11 February 2020) [in Russian].
7. Chugunov, I. Ya., & Nasibova, O. V. (2017). *Finansy` pensijnogo zabezpečennya [Pension finance]*. Kyiv: Ky`yiv. nacz. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].
8. Bjudzhety Rossijskoj imperii (1866–1917 gody). Retrieved from <http://historylib.minfin.ru/collections/browse> (accessed 11 February 2020) [in Russian].
9. Chugunov, I., & Kachula, S. (2019). State financial policy as a component of social economic development of society. *The potential of modern science*. Vol. 2. Sciemcee Publishing. London, United Kingdom, 29-44 [in English].

УДК 336.226.44

DOI: [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020\(132\)09](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020(132)09)

ПАСІЧНИЙ Микола,

д. е. н., доцент, професор кафедри фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: m.pasichnyi@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0001-7663-776X

ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

Запропоновано напрями вдосконалення вітчизняної системи екологічного оподаткування, враховуючи її фіскальні та регулятивні аспекти. Узагальнено та систематизовано європейський досвід справляння екологічних податків. Досліджено фіскальний механізм скорочення викидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище. Детерміновано особливості функціонування податків на енергетичні ресурси. Визначено засади диференціації ставок акцизного податку з нафтопродуктів за екологічними критеріями.

Ключові слова: доходи бюджету, екологічні податки, податки на енергетичні ресурси, транспортні податки, податки на забруднення, економічний розвиток.

Пасечный Н. Детерминанты экологического налогообложения. Предложены направления усовершенствования отечественной системы экологического налогообложения, учитывая ее фискальные и регулятивные аспекты. Обобщен и систематизирован европейский опыт взимания экологических налогов. Исследован фискальный механизм сокращения выбросов загрязняющих веществ в окружающую среду. Детерминированы особенности функционирования налогов на энергетические ресурсы. Определены принципы дифференциации ставок акцизного налога с нефтепродуктов по экологическим критериям.

Ключевые слова: доходи бюджета, экологические налоги, налоги на энергетические ресурсы, транспортные налоги, налоги на загрязнение, экономическое развитие.

© Пасічний М., 2020

120

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2020. № 4

6. Cipovskij, V. D. (1887). *Rodnaja starina. Otechestvennaja istorija (s IX po XIV st.) [Native oldman. National history (from the 9th to the 14th centuries)]*. S.-Pb.: Tipografija tovarishhestva "Obshhestvennaja pol'za", B. Pod'jach, 39. Retrieved from http://starietknigi.info/Knigi/S/Sipovskij_V_D_Rodnaya_starina_01_s_IX_po_XIV_st_1887.pdf (accessed 11 February 2020) [in Russian].
7. Chugunov, I. Ya., & Nasibova, O. V. (2017). *Finansy` pensijnogo zabezpečennya [Pension finance]*. Kyiv: Ky`yiv. nacz. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].
8. Bjudzhety Rossijskoj imperii (1866–1917 gody). Retrieved from <http://historylib.minfin.ru/collections/browse> (accessed 11 February 2020) [in Russian].
9. Chugunov, I., & Kachula, S. (2019). State financial policy as a component of social economic development of society. *The potential of modern science*. Vol. 2. Sciemcee Publishing. London, United Kingdom, 29-44 [in English].

УДК 336.226.44

DOI: [http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020\(132\)09](http://doi.org/10.31617/visnik.knute.2020(132)09)

ПАСІЧНИЙ Микола,

д. е. н., доцент, професор кафедри фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: m.pasichnyi@knute.edu.ua

ORCID: 0000-0001-7663-776X

ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

Запропоновано напрями вдосконалення вітчизняної системи екологічного оподаткування, враховуючи її фіскальні та регулятивні аспекти. Узагальнено та систематизовано європейський досвід справляння екологічних податків. Досліджено фіскальний механізм скорочення викидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище. Детерміновано особливості функціонування податків на енергетичні ресурси. Визначено засади диференціації ставок акцизного податку з нафтопродуктів за екологічними критеріями.

Ключові слова: доходи бюджету, екологічні податки, податки на енергетичні ресурси, транспортні податки, податки на забруднення, економічний розвиток.

Пасечный Н. Детерминанты экологического налогообложения. Предложены направления усовершенствования отечественной системы экологического налогообложения, учитывая ее фискальные и регулятивные аспекты. Обобщен и систематизирован европейский опыт взимания экологических налогов. Исследован фискальный механизм сокращения выбросов загрязняющих веществ в окружающую среду. Детерминированы особенности функционирования налогов на энергетические ресурсы. Определены принципы дифференциации ставок акцизного налога с нефтепродуктов по экологическим критериям.

Ключевые слова: доходи бюджета, экологические налоги, налоги на энергетические ресурсы, транспортные налоги, налоги на загрязнение, экономическое развитие.

© Пасічний М., 2020

120

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2020. № 4

Постановка проблеми. Фіскальна політика застосовується як дієвий інструмент регулювання економічного розвитку країни. За сучасних умов пандемії *COVID-19* та спричиненою нею економічною рецесією актуальним є створення фундаментальних основ для відновлення позитивної економічної динаміки. Перспективним напрямом вирішення цього завдання є покращання якості навколишнього середовища, стимулювання суб'єктів підприємництва модернізувати промислові потужності. Наразі присутній потенціал для активізації темпів економічного зростання за умови поступового зниження податків на працю і відповідного підвищення екологічних податків, адже останні належать до категорії податків на споживання і мають нейтральний ефект для зростання реального валового внутрішнього продукту. Перед країнами Європейського союзу (далі ЄС) в контексті кліматичної та енергетичної політики реалізовано системні зміни, спрямовані на покращання якості природного середовища, в тому числі завдяки зниженню обсягів викидів в атмосферу. Одним з інструментів реалізації зазначеного є податкове регулювання, яке поряд з екологічною складовою ефекту забезпечує надходження до бюджету. Для України важливо адаптувати зарубіжний досвід у сфері справляння екологічних податків, що дасть змогу компенсувати втрати бюджету та покращить умови для життя і безпеки суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню фіскального та регулюючого аспектів екологічного оподаткування присвячені праці зарубіжних вчених, зокрема Дж. Андерсона, Л. Берреджа, М. Голоуїна, Дж. Фрейре-Гонсалеса, В. Нордгауза, С. Філіповіча, М. Хо [1–5] тощо. Методологічні та практичні положення щодо справляння екологічних податків висвітлено у працях вітчизняних науковців В. Міщенко, О. Найденко, А. Непиталюка, А. Нікітішина, Н. Новицької, І. Чугунова [6–13]. Важливим є подальший розвиток основних засад справляння екологічних податків для країни з трансформаційною економікою, враховуючи державні соціально-економічні пріоритети та досвід європейських країн.

Метою статті є систематизація досвіду функціонування системи екологічного оподаткування в європейських країнах, що надасть можливість підвищити фіскальну та регулятивну результативність екологічного оподаткування, вдосконалити інституційні засади механізму їх адміністрування в Україні.

Матеріали та методи. Теоретичним та методологічним базисом представленої статті є наукові дослідження вітчизняних та іноземних вчених. Її комплексний характер обумовив потребу застосування системного підходу, синтезу й аналітичної оцінки, наукового абстрагування.

Результати дослідження. Фіскальна значущість екологічних податків за 2001–2018 рр. коливається від 1.82 % ВВП в Іспанії до 4.31 % ВВП у Данії, середнє значення для ЄС–28 становить 2.44 % ВВП та близько

6% у загальній структурі податкових надходжень (рис. 1). В ЄС екологічні податки складаються з трьох основних груп: на енергетичні ресурси (77.7% загальних надходжень), транспортні (19.1%), на забруднення і ресурси (3.3%). Однак у середньо- та довгостроковій перспективі можливим і перспективним є зростання фіскальної значимості категорії податків на забруднення навколишнього середовища з огляду на трансформації екологічної і промислової політики та погіршення якості води. Найбільшими платниками є домогосподарства (52.8% у загальній структурі податкових надходжень), частка яких превалює над надходженнями від суб'єктів підприємництва на 7.5 в. п.

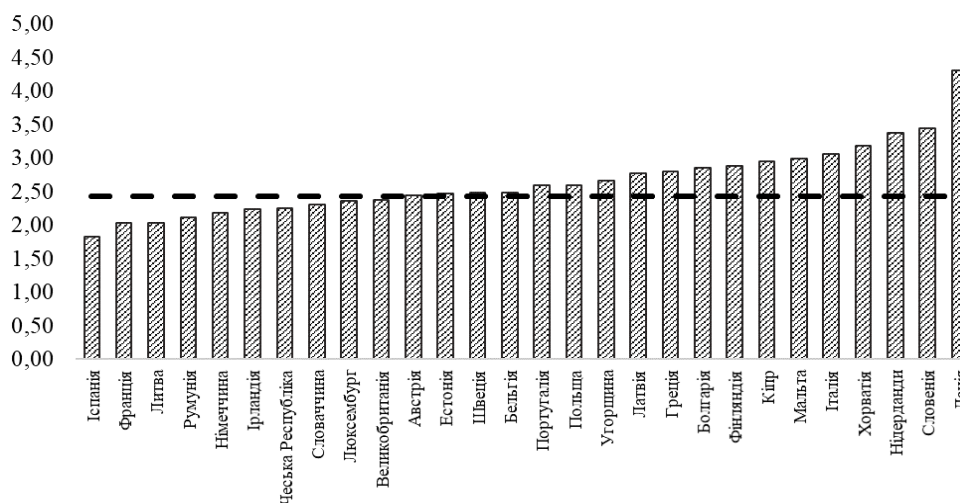

Рис. 1. Співвідношення надходжень екологічних податків до ВВП у ЄС-28, середнє значення за 2001–2018 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних Eurostat [14].

Податки на енергетичні ресурси є достатньо ефективними ринковими інструментами обмеження шкоди навколишньому середовищу та рекомендуються до широкого застосування міжнародними фінансовими інституціями. Зазначені податки займають найвищу частку в структурі екологічного оподаткування в таких країнах, як Чеська Республіка, Румунія, Люксембург і Литва, де значення цього показника перевищує 90%. Натомість найнижче значення частки цієї групи податків (50–55%) спостерігається у Мальті, Данії та Нідерландах. Базою оподаткування є:

- енергетичні продукти для транспортних цілей, у тому числі бензин, дизельне паливо, скраплений газ тощо;
- енергетичні продукти для стаціонарних цілей, зокрема мазут, природний газ, вугілля, кокс, біопаливо, виробництво і споживання електроенергії, виробництво і споживання тепла;
- парникові гази, в тому числі з вмістом CO₂ у пальному, викиди парникових газів (діоксиду вуглецю, метану, закису азоту).

Аналіз імпліцитної податкової ставки на енергетичні ресурси, яка є співвідношенням надходжень від цих податків у постійних цінах до обсягу споживання, оцінюваного в еквіваленті тоннажу нафти, свідчить про градуальне зростання цього індикатора. Протягом 2008–2018 рр. значення імпліцитної ставки для ЄС–28 збільшилось на 26.32 %, що еквівалентно 52.74 євро на 1 тону нафти до 253.09 євро [14]. За цей період максимальне зростання ставки зафіксовано для Греції – 136.36 % або 209.96 євро/т, що є проявом компенсаторної податкової політики в період тривалої рецесії. Водночас певне зниження ставки (до 10 %) зафіксовано для Німеччини, Люксембургу, Угорщини, Австрії та Швеції. Через регулювання податкового навантаження на використання енергетичних ресурсів здійснюється вплив на підвищення рівня енергоефективності, створюються стимули до розширення частки відновлювальних джерел енергії у загальній структурі її виробництва. За останнє десятиліття в ЄС можна спостерігати певне зниження загального обсягу виробництва енергетичних ресурсів, причому частка відновлювальних джерел зросла до 29.7 %.

Однією з основних тенденцій розвитку оподаткування є уніфікація законодавства у сфері справляння податків і зборів, особливо це стосується категорії податків на споживання. Члени ЄС акцептували положення *Energy Taxation Directive 2003/96/EC* (далі *ETD*) стосовно мінімального рівня оподаткування енергетичних ресурсів у частині продуктів і речовин, які використовуються для моторних палив (бензин, гас, природний і скраплений газ, газойль); опалення (газойль, мазут, керосин, скраплений і натуральний газ, вугілля та електроенергія). Директивою також передбачено обов'язкове та можливе запровадження податкових пільг. Зокрема передбачено зниження ставки податку на енергетичні продукти, що використовуються в сільському господарстві, стаціонарних двигунах та машинах у процесі будівництва та громадських роботах; можливість застосування пониженої ставки для комерційного використання газойлю; можливість звільнення або зменшення податку для відновлюваних джерел енергії (таких, як біопаливо) та можливість зменшення податкового навантаження на інноваційні підприємства, діяльність яких спрямована на підвищення рівня енергоефективності тощо. Крім того, від оподаткування звільняються споживання енергоресурсів домогосподарствами, а саме: електроенергії – в Болгарії, Хорватії, Угорщині, Латвії, Литві, Словаччині, Великобританії; природного газу – в Болгарії, Хорватії, Угорщині, Румунії та Великобританії; вугілля – у Болгарії, Литві, Угорщині, Польщі та Румунії.

Держави-члени ЄС є вільними у встановленні структури оподаткування енергоносіїв, враховуючи мінімальні значення ставок податків. У більшості держав діють специфічні ставки на споживання електроенергії, крім Іспанії, де функціонує адвалорна ставка податку в розмірі

5.11 %. Певним недоліком застосування специфічної ставки у цьому випадку є відсутність фінансових стимулів залежно від еластичності попиту. З-поміж членів ЄС частка податків на енергетичні ресурси в їх загальній ціні становить для домогосподарств: 40 % для електроенергії, 25 % для природного газу та 31 % для мазуту [14]. Найвищі ціни та відповідно податки на електроенергію для домогосподарств спостерігаються у Німеччині, Данії, Бельгії, Португалії та Іспанії, відповідно найнижчі – в Угорщині, Мальті. Діапазон значень показника частки податку на електроенергію є суттєвим: від 7 до 70 %. Промисловість задля підтримки належного рівня конкурентоспроможності зазвичай оподатковується меншими ставками податку, ніж домогосподарства: середній промисловий споживач платить у вигляді цих податків близько 13 % ціни на газ (великий споживач – лише 6 %) та 34–38 % від ціни на електроенергію. Мінімальна частка податку в ціні газу зафіксована для таких країн, як Люксембург, Румунія (не перевищує 10 %), натомість максимальні значення цього індикатора спостерігаються для Данії і Нідерландів (понад 50 %). Середня частка акцизного податку в ціні бензину у ЄС становить близько 60 % і 55 % для дизельного палива; діапазон коливань у всіх країнах-членах становить 50–66 % для бензину і 45–60 % для дизельного палива. Середнє значення частки податків (акцизного та ПДВ) у ціні моторних палив для країн ЄС наведено на *рис. 2*.

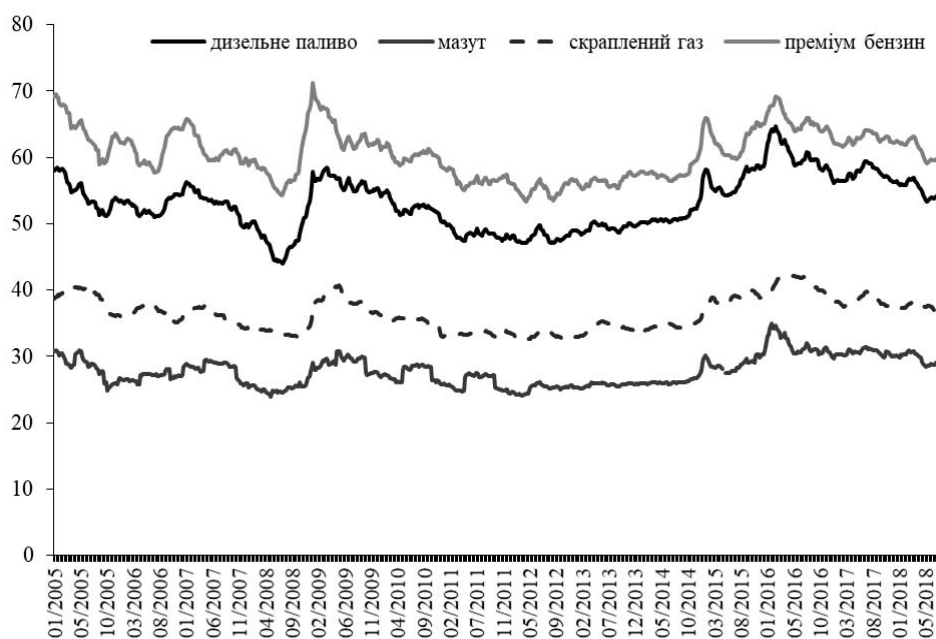

Рис. 2. Частка податків у структурі ціни моторних палив, %

Джерело: побудовано автором на основі даних DG ENER Oil Bulletin [15].

Європейська Комісія зазначає, що висока частка податків у енергоносіях певним чином знижує волатильність цін на дані продукти, що є позитивним для споживачів – домогосподарств і промисловості. Крім того, фіскальні інструменти є механізмом впливу на поведінку споживачів щодо скорочення споживання шкідливих видів палива. Певний практичний інтерес становить політика та ініціативи європейських країн щодо застосування плаваючої ставки акцизного податку на пальне. Зі зростанням світових цін на нафту, яка є базовою сировиною для пального, передбачається зниження ставки акцизу з метою пом'якшення впливу цінових шоків на ринку енергоносіїв. Натомість у період зниження цін на нафту можливим є підвищення ставок акцизного податку. Ці алгоритми запропоновані та частково апробовані у Франції на початку 2000-х років та у Великобританії в 2011 р. Біла транспортна книга (*White Paper on Transport*) наголошує на необхідності реструктуризації підсистеми транспортних податків і зборів у напрямі більш поглибленого врахування двох принципів – "забруднювачі платять" і "споживачі платять". У *European Strategy for Low-Emission Mobility* також підкреслено важливість імплементації зазначених принципів у практичну площину.

Такі країни, як Данія, Фінляндія, Швеція, Нідерланди першими адаптували у свою практику *податок на викиди вуглецю* в доповнення до інших податків на енергоносії, і проведене дослідження засвідчило суттєве позитивне значення цього податку [16]. Країни-члени ЄС використовують універсальний фіскальний інструмент регулювання викидів *EU emissions trading system (ETS)*, яку запроваджено у 2005 р. За *першій фазі* імплементації суб'єктами регулювання були електростанції та певні енергоємні сектори економіки (2005–2007 рр.), на *другій фазі* (2008–2012) додано внутрішню авіацію, на *третьій фазі* (2013–2020) розширено спектр секторів, які здійснюють викиди та охоплені *ETS*. За сучасних умов відбувається обмеження викидів для близько 12 тисяч промислових підприємств і електростанцій, що охоплює близько 45 % парникових газів для ЄС.

До охоплюваних забруднюючих речовин і секторів, у яких здійснюється моніторинг і верифікація, належать: *карбон діоксид (CO₂)* – виробники теплової енергії, енергоємні галузі промисловості, включаючи нафтопереробні заводи, виробники заліза, алюмінію, металів, цементу, вапна, скла, кераміки, целюлози, паперу, картону, кислот та сипучих органічних хімікатів, комерційна авіація; *діоксид азоту (N₂O)* – хімічна промисловість; *перфторуглеводні (PFCs)* – виробники алюмінію. Станом на початок 2020 р. ставка податку становила 28 євро за тону викидів, водночас, для деяких секторів, зокрема металургійної промисловості, застосовуються винятки з метою упередження переносу виробництва за межі ЄС або скорочення виробництва.

У межах встановлених лімітів суб'єкти підприємництва отримують чи купують квоти на здійснення викидів забруднюючих речо-

вин, а також можуть купувати міжнародні заощаджені квоти на викиди. Підприємства повинні мати достатню кількість квот для здійснення викидів, в іншому випадку до них застосовуються штрафні санкції. Важливою умовою ефективної імплементації *ETS* (під якою потрібно розглядати одночасне зменшення викидів у атмосферу та створення можливостей перенесення виробничої архітектури за межі відповідної європейської країни) є уніфікація правил її функціонування для всіх без винятку держав-членів ЄС.

Нобелівський лауреат Вільям Нордгауз вбачає, що саме комбіаторне підвищення цін на викиди CO_2 та застосування санкцій можуть забезпечити скорочення викидів забруднюючих речовин [5]. Європейська Комісія декларує ефективність функціонування цього виду оподаткування, що забезпечило скорочення викидів шкідливих речовин за останні п'ятнадцять років на 21 % [17]. Оподаткування структурної компоненти CO_2 у пальному застосовується у Франції, Данії, Естонії, Фінляндії, Ірландії, Латвії, Польщі, Португалії, Словенії, Швеції та Великобританії [18]. Зазначена категорія податків спрямована на субституцію конфігурації джерел палива в напрямі зниження частки палива, що при згоранні дає найбільші викиди CO_2 . Враховуючи критерій ефективності адміністрування, цей податок є складовою податків на споживання. Методологічний підхід до оподаткування передбачає встановлення єдиної ставки для всіх енергетичних ресурсів та споживачів, що поєднує дотримання принципів ефективності та економічності. Водночас у практичній площині в країнах ЄС присутній диферентний рівень оподаткування – за продуктами і категоріями споживачів – такий варіант характерний для Фінляндії, Данії, Ірландії.

Першою європейською країною, яка запровадила у 1990 р. податок на вміст вуглецю в паливі (*carbon tax*), була Фінляндія. Схема оподаткування розроблена таким чином, що загальне податкове навантаження диференціюється між податком на енергетичні ресурси та податком на вміст діоксиду вуглецю. Станом на 01.02.2020 ставка на транспортні види палива становить 68 євро за тону CO_2 та відповідно 53 євро за тону для енергетичних ресурсів, що використовуються для опалення (паливо, вугілля та природний газ). Податок на діоксид вуглецю для всіх видів викопного палива та електроенергії запроваджений у Данії у 1992 р. У 2014 р. ресурсну компоненту виробництва електроенергії включено до загальної ставки акцизного податку на електроенергію. Разом з тим передбачено градацію ставок податку залежно від типу споживачів електроенергії. Розмір ставки становить 23.7 євро, крім фторованого газу, до якого застосовується понижена ставка. В Ірландії справляння податку відбувається для всіх енергетичних ресурсів та категорій споживачів, які не охоплені *ETS*. Податок на викиди вуглецю стягувався з транспортних видів палива з середини грудня 2009 р., а з палива, що використовується для виробництва тепла, з травня 2010 р.

Відповідно ставки для цих баз оподаткування становлять 26 та 20 євро за тону CO_2 . Розмір ставок та рівень охоплення оподаткування парникових газів для вибірки країн ЄС відображено на *рис. 3*.

Найвища ставка податку у Швеції – 123 євро/т, найбільший рівень охоплення зафіксовано у Франції – близько 50 %. Натомість мінімальна ставка і найнижчий рівень охоплення спостерігається у Польщі, значення наведених показників становлять 0.12 євро/т та 0.04 %. З 01.04.2013 у Великобританії функціонує механізм підтримки мінімальних цін на вуглець задля сприяння інтенсифікації інвестицій у виробництво електроенергії з ресурсів, які дають найменшу кількість викидів. Цей механізм застосовується тільки до тих видів палива, що використовуються для виробництва електричної енергії. Початковий рівень ціни за тону діоксиду вуглецю встановлювався на рівні, еквівалентному 21 євро, на початку 2020 р. значення наблизились до 23 євро, хоча планувалось збільшення до 39 євро за тону.

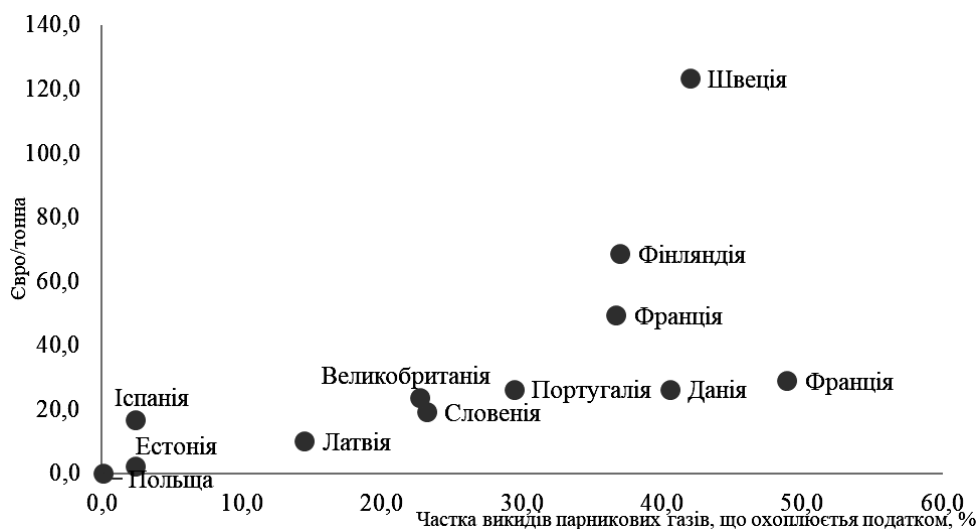

Рис. 3. Ставка carbon tax та рівень його охоплення в країнах ЄС, 2020 р.

Джерело: побудовано автором на основі даних World Bank [19] та State and Trends of Carbon Pricing [20].

Прямі податки на емісію забруднюючих речовин встановлені лише в деяких країнах ЄС, причому до бази оподаткування входить досить лімітований перелік забруднюючих речовин (сполуки сірки, діоксид азоту). Крім того, податки мають незначне фіскальне значення, проте залишаються важливою частиною системи екологічного оподаткування. Основною причиною зазначеного є складність адміністрування прямих податків за викиди в атмосферне повітря. Широкий перелік забруднюючих речовин, які є об'єктами оподаткування екологічного податку в Україні, не відображає достатньою мірою пріоритетів екологічної політики щодо зниження обсягу викидів, натомість підвищує трансакційні витрати на адміністрування цього податку за

умов недостатнього розвитку інституційного середовища податкового контролю. Важливим є врахування емпіричного досвіду країн ЄС щодо справляння екологічного податку в частині емісії забруднюючих речовин в атмосферне повітря як податку на споживання та забезпечення цільової спрямованості стимулів екологічного оподаткування.

Базою оподаткування для *транспортних податків і зборів* є продаж/реєстрація транспортних засобів; використання транспортних засобів; використання доріг; плата за в'їзд у міста тощо. В ЄС широко застосовується інструмент *оподаткування при придбанні чи реєстрації транспортного засобу*, важливим при цьому є його тип (мотоцикл, легковий автомобіль, автобус, легкі комерційні автомобілі, вантажівки). У більшості країн справляння податку здійснюється лише за умови першої реєстрації транспортного засобу. У Бельгії, Франції, Угорщині та Італії передбачено справляння податку і для певних категорій використовуваних транспортних засобів, які ставлять на облік. Характеристиками, які застосовуються при визначенні податкової ставки, є тип пального, обсяг викидів CO_2 , клас викидів, вага транспортного засобу, кількість осей, вартість купівлі, потужність двигуна та його об'єм. Основними параметром оподаткування легкових авто є викиди CO_2 , агреговані дані свідчать, що у 55 % від загальної кількості наявних схем оподаткування в ЄС застосовується цей критерій. Крім того, зазначений параметр є релевантним, проте застосовується меншою мірою при оподаткуванні мотоциклів і легкових автомобілів для комерційного використання.

Суттєве значення мають технічні та операційні характеристики транспортних засобів, пов'язані з ефективністю використання палива. Для легкових авто розрізняють 5 основних видів – транспортні засоби з високоекономічними бензиновими двигунами, з неекономічними бензиновими двигунами, високо-/неекономічними дизельними двигунами та електроавтомобілі. Економічні двигуни відповідають стандарту *Euro 6*, здійснюють викид значно меншої кількості CO_2 у повітря порівняно з категорією неекономічних *Euro 3* (приблизно вдвічі), споживають меншу кількість палива у розрахунку на 100 км. Відповідно авто з неефективними двигунами оподатковуються за вищими ставками, до того ж транспортні засоби, що функціонують на бензині, оподатковуються за більшою ставкою. Так, для авто з неефективними бензиновими двигунами ставки досліджуваного податку перевищують 10 тис. євро в Ірландії, Мальті, Нідерландах, Португалії, Данії (де ставка перевищує 25 тис. євро). Ставка у діапазоні 5–10 тис. євро діє в Угорщині та Фінляндії. Для неекономічних дизельних двигунів ставку податку від 5 до 10 тис. євро запроваджено у Нідерландах і Португалії. Натомість для електрокарів у більшості країн ЄС, де функціонує транспортний податок при придбанні чи реєстрації транспортного засобу, діє нульова ставка, крім Данії, Фінляндії, Польщі.

Причому в Польщі ставка податку при придбанні електромобілю є вищою, ніж при купівлі авто з двигуном внутрішнього згорання. Цей податок відсутній для легкових авто у Болгарії, Чеській Республіці, Естонії, Німеччині, Латвії, Литві, Швеції і Великобританії.

В ЄС лише Данія, Франція, Греція, Ірландія, Польща та Румунія оподатковують операції з купівлі/реєстрації автобусів. Найвищі ставки податку зафіксовано у Данії (максимальний рівень може перевищувати 120 тис. євро для нового автобуса з дизельним двигуном), у Польщі максимальне значення ставки може сягати 24 тис. євро для автобуса з електричним двигуном. У всіх інших країнах ставки є достатньо низькими, а у Румунії автобуси класу *Euro 6* не оподатковуються взагалі. Щодо оподаткування операцій з купівлі/реєстрації вантажних авто, то цей податок функціонує у Данії, Франції, Ірландії, Італії, Польщі, Румунії та Словаччині, при цьому у Румунії оподатковуються транспортні засоби класу *Euro 5* та нижче, а у Данії – транспортні засоби, вага яких не перевищує 4000 кг.

Транспортний податок на володіння/використання транспортних засобів адаптований у всіх країнах ЄС, особливості його справляння залежать від виду транспорту. Легкові автомобілі та мотоцикли оподатковуються у всіх аналізованих країнах, крім Естонії, Литви та Польщі (лекові авто), Естонії, Литви, Польщі, Фінляндії, Франції, Чеській Республіці (мотоцикли). Автобуси не оподатковуються в Естонії, Литві та Португалії, вантажні автомобілі та їх аналоги оподатковуються у всіх країнах, основні засади оподаткування регулюються *Directive 1999/62/EC*. Факторами, що впливають на розмір ставки податку залежно від виду транспортного засобу, є тип пального, викиди CO_2 , екологічні стандарти двигуна, вага транспортного засобу, кількість осей, потужність та робочий об'єм циліндрів двигуна.

Ставка податку на легкові автомобілі з двигунами внутрішнього згорання є вищою, ніж для електрокарів, остання категорія транспорту у багатьох країнах ЄС взагалі звільнена від оподаткування, зокрема в Австрії, Бельгії, Данії, Польщі, Португалії. Авто з двигунами екологічного стандарту *Euro 3* оподатковуються за більшими ставками, ніж стандарту *Euro 6*. Проте існують винятки – у Болгарії, Хорватії й Угорщині ставка для стандарту *Euro 6* є вищою, ніж для *Euro 3*, внаслідок того, що нові двигуни мають кращу потужність. Для нових авто з економічними двигунами внутрішнього згорання ставка не перевищує 200 євро на рік, вищі значення зафіксовано в Австрії (близько 400 євро), Болгарії (близько 800 євро), Фінляндії (300 євро), для бензинових двигунів – у Нідерландах (620 євро). Натомість для старих авто з неефективними двигунами ставка у 200 євро на рік та нижче спостерігається в Угорщині, Чехії (для дизельних двигунів), Хорватії, Литві, Румунії, Іспанії та Швеції. Максимальний розмір ставки діє у Мальті для старих авто на дизельних двигунах – 1298 євро. Ставка податку для автобусів

з електричними двигунами досить часто є нижчою, ніж з двигунами внутрішнього згорання, водночас у Хорватії й Австрії ставка на автобуси з неекономічними двигунами внутрішнього згорання є меншою порівняно з електричними двигунами. Найвищу ставку для автобусів з бензиновими двигунами зафіксовано у Швеції на рівні, еквівалентному 1500 євро. Диференціація ставки на володіння/використання вантажівок залежить від ваги транспортного засобу та кількості осей. Результати емпіричного дослідження свідчать, що транспортні засоби, які відповідають класу *Euro 3*, оподатковуються за більшими ставками, ніж *Euro 6*. Однак деякі країни мають вищий рівень оподаткування для більш сучасного екологічного стандарту. Наприклад, у Болгарії вантажівка *Euro 3* оподатковується за специфічною ставкою 1580 євро на рік, у той же час ставка для *Euro 6* становить 1975 євро. Максимальні ставки функціонують у Чеській Республіці та Словаччині – на рівні, близькому 2500 євро.

Плата за використання доріг справляється у переважній більшості європейських країн, враховуючи тип транспортного засобу. Існує два основних підходи до її адміністрування: залежно від відстані та часу. Диференціація розміру плати, яка розраховується за першим підходом, залежить від локації, ваги транспортного засобу і екологічного стандарту, за другим – від терміну дії дозволу, ваги та екологічного стандарту. За першим підходом плата з легкових авто знімається в Угорщині, Франції, Ірландії, Італії, Польщі, Португалії та Іспанії, її ставка знаходиться в межах від 0.06 євро/км у Ірландії до 0.11 євро/км у Польщі; за другим підходом – в Австрії, Болгарії, Чеській Республіці, Румунії, Словаччині, мінімальний розмір ставки зафіксовано у Румунії на рівні 55 євро на рік, а максимальний – в Угорщині – 235 євро на рік. Відповідно за першим підходом плата знімається з автобусів в Австрії, Хорватії, Чехії, Франції, Ірландії, Італії, Польщі, Португалії, Словаччині та Іспанії. Ставка податку коливається від 0.05 євро/км у Чехії до 0.33 євро/км у Франції. У межах наведеної вибірки плата з автобусів з електричним двигуном не застосовується в Ірландії. В Австрії, Чехії та Словаччині транспортні засоби, що відповідають стандарту *Euro 3*, оподатковуються за більшою ставкою, ніж *Euro 6*. Натомість Болгарія, Угорщина, Латвія та Румунія застосовують другий підхід при справлянні плати з автобусів, мінімальне значення ставки становить 866 євро/рік для Болгарії, максимальне 1220 євро/рік для Латвії. При оподаткуванні вантажних транспортних засобів за першим підходом (Австрія, Бельгія, Хорватія, Чехія, Франція, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Польща, Португалія, Словаччина, Іспанія) суттєве значення має вага транспортного засобу і екологічний стандарт. Нульова ставка для малогабаритних авто стандарту *Euro 6* зафіксована в Німеччині, а максимальна – 0.53 євро/км для великогабаритних класу *Euro 3*. За другим підходом здійснюється

оподаткування у Болгарії, Данії, Латвії, Литві, Люксембурзі, Нідерландах, Румунії, Швеції та Великобританії. Ставка коливається від 0 для малогабаритних авто *Euro 6* у Данії, Литві, Нідерландах, Швеції, Великобританії до 2400 євро/рік у Румунії для габаритних вантажівок. Наявні випадки справляння зборів за користування дорогами у містах, зокрема в Італії (Мілан, Палермо), Латвії (Юрмала), Мальті (Валетта), Швеції (Стокгольм), Великобританії (Лондон).

Податковою базою для групи податків на забруднення навколишнього середовища є викиди в атмосферу, не пов'язані з енергетичними ресурсами, озono-руйнівні речовини, скиди у водойми, пестициди і добрива, поводження з відходами – податки на утилізацію твердих відходів, пакування, специфічні збори за утилізацію (акумулятори, шини); ресурсних платежів – використання водних і лісових ресурсів, видобуток природних копалин за винятком нафти і газу. Зазначений фіскальний інструмент є регулятором обсягів забруднення. Детермінація ставок оподаткування має спонукати платників до зниження фізичних характеристик викидів і скидів, недостатній рівень обґрунтованості управлінських рішень у цій сфері обумовлює лише незначні надходження до бюджету без позитивного впливу на навколишнє середовище. *The Clean air program for Europe* декларує два важливих довгострокових завдання [21]:

- зменшити наслідки впливу на здоров'я населення на 52 % у 2030 р. порівняно з 2005 р. (передчасна смертність від твердих часток та озону);
- забезпечити зменшення площі евтрофікації екосистеми, понад встановлені ліміти внаслідок надмірного забруднення у 2030 р. до рівня 35 % 2005 р.

Податкові інструменти є важливим елементом стратегії реалізації поставлених завдань. У державах-членах ЄС податки і збори також спрямовані на модифікацію виробничих ланцюжків, у тому числі в напрямках переробки та компостування. Найвища фіскальна значимість податків на забруднення і ресурси серед країн ЄС спостерігаються у Нідерландах (0.42 % ВВП та 13.2 % у загальній структурі екологічних податків) та Естонії (0.28 % ВВП і 10.2 % відповідно) [14]. З огляду на зазначене, науковий і практичний інтерес становить досвід Естонії, де здійснюється оподаткування забруднення у вигляді: викидів у атмосферне повітря забруднюючих речовин; скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти; акцизу на пакувальні матеріали (скло, пластик, метал, папір і картон, дерево); плати за вивезення відходів; оподаткування ресурсів – плата за забір води та рибальство.

Висновки. Екологічні податки належать до категорії податків на споживання і мають нейтральний ефект для зростання реального валового внутрішнього продукту. Визначено, що у країнах-членах ЄС фіскальні інструменти є дієвим механізмом впливу на поведінку споживачів щодо скорочення споживання шкідливих видів палива.

Комбінаторне підвищення цін на викиди CO_2 та застосування санкцій можуть забезпечити скорочення викидів забруднюючих речовин. За сучасних умов пріоритетом є реструктуризація підсистеми транспортних податків і зборів у напрямі більш поглибленого врахування критеріїв забруднення і споживання. Певний практичний інтерес становить політика та ініціативи європейських країн щодо застосування плаваючої ставки акцизного податку на пальне.

Важливим є врахування емпіричного досвіду країн ЄС щодо справляння екологічного податку в частині емісії забруднюючих речовин в атмосферне повітря як податків на споживання та забезпечення цільової спрямованості стимулів екологічного оподаткування. Актуальним і необхідним є імплементація у практичну площину та адаптація до вітчизняних умов таких елементів екологічного оподаткування, як диференціація ставок акцизного податку з нафтопродуктів за екологічними показниками палива у комплексі з нормативами щодо вмісту в ньому шкідливих речовин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Andersson J. J. (2019). Carbon Taxes and CO_2 Emissions: Sweden as a Case Study. *American Economic Journal: Economic Policy*, 11(4). С. 1-30.
2. Barrage L. (2020). Optimal Dynamic Carbon Taxes in a Climate–Economy Model with Distortionary Fiscal Policy. *The Review of Economic Studies*, 87(1). С. 1-39.
3. Filipović S., & Golušin M. (2015). Environmental taxation policy in the EU–new methodology approach. *Journal of Cleaner Production*, 88. С. 308-317.
4. Freire-González J., & Ho M. S. (2018). Environmental fiscal reform and the double dividend: Evidence from a dynamic general equilibrium model. *Sustainability*, 10(2). С. 501.
5. Nordhaus W. (2015). Climate clubs: Overcoming free-riding in international climate policy. *American Economic Review*, 105(4). С. 13-70.
6. Міщенко В. С. Зміцнення бази екологічного оподаткування в Україні: методологія і практика. *Економіка України*. 2016. № 3. С. 75-87.
7. Найденко О. Є. Проблеми екологічного оподаткування та шляхи їх вирішення. *Економіка і суспільство*. 2017. № 8. 627-633.
8. Nepyталиuk A. Demographic sustainability and economic growth: theory and methodology. *Herald of Kyiv national university of trade and economics*. 2018. № 6. С. 52-66.
9. Нікітішин А. Податкове регулювання як інструмент державної екологічної політики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 2. С. 126-137.
10. Новицька Н. В. Досвід країн ЄС у сфері екологічного оподаткування. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. № 2. С. 192-209.
11. Новицька Н. Сутність і суспільне призначення екологічного оподаткування. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 3. С. 62-73.
12. Чугунов І. Я. та ін. Державне фінансове регулювання економічних перетворень; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 376 с.

13. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія; за заг. ред. І. Я. Чугунова. Київ: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
14. Eurostat Data. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>.
15. DG ENER Oil Bulletin. URL: <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/fuel-prices-and-taxes/dg-tren-oil-bulletin>.
16. Lin B., Li, X. (2011). The effect of carbon tax on per capita CO₂ emissions. *Energy Policy*, 39, 5137–5146.
17. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/clima/policies/ets_en.
18. Speck, S., & Paleari, S. (2016). Environmental taxation and EU environmental policies. *European Environment Agency, Copenhagen, Denmark*.
19. World Bank. URL: <https://www.worldbank.org>.
20. State and Trends of Carbon Pricing 2019. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/31755>.
21. A Clean Air Programme for Europe. URL: <https://www.eea.europa.eu/policy-documents/a-clean-air-programme-for-europe>.

Стаття надійшла до редакції 26.06.2020.

Pasichnyi M. Determinants of ecological taxation.

Background. *In the current conditions of the COVID-19 pandemic and the economic recession caused by it, it is important to create fundamental basis for restoring positive economic dynamics. One of the promising areas of implementation is to improve the quality of the environment. It is important for Ukraine to adapt foreign experience in the field of ecological taxes, which will compensate for the budget losses and improve living conditions and security of society.*

The aim of the article is to systematize the experience of the ecological taxation system in European countries, which will increase the fiscal and regulatory effectiveness of ecological taxation, improve the institutional frameworks mechanism of their administration.

Materials and methods. *Scientific researches of domestic and foreign scientists are the theoretical and methodological basis of the presented article. Its complex nature has determined the need of a systematic approach application, synthesis and analytical evaluation, scientific abstraction.*

Results. *The directions of further improvement of domestic system of ecological taxation, taking into account its fiscal and regulatory aspects are offered. The European experience of ecological taxes collection is generalized and systematized. The fiscal mechanism of reducing pollutant emissions into the environment has been studied. The peculiarities of functioning of taxes on energy resources are determined. The principles of differentiation of excise tax rates on oil products according to ecological criteria are determined.*

Conclusion. *Restructuring of the subsystem of transport taxes and fees in the direction of greater consideration of the criteria of pollution and consumption is the priority in modern conditions. It is important to take into account the empirical experience of the EU countries in the collection of ecological tax in terms of emission of pollutants into the atmosphere as a consumption tax and to ensure the targeted incentives for ecological taxation. It is important and necessary to implement in practice and adapt to domestic conditions such elements of ecological taxation as the differentiation of excise tax rates on oil products on environmental fuel indicators in combination with regulations on the content of harmful substances.*

Keywords: budget revenues, ecological taxes, energy resources taxes, transport taxes, pollution taxes, economic development.

REFERENCES

1. Andersson, J. J. (2019). Carbon Taxes and CO₂ Emissions: Sweden as a Case Study. *American Economic Journal: Economic Policy*, 11(4), 1-30 [in English].
2. Barrage, L. (2020). Optimal Dynamic Carbon Taxes in a Climate-Economy Model with Distortionary Fiscal Policy. *The Review of Economic Studies*, 87(1), 1-39 [in English].
3. Filipović, S., & Golušin, M. (2015). Environmental taxation policy in the EU—new methodology approach. *Journal of Cleaner Production*, 88, 308-317 [in English].
4. Freire-González, J., & Ho, M. S. (2018). Environmental fiscal reform and the double dividend: Evidence from a dynamic general equilibrium model. *Sustainability*, 10(2), 501 [in English].
5. Nordhaus, W. (2015). Climate clubs: Overcoming free-riding in international climate policy. *American Economic Review*, 105(4), 1339-70 [in English].
6. Mishhenko, V. S. (2016). Zmichennja bazy ekologichnogo opodatkuвання v Ukraї'ni: metodologija i praktyka [Strengthening of the Ecological Tax Base in Ukraine: Methodology and Practice]. *Ekonomika Ukraї'ny – Economy of Ukraine*, 3, 75-87 [in Ukrainian].
7. Najdenko, O. Je. (2017). Problemy ekologichnogo opodatkuвання ta shljahy i'h vyrishennja [Problems of Ecological Taxation and Ways to Solve Them]. *Ekonomika i suspil'stvo – Economy and Society*, 8, 627-633 [in Ukrainian].
8. Nepyaliuk, A. (2018). Demographic sustainability and economic growth: theory and methodology. *Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 6, 52-66 [in English].
9. Nikitishyn, A. (2017). Podatkove reguljuвання jak instrument derzhavnoi' ekologichnoi' polityky [Tax regulation as an instrument of state environmental policy]. *Foreign trade: economics, finance, law*, 2, 126-137 [in Ukrainian].
10. Novyc'ka, N. V. (2016). Dosvid kraї'n JeS u sferi ekologichnogo opodatkuвання [Experience of the EU Countries in the Field of Ecological Taxation]. *Zbirnyk naukovykh prac' Nacional'nogo universytetu derzhavnoi' podatkovoi' sluzhby Ukraї'ny – Collection of scientific works of the National University of the State Tax Service of Ukraine*, 2, 192-209 [in Ukrainian].
11. Novyc'ka N. (2016). Sutnist' i suspil'ne pryznachennja ekologichnogo opodatkuвання [The Essence and Social Purpose of Ecological Taxation]. *Svit finansiv – World of Finance*. Is. 3. 62-73 [in Ukrainian].
12. Chugunov, I. Ja., Pavelko, A. V., Kanjeva, T. V. et. al. (2015). *Derzhavne finansove reguljuвання ekonomichnyh peretvoren' [State Financial Regulation of Economic Transformations]*. A. A. Mazaraki (Ed.). Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukrainian].
13. *Bjudzhetno-podatkova polityka u systemi reguljuвання ekonomiky [Fiscal Policy in the System of Economic Regulation]* (2018). I. Ja. Chugunov (Ed.). Kyiv: Globus-Press [in Ukrainian].
14. Eurostat Data. *ec.europa.eu*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat> [in English].
15. DG ENER Oil Bulletin. *www.eea.europa.eu*. Retrieved from <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/fuel-prices-and-taxes/dg-tren-oil-bulletin> [in English].
16. Lin, B., Li, X. (2011). The effect of carbon tax on per capita CO₂ emissions. *Energy Policy*, 39, 5137–5146 [in English].
17. European Commission. *ec.europa.eu*. Retrieved from https://ec.europa.eu/clima/policies/ets_en [in English].
18. Speck, S., & Paleari, S. (2016). Environmental taxation and EU environmental policies. *European Environment Agency, Copenhagen, Denmark* [in English].
19. World Bank. *www.worldbank.org*. Retrieved from <https://www.worldbank.org> [in English].
20. State and Trends of Carbon Pricing 2019 Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/31755> [in English].
21. A Clean Air Programme for Europe. *www.eea.europa.eu*. Retrieved from <https://www.eea.europa.eu/policy-documents/a-clean-air-programme-for-europe> [in English].

РОМАНОВСЬКА Юлія,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів
Винницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Соборна, 87, м. Вінниця, 21050

E-mail: ro.yuliia@vtei.com.ua
ORCID: 0000-0002-1099-0787

ФІНАНСОВА ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості вікової структури населення у пенсійному забезпеченні України. Досліджено показник заміщення та відповідність його міжнародним нормам. Визначено, що у Пенсійному фонді України спостерігається постійна тенденція невиконання плану як за доходами, так і за видатками. Виокремлено фактори дефіциту коштів у Пенсійному фонді України.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, доходи та видатки Пенсійного фонду, коефіцієнт заміщення, пенсіонери, дефіцит бюджету Пенсійного фонду України.

Романовская Ю. Финансовая обеспеченность Пенсионного фонда Украины. Рассмотрены особенности возрастной структуры населения в пенсионном обеспечении Украины. Исследован показатель замещения и соответствие его международным нормам. Определено, что в Пенсионном фонде Украины наблюдается стабильная тенденция невыполнения плана как по доходам, так и по расходам. Выделены факторы дефицита средств в Пенсионном фонде Украины.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, доходы и расходы Пенсионного фонда, коэффициент замещения, пенсионеры, дефицит бюджета Пенсионного фонда Украины.

Постановка проблеми. Розвиток України як соціально орієнтованої держави передбачає дотримання соціальних гарантій для всіх громадян. Право на пенсійне забезпечення (ПЗ) як базова цінність соціальної захищеності особистості затверджено в ст. 46 Конституції України (право громадян на соціальний захист), а в ч. 2 ст. 46 окреслено [1] право на пенсійне забезпечення. Пенсійний захист в Україні є основною компонентою соціального захисту населення, адже за рахунок пенсійних виплат відбувається підтримка осіб, які не мають можливості матеріально забезпечити себе у зв'язку з певними обставинами, що передбачені законодавством про пенсійне забезпечення. Нині пенсійний захист не в повному обсягу реалізує свої функції у зв'язку з демографічними та економічними проблемами нашої держави, тому особливої уваги потребує аналіз сучасного пенсійного забезпечення. Актуальність оцінювання ПЗ обумовлена сучасними

трансформаційними процесами в українській економіці, що має стати підґрунтям формування цілісної, комплексної стратегії реформування пенсійної системи суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пенсійного забезпечення постійно знаходяться у фокусі уваги науковців. Дослідженню проблеми реформування пенсійних систем присвячено наукові праці А. Крутова, Н. Кашен, І. Бігдан [2]. Фахівцями розглянуто іноземний досвід реформування пенсійних систем, що відбувається під впливом низки міжнародних чинників, і реалізується із залученням відповідних національних і міжнародних інституцій. Вивченню окремих аспектів функціонування, організації та регулювання системи пенсійного забезпечення присвячено праці багатьох українських науковців і практиків: Т. Кривошлик [3], О. Димніч [4], К. Демченко [5], С. Закірова [6]. Науковці та практики досліджують деякі економічні проблеми стану та розвитку пенсійної системи України, питання соціальної безпеки, міжнародного досвіду впровадження реформ у цій галузі. Окремі аспекти сутності, значення та оцінювання надходжень єдиного соціального внеску знайшли своє відображення у працях вітчизняних фахівців: Ю. Романченко [7], Г. Гончар [8], О. Тулай [9]. Віддаючи належне доробку учених у цій сфері, варто підкреслити, що на подальше дослідження заслуговують окремі аспекти впливу демографічних процесів на розвиток пенсійної системи України, оцінювання джерел фінансового забезпечення ПФУ.

Метою дослідження є аналіз розвитку системи пенсійного забезпечення України та виокремлення проблем функціонування Пенсійного фонду України.

Матеріали та методи. Теоретичною та методологічною основою статті стали праці науковців стосовно складових оцінювання ПЗ. Дослідження проведено із застосуванням методів теоретичного узагальнення, порівняльного аналізу, аналізу та синтезу, що дало змогу встановити невиконання плану по доходах та видатках ПФУ, розрахувати коефіцієнт заміщення та його відповідність міжнародним стандартам, навести основні чинники дефіциту ПФУ.

Результати дослідження. Нинішня пенсійна система України хоч являє собою гібрид радянської пенсійної системи із сучасними європейськими елементами, але все одно залишається солідарною. Інакше кажучи, діюча в нашій країні пенсійна модель є розподільною. Суть її полягає в тому, що страхові внески збирають з одних, а отримані кошти розподіляють серед інших, тобто більш старшого покоління громадян. Така система має свої переваги, зокрема можливість почати виплату пенсій негайно, оскільки вона не потребує часу для накопичень. Розміри пенсій не залежать від результатів функціонування фінансових ринків. Вона гарантує певний ступінь соціального захисту всім громадянам похилого віку, забезпечує більш високу

норму заміщення (відношення пенсії до заробітної плати) для осіб з невисокою зарплатою, тобто реалізується перерозподіл доходів від високо- до низькооплачуваних категорій громадян. Розподільні пенсійні системи притаманні багатьом європейським країнам, але вони функціонують у сукупності з накопичувальними.

Економічна криза є основною причиною незадовільного пенсійного забезпечення, а суто демографічні фактори – серйозний бар’єр на шляху реформування системи соціального захисту населення України в цілому і пенсійної системи зокрема як її невід’ємної складової частини. Такої думки дотримуються й А. Бренер, Ю. Набатова [10]. Рівень старіння населення України є досить високим і вимагає пильної уваги науковців (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка демографічних показників в Україні, 2015–2019 рр.

Рік	Кількість населення, тис. осіб *		
	усього	працюючі (віком 15–70 років)	пенсіонери
2015	42 759.7	18 097.9	12 147.2
2016	42 590.9	17 955.1	12 296.5
2017	42 414.9	17 854.4	11 956.2
2018	42 216.8	17 939.5	11 725.4
2019	41 902.41	18 066.0	11 327.3

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та частини зони проведення операції Об’єднаних сил.

Джерело: складено автором за даними [11].

Як свідчать дані табл. 1, щороку кількість пенсіонерів зменшується. Тобто держава шляхом підвищення пенсійного віку та здійснення різноманітних реформ зменшила кількість пенсіонерів у країні. Разом із зменшенням кількості пенсіонерів скорочується і кількість населення в Україні, що спричинено багатьма чинниками, зокрема низькими показниками народжуваності порівняно з високою смертністю. Також зменшується кількість працюючого населення віком 15–70 років, але у 2018 р. цю тенденцію порушено – кількість працюючих громадян зросла на 85.1 тис. осіб. Ця тенденція до зростання зберіглася і у 2019 р. Проте, хоча кількість осіб, які працюють, є вищою, ніж кількість пенсіонерів, коштів, що формуються за рахунок обов’язкових відрахувань від заробітної плати, не вистачає для забезпечення кожному пенсіонеру гідних умов життя.

Проблема старіння населення, яка виявляється у збільшенні частки осіб похилого віку та зміні співвідношення між поколіннями, свідчить про погіршення демографічної ситуації в Україні [12, с. 4–8]. За 1959–2001 рр. співвідношення осіб пенсійного віку і населення працездатного віку збільшилося майже вдвічі (з 22.7 до 41.1 %). За

* До уваги взято не кількість працездатного населення, а тільки офіційно працевлаштованих осіб, які мають повну або неповну зайнятість.

прогнозами Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, протягом 2010–2025 рр. це співвідношення досягне 50 %, а до 2050 р. – 76 %. За демографічними прогнозами та оцінкою експертів, ймовірність того, що Україна в короткій чи середній перспективі досягне рівня простого відтворення, дуже мала.

Від фінансової спроможності пенсійної системи безпосередньо залежить добробут майже третини населення країни [13], тому варто дослідити в динаміці ситуацію із розміром пенсій, обсягом прожиткового мінімуму та заробітної плати (табл. 2).

Таблиця 2

Основні показники фінансової забезпеченості населення в 2015–2019 рр., грн

Рік	Прожитковий мінімум	Пенсія		Заробітна плата	
		мінімальна	максимальна	мінімальна	максимальна
2015	1 378	949	9 490	1 378	23 426
2016	1 600	1 074	10 740	1 600	27 200
2017	1 762	1 247	10 740	3 200	29 954
2018	1 921	1 373	13 800	3 723	32 657
2019	2 027	1 638	16 380	4 173	62 595

Джерело: складено автором на основі даних [11; 14; 15].

Раніше (у 2015–2016 рр.) розмір максимальної пенсії був прив’язаний до розміру мінімальної, тобто становив 10-кратний розмір останньої. Проте через зміни в законодавстві ця величина встановлюється управлінням ПФУ самостійно. Стосовно максимальної заробітної плати, то вона становить 17-кратне збільшення прожиткового мінімуму, і це максимальний розмір заробітної плати, з якої стягуватиметься ЄСВ. Відповідно, максимальний розмір заробітної плати не регулюється законодавчо [15].

За досліджуваний період зростає кожний з окреслених показників, але і з кожним роком збільшується індекс цін, який підтягує до себе зростання всіх показників. Цікавим є той факт, що мінімальний розмір пенсії не становить мінімальний розмір прожиткового мінімуму, хоча практично всі виплати з державного бюджету прив’язані до цієї величини. Тобто держава сама собі заперечує – є встановлений мінімум, за який, на думку посадовців, цілком реально прожити, а розмір мінімальної пенсії, яку отримує велика кількість громадян, не досягає цього мінімуму [16].

Існує безліч підходів до розрахунку показників, за допомогою яких можна визначити ефективність пенсійного забезпечення. Ефективність ПЗ кожного окремого громадянина можна встановити як відношення отриманої сукупності соціальних, матеріальних благ до кількості вкладених ресурсів, тобто це рівень життя пенсіонерів, їхня спроможність задовольнити свої потреби. Учені пропонують різну ієрархію першочергових потреб кожної людини. Найпоширенішою є піраміда потреб А. Маслоу, яка складається з 5 рівнів: фізіологічні

потреби; безпека; відпочинок з друзями та родичами; самоповага, впевненість та досягнення; самовираження, творчість. У зарубіжних країнах, наприклад, країнах Європейського союзу, розмір пенсії становить 600 євро, що дає змогу громадянам задовольнити кожну з наведених потреб. Щодо України, то розмір пенсії у середньому становить 50 євро, тобто пенсіонери можуть дозволити собі тільки деякі з них [17].

Загальноприйнятим показником рівня пенсій є коефіцієнт заміщення, тобто відношення середньої пенсії до середньої заробітної плати. При тому, що міжнародні зобов'язання України вимагають забезпечувати його на рівні 40 % [18]. Розглянемо, скільки ж становить цей показник в Україні протягом 2015–2019 рр. (табл. 3)

Таблиця 3

**Динаміка окремих соціально-економічних показників,
2015–2019 рр. (станом на 1 січня)**

Показник	2015	2016	2017	2018	2019
Середня валова заробітна плата, грн	4 195	5 183	7 104	8 865	9 223
Темп приросту, %	–	23.55	37.06	24.79	4.04
Середній розмір пенсії за віком, грн	1 573	1 690	1 809	2 557	2 648
Темп приросту, %	–	7.44	7.04	41.35	3.5
Коефіцієнт заміщення, %	37.49	32.60	25.46	28.84	28.71

Джерело: складено автором на основі даних [11; 14; 19].

З табл. 3 випливає, що з кожним роком зростають як середня заробітна плата, так і середній розмір пенсії. Найбільше зростання по заробітній платі відбулося в 2017 р. Щодо середнього розміру пенсії за віком, то найбільший темп приросту порівняно з попереднім періодом спостерігався в 2016 р.

Стосовно коефіцієнта заміщення, то тільки в 2015 р. та 2016 р. цей показник наближувався до норми (див. табл. 3). В інші роки він зменшувався, що вказує на недостатність пенсійного забезпечення у ці періоди. У 2017 р. цей коефіцієнт досяг найменшого значення, що свідчить про величезний розрив між середньою заробітною платою та ПЗ.

Дані табл. 3 свідчать також про те, що пенсійні виплати за аналізований період мають більш високий темп приросту, ніж заробітна плата. Проте ситуація зі зростанням кількості пенсіонерів та реформуванням пенсійної системи в цілому, нестабільна. Економічна ситуація в країні зумовила неможливість з боку ПФУ збільшувати рівень пенсій.

Таким чином, зростання всіх цих показників не є позитивними для ПЗ, адже попри збільшення обсягів пенсійних виплат, вони не дають змоги громадянам повноцінно жити та задовольняти свої потреби в повному обсягу.

Зважаючи на щорічне зростання дефіциту бюджету ПФУ, здійснено додаткові заходи реформування пенсійної системи, які передбачають поступове збільшення пенсійного віку, підвищення мінімального страхового стажу, необхідного для призначення пенсії, а також

введення обмежень для певних категорій пенсіонерів. З огляду на це, необхідним є аналіз ефективності пенсійного забезпечення населення України.

У процесі функціонування ПФУ акумулює доходи, за рахунок яких він має можливість покрити свої майбутні видатки. Доходи ПФУ є підґрунтям для функціонування пенсійної системи України, яка в свою чергу підтримує соціальний баланс у суспільстві. Проаналізувавши динаміку доходів ПФУ за 2015–2019 рр. (табл. 4), можна встановити значущість джерел його наповнення.

Таблиця 4

**Динаміка доходів Пенсійного фонду України
за 2015–2019 рр., млрд грн**

Джерело	2015	2016	2017	2018	2019	Темп приросту (2019 р. до 2015 р.)	
						%	млн грн
Власні надходження	169.88	111.70	158.91	202.08	241.75	42.3	71.87
Кошти державного бюджету України	94.81	142.59	133.46	150.09	193.11	103.7	98.29
Кошти фондів загально-обов'язкового державного соціального страхування	0.08	1.51	0.00003	0.0000001	–	–	–0.08
Усього доходів	266.54	266.54	293.24	353.95	434.96	63.2	168.42

Джерело: складено автором за даними [14].

Домінуючими джерелами наповнення ПФУ є власні надходження фонду, і протягом досліджуваного періоду відбулось збільшення цього виду надходжень на 42.3 % до позначки 241.75 млрд грн. Зокрема, це пов'язано з підвищенням темпів зростання фонду оплати праці, а отже, із збільшенням надходжень єдиного внеску.

Фінансове забезпечення ПФУ суттєво впливає на соціальну безпеку держави. Можна стверджувати, що збільшення дефіциту ПФУ призводить до зростання соціальної напруги в суспільстві. Покриття дефіциту бюджету ПФУ за рахунок коштів державного бюджету, яке протягом 2015–2019 рр. зросло на 3.7 %, призвело до зменшення витрат на інші, критично важливі статті: медичне забезпечення, освіту, оборону тощо.

Видатки у ПФУ враховують інтереси громадян та гарантують відповідні виплати (табл. 5). У 2019 р. вони зросли в 1.2 раза порівняно з 2018 р.

Пенсійна система України фінансово підтримується з боку держави. Як видно з табл. 5, дефіцит Пенсійного фонду стрімко зростає. Причинами дефіциту фахівці визначають: системне порушення принципу економічної залежності видатків споживання від отриманих доходів і ВВП; дисбаланс у рамках дохідної та видаткової частин бюджету ПФУ, що зумовлюється негативними демографічними чинниками та ін. [12; 13]. Для покриття дефіциту залучаються кошти не тільки

власне Пенсійного фонду, а й Державного бюджету України. Таким чином, єдиним джерелом балансування бюджету ПФУ є дотації з державного бюджету.

Таблиця 5

Динаміка видатків Пенсійного фонду України за 2015–2019 рр., млрд грн

Видатки за джерелом надходжень від:	2015	2016	2017	2018	2019	Темп приросту (2019 р. до 2015 р.)	
						%	млн грн
Власних надходжень	210.77	202.10	226.68	259.17	303.11	43.8	92.34
Коштів Державного бюджету України	54.84	51.35	67.80	99.44	132.84	142.3	78.00
Усього видатків, млн грн	265.67	253.45	291.48	358.61	435.94	64.1	170.28

Джерело: складено автором за даними [14].

У ПФУ спостерігається постійна тенденція невиконання плану як по доходах, так і по видатках (рис. 1, 2). Для того, щоб виконати плани, фонд бере позики, що потім тягне за собою збільшення видаткової частини [20].

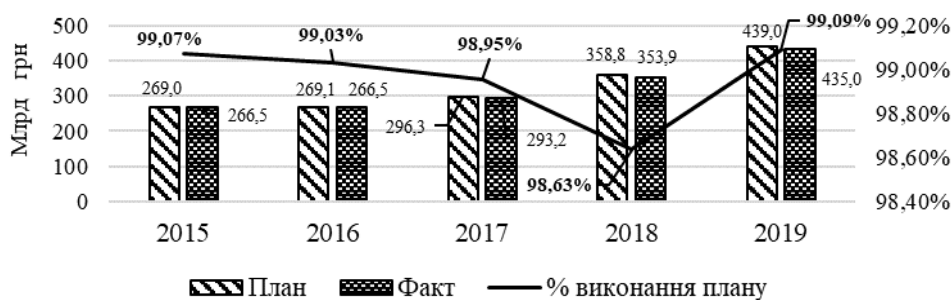

Рис. 1. Динаміка планових та фактичних показників доходів Пенсійного фонду України за 2015–2019 рр.

Джерело: складено автором за даними [14].

За результатами аналізу динаміки фактичних і планових показників доходів фонду встановлено, що протягом 2015–2019 рр. найнижчий відсоток виконання плану спостерігався у 2018 р. – на 4837.1 млн грн менший від запланованого (рис. 1).

За підсумками порівняння показників виконання плану і видатків встановлено, що відсоток виконання планових показників видаткової частини більший за дохідну. Протягом 2015–2019 рр. фактичні показники майже досягали 100 %, проте у 2017 р. план не виконано на 1.34 % або на 3 963 млн грн, що обумовлено зростанням 23 % видатків на виплати пенсій за віком та збільшенням адміністративних видатків на 26 %.

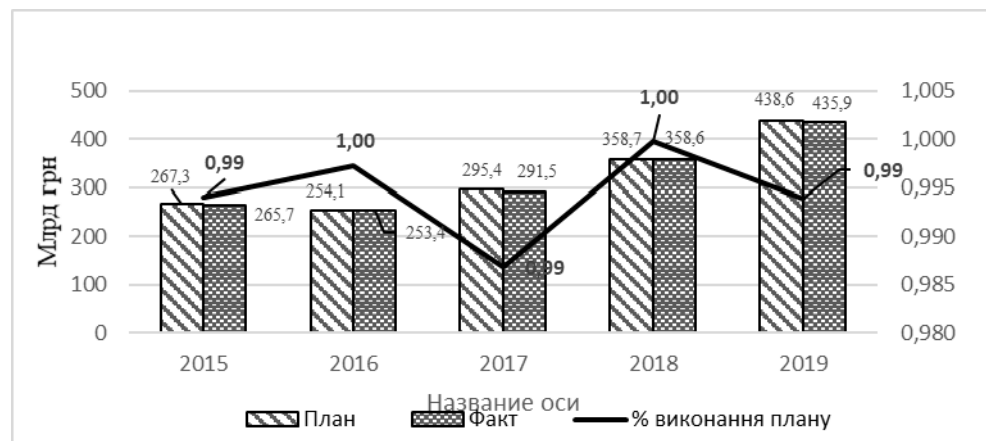

Рис. 2. Динаміка планових та фактичних показників видатків Пенсійного фонду України за 2015–2019 рр., млрд грн

Джерело: складено автором за даними [14].

Експерти виокремлюють чимало причин дефіциту коштів у ПФУ. Рахунковою палатою проаналізовано причини утворення дефіциту бюджету Пенсійного фонду та його покриття за рахунок коштів державного бюджету. За результатами аналізу встановлено, що зменшення у 2016 р. майже вдвічі розміру єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування (з 41% до 22%) і скасування його утримань із заробітної плати (доходу) застрахованих осіб призвело до недоотримання бюджетом ПФУ 96.4 млрд грн, у т. ч. 18.7 млрд грн унаслідок скасування утримань із заробітної плати. На зменшення сум власних надходжень також вплинули пільги зі сплати ЄСВ та заборгованість по ЄСВ [21]. До інших причин зростання дефіциту ПФУ можна віднести демографічний чинник, тобто зростання частки осіб пенсійного віку відносно економічно активного населення. Останні кілька років Україна пережила спад народжуваності, який означає, що вже через 10–15 років відбудеться скорочення молоді в 2 рази порівняно з населенням у віці 40+. Це вирок для солідарної пенсійної системи [21]. Не менш важливими чинниками зростання витрат ПФУ є повільне збільшення середньої заробітної плати, економічна та політична нестабільність.

Висновки. Результати проведеного дослідження свідчать, що бюджетні ресурси відіграють важливу роль у забезпеченні функціонування ПФУ. Поступове зростання відрахувань на покриття дефіциту Пенсійному фонду України з державного бюджету негативно впливає на розвиток економіки, що зумовлено функціонуванням в Україні застарілої солідарної системи пенсійного забезпечення. Попри реалізовані заходи реформування пенсійної системи (збільшення пенсійного віку, підвищення мінімального страхового стажу для призначення пенсії, введення обмежень для певних категорій пенсіонерів тощо), розвиток ПФУ продовжує характеризуватися дефіцитністю. Таким чином, сис-

тема пенсійного забезпечення потребує кардинального реформування, яке має бути спрямоване на формування бюджетної збалансованості й фінансової стійкості системи пенсійного страхування України, що буде в майбутньому слугувати підґрунтям соціальної безпеки суспільства держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 18.08.2020).
2. Крутова А. С., Кащена Н. Б., Бігдан І. А. Реформування пенсійної системи України в контексті сучасних загальносвітових тенденцій. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 108-116.
3. Кривошлик Т. Д. Вплив тенденцій соціального страхування на розвиток системи страхового захисту в Україні. *БІЗНЕС ІНФОРМ*. 2018. № 12. С. 239-245.
4. Димніч О. В. Система соціального страхування та шляхи її удосконалення в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2015. 33 с.
5. Демченко К. І. Регресійний аналіз впливу демографічних та економічних показників на стан пенсійного забезпечення різних країн світу. *БІЗНЕС ІНФОРМ*. 2020. № 5. С. 183-189.
6. Закірова С. Накопичувальна пенсійна система: міжнародний досвід і світова практика. *Громадська думка про правотворення*. 2019. № 9 (174). С. 3-11.
7. Романченко Ю. О. Єдиний соціальний внесок з доходів фізичних осіб – підприємців: особливості нарахування та порядок сплати. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2018. Вип. 193. С. 290-298.
8. Гончар Г. П. Особливості справляння та адміністрування єдиного соціального внеску в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 4(15). С. 367-372.
9. Тулай О. І. Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: особливості, тенденції та проблеми. URL: <http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1024/1032> (дата звернення 18.08.2020).
10. Бренер А. В., Набатова Ю. О. Аналіз сучасного стану пенсійного забезпечення України з 2010 – 2015 рр. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4054> (дата звернення 25.03.2020).
11. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 26.04.2020).
12. Александрова Г. М. Фінансово-економічні й соціальні фактори та наслідки впровадження пенсійної реформи в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 3. С. 4-8. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=molv_2016_3_4 (дата звернення 23.03.2020).
13. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії. Керівник проекту О. Піщуліна. 2017. URL: <http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf> (дата звернення 25.03.2020).

14. Пенсійний фонд України: офіційний сайт. URL: <https://www.pfu.gov.ua/category/events> (дата звернення: 25.03.2020).
15. Пенсійна реформа. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/pensijna-reforma> (дата звернення 26.04.2020).
16. Рудик В., Печенюк А. Пенсійне забезпечення сільського населення в умовах ринкової глобалізації. *Міжнародний науковий журнал*. 2019. Вип. 3-4. С. 133-140.
17. Радченко О. В., Тамм А. Є. Роль пенсійного забезпечення в системі соціальної безпеки держави. 2012. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/5/02.pdf> (дата звернення: 25.03.2020).
18. Який середній рівень пенсій в Україні. URL: https://biz.ligazakon.net/ua/news/192616_yakiy-seredny-rven-pensyu-v-ukran (дата звернення: 17.07.2020).
19. Майбутнє Пенсійної Системи України. Адекватність, Охоплення та Стійкість. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_735156.pdf (дата звернення: 14.07.2020).
20. Механізм формування бюджету Пенсійного фонду України. URL: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/pfubudget.pdf> (дата звернення: 25.03.2020).
21. Федерація Професійних спілок України. Дефіцит ПФО поступово зменшується. URL: <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialne-strakhuvannya-i-pensijne-zabezpechennya/13721-defitsit-pensijnogo-fondu-ukrajini-postupovo-zmenshuetsya> (дата звернення: 25.07.2020).

Стаття надійшла до редакції 09.05.2020.

Romanovska Yu. Financial security of the Pension fund of Ukraine.

Background. The development of Ukraine as a socially oriented state presupposes observance of social guarantees for all citizens. The pension system in Ukraine is the main component of social protection of the population, because the social balance in society is maintained at pension benefits.

Analysis of recent research and publications proves that some aspects of the impact of demographic processes on the development of the pension system of Ukraine, the assessment of sources of financial support to the PFU need further research.

The **aim** of the article is to analyze the development of the pension system of Ukraine and highlight the problems of the Pension fund of Ukraine.

Materials and methods. Methods of comparison, graphic, table, economics and statistics method were used in the process of the research.

Results. The peculiarities of the population age structure in the pension provision of Ukraine are considered. It has been investigated that although the minimum pension is not the same as the minimum subsistence level, almost all payments from the state budget are linked to this value. A common indicator of the pensions level is the replacement ratio, the analysis of which demonstrates the size of the gap between salaries and pension benefits. It is determined that a constant tendency of non-fulfillment of the plan both in terms of income and expenses is observed in the Pension fund of Ukraine, which has a negative impact on the living standard of the citizens of retirement age.

Conclusion. The article argues that the pension system needs a radical reform, which should be aimed at forming the budget balance and financial stability of the pension insurance system of Ukraine, which will serve as a basis for society and the state social security in the future.

Keywords: pension provision, revenues and expenditures of the Pension fund, replacement ratio, pensioners, budget deficit of the Pension fund of Ukraine.

REFERENCES

1. Koncytucija Ukrai'ny [The Constitution of Ukraine]. № 254k/96-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennja 18.08.2020) [in Ukrainian].
2. Krutova, A. S., Kashhena, N. B., & Bigdan, I. A. (2017). Reformuvannja pensijnoi' systemy Ukrai'ny v konteksti suchasnyh zagal'nosvitovyh tendencij [Reforming of the pension system of Ukraine in the context of modern global trends]. *Problemy ekonomiky – The Problems of Economy*, 4, 108-116 [in Ukrainian].
3. Kryvoshlyk, T. D. (2018). Vplyv tendencij social'nogo strahuvannja na rozvytok systemy strahovogo zahystu v Ukrai'ni [The impact of social insurance trends on the development of the insurance protection system in Ukraine]. *BIZNES INFORM – Business Inform*, 12, 239-245 [in Ukrainian].
4. Dymnich, O. V. (2015). Systema social'nogo strahuvannja ta shljahy i'i' udoskonalennja v Ukrai'ni [The social insurance system and ways to improve it in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Demchenko, K. I. (2020). Regresijnyj analiz vplyvu demografichnyh ta ekonomichnyh pokaznykiv na stan pensijnogo zabezpechennja riznyh kraj'n svitu [Regression analysis of the impact of demographic and economic indicators on the state of pensions in different countries]. *BIZNES INFORM – Business Inform*, 5. S. 183-189 [in Ukrainian].
6. Zakirova, S. (2019). Nakopychuval'na pensijna systema: mizhnarodnyj dosvid i svitova praktyka [Funded pension plan: international experience and world practice]. *Gromads'ka dumka pro pravo tvorenja – Public Opinion on Law Making*, 9 (174), 3-11 [in Ukrainian].
7. Romanchenko, Ju. O. (2018). Jedynyj social'nyj vnesok z dohodiv fizychnykh osib – pidprijemciv: osoblyvosti narahuvannja ta porjadok splaty [The single social payment from the incomes of individuals – entrepreneurs: the features of accrual and payment procedure]. *Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo tehničnogo universytetu sil's'kogo gospodarstva imeni Petra Vasylenka – Bulletin of Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture*. Is. 193. 290-298 [in Ukrainian].
8. Gonchar, G. P. (2018). Osoblyvosti spravljannja ta administruvannja jedynogo social'nogo vnesku v Ukrai'ni [The features of collection and administration of the single social payment in Ukraine]. *Shidna Jevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnja – Eastern Europe: Economy, Business and Management*. Is. 4(15). 367-372 [in Ukrainian].
9. Tulaj, O. I. Jedynyj vnesok na zagal'noobov'jazkove derzhavne social'ne strahuvannja: osoblyvosti, tendencii' ta problemy [Single payment on the obligatory state social insurance: features, tendencies and problems]. *sf.tneu.edu.ua*. Retrieved from <http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1024/1032> (data zvernennja 18.08.2020) [in Ukrainian].
10. Brener, A. V., & Nabatova, Ju. O. Analiz suchasnogo ctanu pencijnogo zabezpechennja Ukrai'ny z 2010 – 2015 rr. [Analysis of the current state of pension provision in Ukraine from 2010 to 2015]. *www.economy.nayka.com.ua*. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4054> (data zvernennja 25.03.2020) [in Ukrainian].
11. Derzhavna sluzhba ctatyctyky Ukrai'ny: oficijnyj sajt [State Statistics Service of Ukraine: official website]. *www.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> (data zvernennja: 26.04.2020) [in Ukrainian].
12. Alekandrova, G. M. (2016). Financovo-ekonomichni j social'ni faktory ta naclidky vprovadzhennja pencijnoi' reformy v Ukrai'ni [Financial, economic and social factors and consequences of the implementation of pension reform in Ukraine]. *Molodyj vchenyj – Young Scientist*, 3, 4-8. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=molv_2016_3_4 (data zvernennja 23.03.2020) [in Ukrainian].

13. Financovi, social'ni ta pravovi aspekty pencijnoi' reformy v Ukraini. Cvitovyy doevyd ta ukrai'nc'ki realii' (2017). [Financial, social and legal aspects of pension reform in Ukraine. World experience and Ukrainian realities]. Kerivnyk projektu O. Pishhulina. Retrieved from <http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf> (data zvernennja 25.03.2020) [in Ukrainian].
14. Pencijnyj fond Ukrainy: oficijnyj sajt [Pension Fund of Ukraine: official website]. www.pfu.gov.ua. Retrieved from <https://www.pfu.gov.ua/category/events> (data zvernennja: 25.03.2020) [in Ukrainian].
15. Pencijna reforma [Pension reform]. www.kmu.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/pensijna-reforma> (data zvernennja 26.04.2020) [in Ukrainian].
16. Rudyk, V., & Pechenjuk, A. (2019). Pencijne zabezpechennja sil's'kogo naceleennja v umovah rynkovoï globalizacii' [Pension provision of the rural population in the conditions of market globalization]. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal – International Scientific Journal*. Is. 3-4. 133-140 [in Ukrainian].
17. Radchenko, O. V., & Tamm, A. Je. (2012). Rol' pencijnogo zabezpechennja v cyctemi social'noi' bezpeky derzhavy [The role of pension provision in the social security system of the state]. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/5/02.pdf> (data zvernennja: 25.03.2020) [in Ukrainian].
18. Jakyj cerednij riven' pencij v Ukraini'ni [What is the average level of pensions in Ukraine?]. *biz.ligazakon.net*. Retrieved from https://biz.ligazakon.net/ua/news/192616_yakiy-seredny-rven-pensy-v-ukran (data zvernennja: 17.07.2020) [in Ukrainian].
19. Majbutnje Pensijnoi' Systemy Ukrainy. Adekvatnist', Ohoplennja ta Stijkist' [The future of the pension system of Ukraine. Adequacy, coverage and sustainability]. www.ilo.org. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_735156.pdf (data zvernennja: 14.07.2020) [in Ukrainian].
20. Mehanizm formuvannja bjudzhetu Pensijnogo fondu Ukrainy [The mechanism of budget formation of the Pension Fund of Ukraine]. feao.org.ua. Retrieved from <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/pfubudget.pdf> (data zvernennja: 25.03.2020) [in Ukrainian].
21. Federacija Profesijnyh spilok Ukrainy. Deficyt PFO postupovo zmenshujet'sja [Federation of Trade Unions of Ukraine. The PFU deficit is gradually decreasing]. www.fpsu.org.ua. Retrieved from <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialne-strakhuvannya-i-pensijne-zabezpechennja/13721-defitsit-pensijnogo-fondu-ukrajini-postupovo-zmenshuetsya> (data zvernennja: 25.07.2020) [in Ukrainian].